

บทที่ 3

ประเพณี, สีสัมพันธ์ และไสยศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3.1 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตในสมัยรัตนโกสินทร์

"ประเพณี" คือ สิ่งที่สังคมหรือคนในส่วรวมสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กัน เพราะฉะนั้นประเพณีจึงเป็นวัฒนธรรมด้วยลักษณะหนึ่ง ประเพณีจะเจริญงอกงามได้ก็ต้องอาศัย วัฒนธรรม เป็นแนวปฏิบัติ กล่าวคืออนุชนรุ่นหลังมีหน้าที่รับและสืบต่อประเพณีอันเป็นมรดกของสังคม เมื่อรับไว้แล้วต้องรู้จักปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมประเพณีเดิมให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม และนำสิ่งที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วนี้ไปอบรมสั่งสอนให้แพร่หลายแก่คนในสังคมอันกว้าง แสดงถึงความงอกงามของวัฒนธรรม และในส่วนที่เกี่ยวกับประเพณีไทยนั้น มักหมายถึงนิสัยสังคมของชนชาวไทยเรียกว่า "ประเพณี" หรือ "ประเพณีปรัมปรา" คือเป็นประเพณีที่สืบต่อ ๆ กันมา ตรงกับภาษาอังกฤษว่า "tradition" ประเพณีเดิมของไทยยังคงอยู่ได้ เพราะมีสิ่งใหม่ ๆ เข้ามารช่วยเสริมสร้างสิ่งเก่าอยู่เสมอและเข้ากันได้คือประเพณีทั้งเก่าและใหม่นี้เรียกว่า "ประเพณีรวม" หมายความว่าประเพณีรวมของไทยทั้งประเทศ ไม่ว่าจะ เป็นชาวไทยภาคไหนถิ่นไหนจะมีการปฏิบัติทางประเพณีในส่วนหลักเหมือนกันหมด อาจมีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกันออกไปบ้างตามความแตกต่างของสังคม¹

ประเพณีที่ปฏิบัติหรือคงไว้กันในแต่ละสังคมนั้น [REDACTED] แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ²

1. จารีตประเพณี (Mores) เป็นประเพณีที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของ

¹พระยาอนุমানราชชน, "ประเพณีคืออะไร" อ้างถึงโดยอานนท์ อากาภิรมย์ ใน มนุษย์กับสังคม: สังคมและวัฒนธรรมไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), น.69-70

²อานนท์ อากาภิรมย์, มนุษย์กับสังคม: สังคมและวัฒนธรรมไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), น.70-71, "การแบ่งประเภทของประเพณี".

สังคม มีลักษณะที่บังคับให้สมาชิกของสังคมต้องปฏิบัติหรืองดเว้นปฏิบัติหากผู้ใดฝ่าฝืนต้องมีความผิดตามที่จารีตประเพณีกำหนดโทษเอาไว้ เช่น สังคมไทยกำหนดให้พ่อแม่หน้าที่เลี้ยงดูลูกของตน หากพ่อแม่คนใดละเลยไม่ปฏิบัติก็มีความผิด

2. ชนบประเพณี (Institution) เป็นประเพณีที่สังคมได้วางไว้เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับการประพฤติปฏิบัติอย่างชัดเจน เป็นที่รู้ ๆ กันอยู่ทั่วไป ไม่กำหนดเป็นข้อบังคับ และถ้าไม่ปฏิบัติตามก็ไม่มีกฎเกณฑ์การลงโทษทางร่างกาย แต่อาจกระทบกระเทือนความรู้สึกทางจิตใจบ้าง เช่น ประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระ การบวชนาค การโกนจุก การแต่งงาน ฯลฯ เป็นต้น

3. ธรรมเนียมประเพณี (Convention) เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องธรรมเนียมทั่วไป เป็นประเพณีที่เรายอมรับปฏิบัติตามกันมาจนเกิดเป็นความเคยชิน ไม่รู้ดีว่าเป็นภาระหน้าที่เพราะทำหรือใช้กันมานานจนแพร่หลาย ไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับใด ๆ ให้ปฏิบัติ ชุมชนหรือสังคมกลุ่มนั้นนิยมปฏิบัติกันเอง ซึ่งกลุ่มอื่นอาจจะปฏิบัติไม่เหมือนกัน เช่น ธรรมเนียมการแต่งกาย การทักทายปราศรัย ฯลฯ เป็นต้น

สำหรับวิทยานิพนธ์ตอนนี้จะกล่าวถึงเฉพาะประเพณีในข้อ "ชนบประเพณี"

(Institution) ได้แก่การปฏิบัติพิธีต่าง ๆ ในสังคม "พิธีเหล่านี้เมื่อทำสืบ ๆ ต่อกันมาก็เกิดเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิตขึ้น ฝรั่งเศสเรียกประเพณีอย่างนี้เป็นคำเฉพาะว่า "rite de passage" ซึ่งมีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา ทั้งชาติที่ยังเป็นป่าเถื่อนอยู่และที่เจริญแล้ว... เจตนาที่กระทำ ก็ลงรอยเดียวกัน คือ เพื่อความสุขความเจริญ¹ ขึ้นชื่อว่าประเพณีแล้วย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงถือว่าเป็นการปรับปรุงให้ดีขึ้น ชนบประเพณีต่าง ๆ ที่จะกล่าวในตอนนี้เป็นประเพณีไทยเดิมที่ปฏิบัติกันในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะประเพณีเหล่านี้ความจริงได้ปฏิบัติกันมาแต่สมัยศึกคำมรพแล้ว แต่ระยะเวลาที่ผ่านมาย่อมมีการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เพราะฉะนั้นพิธีต่าง ๆ ที่กระทำในแต่ละประเพณีในสมัยต้น

¹ เสรีรักษ์ โสภาค (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต: เกิด-ตาย (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์, 2505), น.ก-ข, "คำนำ"

รัตนโกสินทร์ ย่อมมีส่วนปลุกย่อยต่างจากสมัยก่อนหน้านั้น และสมัยปัจจุบันอยู่หลายประการ การนำรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีการต่าง ๆ ในขุนช้าง-ขุนแผนมาเสนอ ย่อมเป็นการแสดงลักษณะเฉพาะของความเป็นอยู่และความคิดเห็นของสังคมสมัยนั้นได้อย่างชัดเจน

ชนบประเพณี (Institution) หรือการประกอบพิธีต่าง ๆ นั้น เรามักเรียกรวม ๆ กันไปว่า "ประเพณี" เช่นเดียวกับจารีตประเพณี และธรรมเนียมประเพณี แต่ชนบประเพณี เป็นประเพณีที่เกิดจาก "ความเชื่อ" (belief) ของสังคมโดยเฉพาะ โดยมากมักเป็นความเชื่อในสิ่งที่ไม่มีความแน่นอนขึ้นอยู่กับความคิดความเข้าใจของคน โศกเชื่อในเรื่องภูติผีปีศาจและผีสาธเทวดา เมื่อบุคคลในสังคมเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ หรือวิตกทุกข์ร้อนต่าง ๆ นานาก็จะอาศัยความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหรือให้กำลังใจตนเอง โดยการบนบานศาลกล่าวเทวดารักษาให้ปกปักรักษาตนและครอบครัว และขอให้ขับไล่วิญญาณปีศาจร้ายอันเป็นเหตุของความทุกข์ทั้งหมดไป ความเชื่อเหล่านี้นานๆ เข้าก็กลายเป็นประเพณีฝังรากฐานอยู่ในจิตใจ และความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคมนั้น ๆ แม้เมื่อสังคมเจริญขึ้นทั้งในด้านความเป็นอยู่และเทคนิควิทยาการ ความเชื่อในเรื่องเทวดาและผีสาธอาจจะลดลงบ้าง แต่ก็ยังมีคนที่จะประกอบพิธีนั้น ๆ อยู่ เพราะทำแล้วจิตใจสบายกว่า แต่ก็คงมีการตัดเติมหรือเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิมไปบ้างตามความเหมาะสมของสภาพสังคมแต่ละแห่ง ขึ้นอยู่กับกำลังความสามารถ ชาติ ชั้น และการศึกษาของแต่ละคนด้วย

สำหรับการวิจัยในข้อนี้ จะกล่าวถึง "ชนบประเพณี" สำคัญ ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน โศกแก่

- ก. ประเพณีการเกิด
- ข. ประเพณีโกนผมไฟและทำขวัญ
- ค. ประเพณีโกนจุก
- ง. ประเพณีการทำศพ

ก. ประเพณีการเกิด

พระยาอนุมาตราชน ไคแมงสาเหตของความเชื่อดั้งเดิมและกิจพิธีที่เกี่ยวกับการเกิดออกเป็น 3 ประการคือ¹

1. เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจมีขึ้นแก่หญิงมีครรภ์ เพราะระยะที่ครรภ์จะเกิดขึ้นตรายไคงาย
2. เพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายถึงชีวิต
3. เพื่อปกป้องรักษาทารกแรกคลอด ให้พ้นจากอันตรายโรคภัยไข้เจ็บ และมีชีวิตเจริญเติบโตต่อไป

เมื่อศึกษาการเกิดของตัวละครต่าง ๆ ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน เช่น พลายแก้ว พลายงาม ขุนช้าง นางพิม และพลายชุมพล จะเห็นวามารคาของตัวละครเหล่านี้จะทำพิธีเกี่ยวแก่การเกิดของบุตรจัดไว้เป็น 3 ระยะ คือ พิธีตอนตั้งครรภ์ ตอนเจ็บท้อง และตอนหลังคลอด

1. พิธีตอนตั้งครรภ์ เนื่องมาจากความเชื่อว่า "เมื่อตั้งครรภ์ ผู้มีครรภ์มักจะฝันอย่างแปลก ๆ เป็นนิมิตบอกให้รู้ล่วงหน้า วาบุตรในครรภ์จะเป็นชายหรือหญิง มีลักษณะดีหรือชั่ว เมื่อเติบโตไปข้างหน้าจะเป็นคนชนิดไร² ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังปรากฏคติความเชื่ออย่างชัดเจนในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ตอนกำเนิดขุนช้าง, พลายแก้ว และนางพิม ตัวอย่างความฝันของนางเทพทองตอนกำเนิดขุนช้าง คือ

ฝ่ายนางเทพทองนั้นนอนหลับ	พลิกกดัมภ์ละเมอเพอฝัน ³
วาชางพลายตายกลิ้งคลิ้งฉับ	พองขึ้นหัวนั้นเนาโชลงไป
ยังมีนกกตะกรมหัวเหม	บินเตรงมาแต่ป่าใหญ่
อาปากคาบขางแฉววางไป	เข้าในดอกกลางที่นางนอน

ฯลฯ

¹ เสรีรัฐโกเศศ (พระยาอนุมาตราชน), ประเพณีเกี่ยวแก่ชีวิต: เกิด-ตาย, น.4.
² เรื่องเดียวกัน, น.5.
³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.3.

ส่วนนางทองประศรี เห็นว่าพระอินทร์นำแหวนเพชรเม็ดใหญ่เหาะลงมาส่งให้ถึงมือ นางศรีประจัน เห็นว่าท้าววิษณุกรรมถือแหวนประดับมาสวมนิ้วให้ เมื่อฝันแล้วจะทองตะลุงคืนเดี๋ยวนี้เพื่อปลุกผีไว้ให้นายฝัน ตัวอย่างเช่น นางเทพทองปลุกขุนศรีวิชัยแล้วเอาผีไว้ให้นาย :-

ครันคืนฝันตัวปลุกผีพลัน
ให้เหม็นขางเหม็นนกกคอกใจ
ขุนศรีวิชัยตกใจจวน
เอามือเขากำขยำคอ
ขุนศรีวิชัยจึงให้นายฝัน
ลูกเราจะ เป็นชายให้นายไว้

เหียนรากตัวสันไม้กลั่นไค้¹
โสกโสก อีพ้อซาไหวช่วยทุบคอ
ลูกขึ้นลอนลานตาปอหลอ
พอหายรากเอาต่อความฝันไป
ออเจ้าจะมีครรรักษาเป็นไรไม่
เหมือนนกกตะกรุมตัวใหญ่คาบขางมา

าลา

ขุนไกรให้นายฝันของนางทองประศรีที่โคแหวนเพชรจากพระอินทร์ว่า :-

จะมีครรรกลูกนั้นจะเป็นชาย
กดาหาญการณรงค์คงทน
ซึ่งวารัศมีมีสีกลา
มียศศักดิ์เป็นพระยาชาไช

กัณฑ์พระนารายณ์มาปฏิสนธิ²
ฤทธิรณปราบทั่วทั้งแดนไตร
ภายหน้าจะได้เป็นทหารใหญ่
รวมพระทัยทรงธรรมพระพันปี

พันศรโยธาแก่ฝันให้นางศรีประจันว่า :-

โคแหวนประดับลูกจะเป็นหญิง
ควยเป็นแหวนของพระพิศณุกรรม

ว่าเจ้าฝันนั้นหน้าจะมีครรร³
รูปร่างงามจริงตะแคงสร
จะเป็นช่างไครนั้นไม่ทันเลย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.3.

² เรื่องเดียวกัน, น.4.

³ เรื่องเดียวกัน, น.5.

การแก่งัดของขุนไกร พันศรโยธา และขุนศรีวิชัย ทำให้เราเห็นความเชื่อในเรื่องผีก่อนตั้งครรถ์ของคนสมัยโบราณ เป็นต้นว่า ผี ไคแหวนเพชรจะมีลูกชาย ผีว่าไคแหวนประดับพลอยมีค่าจะไคลูกสาวสวย และผีเห็นนกกตะกุ่มจะไคลูกหัวล้าน ความเชื่อในเรื่องผีก่อนมีครรถ์เช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่อยู่ในสมัยเดียวกันด้วย เช่น อิเหนา ประหม่มสุทรีกุเรณัน ผีตนก่าเนคิเหนาวา :-

บังเกิดนิมิตรผีอักษรขรรค์
มีพระสุริยทรงกลด
แจ่มแจ่มแสงสว่างทั้งโลกา

ว่านงลักหนึ่งเด่นที่ชานชาลา¹
จักรดมาในเวหา
ตกลงตรงหน้านางรับไว้

ในบทละครนอกเรื่อง "สังข์ทอง" ตอนก่าเนคิพระสังข์ คนผีนักดับเป็นฝ่ายบิดาคือ ท้าวศวิมลผีว่า :-

ฝันว่าอาทิตย์อุทธีรังค์
ความนอยพลอยคางอูยกกลางกิน
มือชายไคดวงคารา
แล้วหายไปแต่พระสุริยัน

ตกลงตรงพักตร์ข้างทักษิณ²
เราฝันพักตร์ฉายเอาด้วยพลัน
มือชวาคว่าไคสุริยัน
ทอโศกศัลย์ว่าไรจึงไคคืน

แสดงให้เห็นว่าความเชื่อในเรื่องผีก่อนตั้งครรถ์นั้นกำหนดให้ผีในไคทั้งสามมีภรรยา แต่ความฝันของครอบครัวชาวบ้านกับกษัตริย์ต่างกัน ชาวบ้านมักฝันถึงแหวนเพชรแหวนประดับหรือสิ่งของอื่น ๆ แต่กษัตริย์และมเหสีจะฝันถึงพระอาทิตย์ หรือ พระจันทร์ ซึ่งเป็นของสูงศักดิ์กว่า และเมื่อกษัตริย์หรือพระมเหสีฝันจะไซ้โหร เป็นผู้ทำนาย เช่น โหรในเรื่อง อิเหนา ทำนายว่า :-

บัดนั้น
พิเคราะห์ดูเห็นแจ่มไม่แคลงใจ

ทั้งสี่โหรอาชฌาสัย³
ต่างทูลฎาโนบายไปพลัน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2510, น. 10.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "สังข์ทอง", บทละครนอก..., น. 4.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น. 11.

อันพระสุบินนี้คือนัก
 อาจอทรงเคชคังสุริยา

จะได้โอรสรักเป็นแมนมั่น
 ทุกนิเวศน์เขตซัดไม้คานทาน

ฯลฯ

โหรในเรื่อง "สังข์ทอง" ก็ทำนายว่า:-

 จะทรงครรภ์พระราชบุตรา

ว่าพระปิ่นนางในฝ่ายขวา¹

บุญญาธิการมากมี

 คาราคือพระบุตรี

 จะเกิดที่สมมอันควร

ตัวอย่างการทำนายฝันใน อิเหนา และ "สังข์ทอง" ทำให้เราเห็นความเชื่อเพิ่มขึ้นว่า ถ้าฝันเห็นพระอาทิตย์จะได้พระราชโอรส หรือลูกชาย ฝันเห็นพระจันทร์จะได้พระราชธิดา หรือ ลูกสาว ความเชื่อในเรื่องฝันเหล่านี้ตกมาถึงคนรุ่นหลังเป็นอันมาก

เสฐียรโกเศศ ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสตรีมีครรภ์ว่า ตามธรรมเนียมครุฑโดยไม่วิว เมื่อตั้งครรภ์แล้วฝันเห็นมีอยู่ในแควรรณคดีเท่านั้น จนกลายเป็นคติของการแต่งหนังสือ ผู้จะตั้งครรภ์เคยได้ยินได้ฟังเรื่องเหล่านี้มามากก็เก็บไปฝัน จนกลายเป็นประเพณีของบางคนที่ฝันแล้วต้องแค้นฝันและทำนายฝัน² ในความคิดของผู้เขียนเห็นว่าอิทธิพลของความฝันคงมิได้มาจากวรรณคดี ตรงกันข้ามวรรณคดีน่าจะได้อิทธิพลไปจากความฝัน ผู้ฝันจะคอยสังเกตเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นภายหลังแล้วจดจำเอาไว้ เช่น ฝันว่าโคแหวนเพชรแล้วลูกออกมาเป็นผู้ชาย โคแหวนพลอยมีลูกสาว ฯลฯ เป็นเช่นนี้หลาย ๆ คน เขาก็เลยกลายเป็นความเชื่อวาทสตร์จะมีครรภ์ทองฝันดวงหน้า จนมีกล่าวไว้ใน "สังข์ทอง" ว่า

นางโคที่ไม่มีครรภ์

แค้นเห็นของก็หมองศรี³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "สังข์ทอง," บทละครนอก..., น.4.

² เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณีเกี่ยวแก่ชีวิต: เกิด ตาย, น.6.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ว่างเกษม, น. .

โบราณเชื่อกันว่าความฝันเกิดขึ้นโดยมูลเหตุ 4 ประการคือ-¹

1. ชาติเป็นเหตุ เกิดจากชาติในกายไม่ปรกติ ทำให้ใจคอไม่สบาย ครั้นนอนหลับแล้วจึงฝันร้าย เช่น ฝันว่าตกจากเขาหรือที่สูง ฝันว่าถูกสัตว์ร้ายไล่ขบ ฆ่า เป็นต้น เรียกว่า "ชาติโทษ"

2. ความฝันที่เกิดจากจิตกังวลด้วยเหตุหนึ่งอยู่ก่อน เมื่อหลับไปจึงฝันถึงเรื่องนั้น เรียกว่า "จิตนิเวรณ"

3. เกิดจากเพชฌาคารักษ์มันดาลให้ฝันไป เรียกว่า "เทวทูตสังหรณ"

4. ฝันบอกเหตุล่วงหน้า อันเนื่องมาจากอำนาจกุศลและอกุศลจิตใจให้ฝันไป ทำให้รู้เหตุร้ายล่วงหน้า เรียกว่า "บุรพนิมิต"

ฝันประเภทแรกและประเภทที่สอง ไม่อาจพยากรณ์ได้ว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ เพราะเป็นความฝันที่สืบเนื่องมาจากชาติในร่างกายเป็นพิษ หรือเพราะมีจิตกังวลอยู่แล้ว แต่ความฝันอีก 2 ประเภทหลัง ทางโหราศาสตร์เชื่อว่าจะเป็นเรื่องจริง โดยเฉพาะดาฝันในเวลาปัจฉิมยามคือใกล้รุ่งไปจนถึงเช้า และจะรู้ผลภายในวันหนึ่ง แต่ดาฝันกลางวัน, ปฐมยาม(21.00-24.00 น.), หรือมัธยมยาม (24.00-3.00 น.) ฝันนั้นไม่แน่ว่าจะเป็นจริง ฝันในเวลาปฐมยามจะรู้เหตุผลภายใน 8 เดือน ฝันมัธยมยามจะรู้ภายใน 3 เดือน²

ความฝันของนางเทพทอง นางทองประศรี และนางศรีประจัน กล่าวได้ว่าเป็นประเภท "บุรพนิมิต" ฝันบอกเหตุล่วงหน้าว่าจะมีลูก และฝันในเวลามัธยมยามคือเที่ยงคืนไปแล้ว ดังตัวอย่างเวลาฝันของนางศรีประจันว่า

มาจะกล่าวถึงนางศรีประจัน

เที่ยงคืนนอนฝันในเคหา³

¹ พลุหลวง (นามแฝง), โหราศาสตร์แผนใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์ศิลาธรรม, 2513), น. 171-4.

² เรื่องเดียวกัน, น. 175.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 4.

ส่วนนางเทพทอง และ นางศรีประจัน แม้ว่าจะไม่มีเนื้อความที่แสดงว่าฝันยาม
 ไทน์ แต่พิจารณาจากการที่นางตื่นขึ้นมาปลุกตัวแก่ฝันและทำนายฝันแล้วจึงนอนต่อไปอีก
 ระยะเวลาควรจะอยู่ในขณิยามเหมือนกัน เพราะในช่วงสองยามหรือเที่ยงคืนนี้เป็นเวลาที่
 คนนอนหลับสนิทจนฝันไค้ดีกว่าเวลาอื่น

ประหม่อสุหรั้กุเรมั้นในเรื่งอึเหนา ฝันเวลาไกลรุ้ง ตามตำราโหราศาสตร์ว่า
 ฝันแล้วจะเป็นจริง ดังตัวอย่างคือ :-

ซึ่งนิมิตยามจันทร์วันอังคาร
 สิ่งโคพระองค์ประสงค์นัก
 แต่ในสองเดือนเคลื่อนไป

จวนเวลากาลอโศก¹
 คำรว่าจักพลันได้
 พระอย่าไว้ชีวิตโหรา

เช่นเดียวกับนางจันทเทวีในเรื่อง "สังข์ทอง" ก็ฝันเมื่อไกลรุ้ง ตัวอย่างคือ :-

ฝันว่าอาทิตย์อุทธีรงค์
 ความนอยพลอยคางอยกลางคืน

ตกลงตรงพักตร์ช่างทักนิมิต²
 เราฝันพักตร์ฉวยเอาควยพลัน

 สักสามยามหยอนคอนรุง

 เราสะคงควาหาหน้าคืน

* ความเชื่อทางโหราศาสตร์ เช่นนี้ นับเป็นความสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้วิธองแหกร
 เรื่องฝันเข้าไปให้สอดคล้องกับเนื้อหา แสดงว่าโหราศาสตร์ มีอิทธิพลต่อกวีและสมาชิกใน
 สังคมสมัยรัตนโกสินทร์มาก

ในวิทยานิพนธ์ของนางสาว ชลธิรา สัตยารัตนา หัวข้อ "การวิจารณ์ตามแนวทาง
 วิเคราะห์ความฝัน" ไค้อางทฤษฎีเกี่ยวกับความฝันของซิกมันด์ ฟรอยด์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น. 11.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "สังข์ทอง" บทละครนอก..., น. 4.

ว่า "ความฝันเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นจิตใจอันแท้จริงหรืออย่างน้อยหนึ่งจิตใจ
สำนึกของบุคคลหนึ่ง ๆ ว่าผูกพันต่อสิ่งใด" ¹ และ "ส่วนใหญ่ความฝันเกิดจากความทรงจำ
ที่ตกอยู่ในสมองและความปรารถนาที่มีอยู่ภายในจิตใจ, แล้วมาปรากฏเป็นความฝันขณะหลับ
ในรูปลักษณะที่วิจิตรพิสดารกว่าเดิม เพื่อช่วยให้คนที่มีความปรารถนารุนแรงอยู่นั้นได้มี
ความสนใจเสียคราวหนึ่งในเวลาฝัน" ²

อาศัยหลักจากตำราโหราศาสตร์ และทฤษฎีทางจิตวิทยาของ **ฟรอยด์**
แล้ว ทำให้เชื่อได้ว่าหญิงที่ตั้งครรภ์หรือบุคคลในครอบครัวจะต้องฝันดวงหน้าจริง ๆ มิใช่
เป็นเรื่องกล่าวในวรรณคดีเท่านั้น และเหตุการณ์จะต้องตรงกับคำทำนายเป็นส่วนใหญ่จน
กระทั่งเรื่องฝันนี้เป็นประเพณีของคนทองอย่างหนึ่ง

ถ้าหลังจากฝันแล้ว มีอาการแสดงออกแน่นอนว่ามีครรภ์ หญิงมีครรภ์นั้นมักจะคลื่น
ไส้อืด เวียนและอยากกินของแปลกประหลาดพิสดารต่าง ๆ อันเป็นอาการที่เรียกว่า "แพทอง"
เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของระบบประสาทในร่างกาย ทำให้อยากกินของเปรี้ยวจัด เค็มจัด
หรือของแปลก ๆ ผิดปกติไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง และมีอาการคลื่นไส้อืด เวียนศีรษะต่าง ๆ ของ
แปลกที่หญิงแพทองชอบกิน มี ชีโต้ กินสอหิน กินสอพอง ข้าวสาร กินเผาะ ฯลฯ บางคนอาจ
มีอาการแปรปรวนไปจากปกติ เช่น เกือบของหอมหรือกลิ่นตัวสามี อาการของคนแพทอง
ต่าง ๆ เหล่านี้คนโบราณเชื่อกันว่าเป็นสิ่งบอกเหตุสำหรับลูกในท้อง เช่นกันว่าจะจะเป็นลูกชาย
หรือลูกสาวหรือมีรูปร่างหน้าตานิสัยใจคอเป็นอย่างไร

¹ ชลธิรา สัตยาศึกษา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดี
ไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย 2503), หน้า 50.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

³ กินเผาะ คือ กินเลนเอามาแต่ตากแห้งแล้วเผา.

ประเพณีหญิงแพทองอยากกินอาหารแปลก ๆ ที่คนอื่นเขาไม่กินกัน หรือมีอารมณ์
นิสัยเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ นั้น มีตัวอย่างอยู่ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน หลายตอน เช่น

ตอนกำเนิดขุนช้างนางเทพทองมีอาการ :-

น้ำลายไหลรดคังฝึกระสือ

เหมือนหนึ่งตาหลวงเขาประจำตัว

ปลาไหลโลกบทั้งเตาเผา

หยิบคำโต ๆ โม้เข้าไป

โหยอยากเหตาดเนื่อปลาตัวสั้นรว¹

ร้องไห้ครางฮือออจนวอนฉวี

ยิ่งให้กินตละย้วยิ่งเป็นไป

แยบยงองนาไม่พอใส่

ประเดี้ยวเหล่าสิ้นไฟไม่ชื้อทัน

ฝ่ายนางทองประศรีและนางศรีประจันทวิไม่ได้อธิบายว่าอยากกินอะไร เจ้า
แตรรูปร่างผิวพรรณของนางทองประศรีเมื่อมีครรภ์แก่นั้น :-

ผิวพรรณคังสุวรรณาตาบตา

งามแต่เผยผมกัสมหน้า²

ดวงหนาคังจันทร์ เมื่อวันเพ็ญ

และ :-

จำศีลภาวนาเป็นเนืองนิจ

ภาวนาบูชาด้วยดอกบัว

นอมจิตมนิ้วขึ้นเหนือหัว³

ไมกลัวที่จะเป็นอันตราย

ลักษณะรูปร่างของนางเทพทองตรงข้ามกับนางทองประศรี คือ "ท้องนั้นโตใหญ่
ขึ้นค้ำหน้า" และ "ลูกขึ้นอืดคืดัดไปมา" นอกจากนั้นยังตะกตะกตามอยากกินแต่ของ
สด ๆ คาว ๆ ส่วนนางศรีประจันเมื่อท้องนางมีนิสัย "ยินดีรื่นเริงบันเทิงใจ" รูปร่างและ
นิสัยเหล่านี้เป็นสิ่งที่ให้นายไปถึงลักษณะและอุปนิสัยของทารกที่จะเกิดมาได้ เพราะฉะนั้น

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.5.

²เรื่องเดียวกัน, น.7

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นิเวศ

นางทองประศรีจึงมีบุตรชายรูปงาม และ ^๑ปราศเปรื่อง คือ พลายแก้ว นางเทพทองมี
 บุตรรูปชั่วหัวล้านเหมือนนกตะกรมคือขุนช้าง นางศรีประจันมีบุตร ^{สาว}ด้วยชื่อนางพิมพิลาโดย
 ความเชื่อว่าหญิงมีครรภ์แล้วท้องใหญ่ไมนาเกิดเด็กผิวพรรณของมารดาผู้เคยสวยงามแล้วจะ
 ไกลูกชายลักษณะคินีก็ปรากฏในเรื่อง อิเหนา ตอนประสูติอิเหนา ว่าประไหมสุหรีก็ว่าเป็น
 "ยิ่งผูกผาดผิวของดะอององค คังอนงคนางฟ้ากระยาหงัน"^๑ และในเรื่อง "สังข์ทอง"
 ตอนนางจันทร์ เทวีทรงครรภ์กล่าววว่า :-

 เผลงปลั่งมั่งสาคังทาทอง

ทรามวัยงามขึ้นทุกคืนวัน^๒

ฯลฯ

เสฐียรโกเศศอธิบายคำทำนายของอาการแพทอง ซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์พรหมจินดา
 ว่า ถ้ามารดาอยากกินเนื้อสัตว์ทั้งสี่ตัวบกและสี่ตัวน้ำ หรืออยากกินของสด ๆ คาว ๆ ทานว่า
 สัตว์บกมาเกิด ถ้าอยากกินน้ำผึ้งน้ำอ้อยน้ำตาล ทานว่ามาแต่สวรรค์ลงมาเกิด ถ้าอยาก
 กินผลไม้ ทานว่า ตีรัจฉานมาปฏิสนธิ ถ้าอยากกินดิน ทานว่าพรหมลงมาปฏิสนธิ ถ้าอยากกิน
 ของเผ็ดร้อนแสดงว่ามนุษย์มาเกิด^๓

หญิงใดที่ได้ยินได้ฟังคติของพรหมณ์มาก็เกิดความเชื่อ และอยากให้อายุของสามี
 กำเนิดมาจากพรหมจึงพยายามอยากกินแต่ดินสอหิน และดินเผา และการที่นางเทพทองมี
 ลูกหัวล้าน ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้หญิงมีครรภ์เชื่อว่าเป็นเหตุมาจากนางเทพทองชอบกินของ
 สดคาวและเผ็ดร้อน คนจึงพยายามงดอาหารประเภทนี้เสีย

เนื่องจากสตรีมีครรภ์เป็นระยะที่เกิดอันตรายได้ง่ายดังกล่าวแล้ว ในช่วงเวลา

^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น. 12

^๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "สังข์ทอง," บทละครนอก..., น. 5

^๓ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย..., น. 16.

9 หรือ 10 เดือนก่อนคลอดนั้น คนท้องจึงท้องคนเดียวเป็นอย่างดี และอาศัยความร่วมมือของบุคคลในครอบครัวด้วย วิธีการช่วยตนเองของแต่ละนางย่อมแตกต่างกันออกไป อย่างนางทองประศรีก็พยายามทำใจให้สงบไม่วิตกกังวล ยึดเอาคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง มีการจำศีลภาวนาแสดงว่าคงจำกัศอาหารด้วย แต่นางเทพทองคนเดียวการกินทุกอย่างที่อยากเพราะฉะนั้นขุนช้างจึงตัวอ้วนใหญ่และแข็งแรงตั้งแต่อายุในท้อง ทำให้นางเทพทองคลอดยากกว่านางทองประศรี ส่วนนางศรีประจันหาความสุขแต่สิ่งที่เป็น "ยีนกรีนเรจ" บันเทิงใจ และเนื่องจากการแพทย์สมัยโบราณยังไม่เจริญ การรักษาครรภ์จึงใช้วิธีธรรมชาติดังกล่าวแล้ว และยังอาศัยความเชื่อเคล็ดกลางอื่น ๆ อีกด้วย

เสฐียรโกเศศเล่าว่าโบราณมีคติเกี่ยวกับหญิงมีครรภ์ว่า ถ้าอยากให้ลูกที่เกิดมาเลี้ยงง่าย ระหว่างแม้อยู่ท้องต้องหาโอกาสลอคทองช้างที่ใจดี¹ ความนี้ไปพ้องกับความเชื่อของต่างชาติเช่นอาหรับและอิหร่านเชื่อว่าหญิงมีครรภ์ใดลอคทองอุฐแล้วจะคลอดง่าย² ฝรั่งเศสชาวสวิสเคนทองไปลอคโพรงคนรุ คือ ของตามสมุทพุมไม่ ลอครูโตกอนหิน ฯลฯ หรือถ้าเด็กเจ็บป่วยก็ให้เด็กลอคทองสัตว์หรือลอคโพรงเสี้ย 3 ครั้งก็หาย³ นอกจากนั้นสามีหรือบิดายังมีหน้าที่ไปตัดพื้มาเตรียมไว้ให้ภรรยาอยู่ไฟด้วย⁴ คติการลอคทองช้างและให้สามีตัดพื้นี้เข้าใจว่าเกิดขึ้นในตอนหลัง หรือมีละนั้นก็เป็นคติปลุกย่อยออกไปตามท้องถิ่น เพราะในขุนช้าง-ขุนแผน ไม่มีกล่าวถึงความเชื่อเช่นนี้เลย การหาพื้หน้าจะเป็นภาระของชาวทาสบริวารบอกว่า ถ้าเป็นครอบครัวยากจนบิดาก็จำเป็นต้องทำอยู่แล้วไม่ใช่เรื่องของเคล็ดกลางแต่อย่างไร

2. พิธีถอนเจ็บท้อง

สภาพสังคมในครอบครัวหนึ่ง ๆ เวลาจะมีคนจะคลอดบุตรนั้น จะเห็นว่าทั้งพ่อแม่ป้าตายาย พี่ป้าน้าอา และสามี จะหอมล้อมช่วยเหลืออุ้มรอบตัวหญิงใกล้คลอด ส่วนบริวารก็ช่วยเหลือถ่มนำหาพื้ จักกระคานไฟไปตามความจำเป็นขณะนั้น ตัวอย่างตอนกำเนิด

¹เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวแก่ชีวิต, น.13.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พลายแก้ว คือ :-

จนทองโตใหญ่โตลิบเคื่อน
 ลมกัมมชวาทพิศกดับกลาย
 เจ็บทองรองแรกอวยเวยววย
 ญาคิกกาชาโถมาชมชาน

บุญเคื่อนจะ คลอกคลุกสืบสาย¹
 ลกนั้นบายศรีชะลงทวาร
 ปุยาตายอึงทั้งบาน
 หมอคำแยงงานเขาผันแปร

ถึงถูกขงามยามปลอดคคอกงายคาย
 พิปานาอามาคุณแล

ลกนั้นเป็นชายรองแวงแวง
 ลางแธแลวกส่งไหแมนม

วธา

ตอนนางเทพทองคลอกขงางพรธนาว่า :-

ฝ่ายตัวพอมแมและชาไท
 บางก็เสกมงคปลายชาวสาร
 บางเรงหมอคำแยงยาแธเชื่อน

วังวุนครุนไปที่บนเรือน²
 เอาเบียบนคนลานเห็นฝาเกล็ดอน
 ชมทองรองเคื่อนลกขวางตัว

การคลอกคลุกของนางศรีประจันที่พรังพรอมควย "ญาคิกกาชาโ" ไม่นึกกัน³ จะ
 เห็นไควาไมมีความคตนโคที่กล่าวถึงการคลอกทองขางหรือให้สามีไปหาพื้นคตนภรรยาไกล
 คลอกเลย สามีในขงาง-ขงแณ มกมีคาธาคคม เมื่อเห็นภรรยาเจ็บปวดทรมารุมากก็
 จะเสกเป่าไหบรรเทาคความทุกขลง เช่น ขุนศรีวิชัย เป่ากระหมอมไทนางเทพทอง:-

ขุนศรีวิชัยนั้นตัวสั้นร้ว

นางเทพทองรองคกลางพลางกลอกหัว⁴
 จิกหัวแล้วเป่ากระหมอมลง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขงขาง = ขงแณ, น. 7-8

² เรื่องเดียวกัน, น. 5.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 9.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 5.

นอกจากนั้นสามีบางคนมีหน้าที่เสกน้ำสะเดาะให้ภรรยาคุ้มภัย เช่น ขุนแผน
ทำน้ำสะเดาะให้นางแก้วกิริยาตอนกำเนิดพลายชุมพล :-

ทองประศรีว่าขุนเรียงขุนแผน	แล้วดกแดนมาประคองทั้งสองไหล่ ¹
ขุนแผนทำน้ำสะเดาะให้ทันใจ	กลืนเข้าไปพอดลอคคอคคอกุชาย

น้ำสะเดาะนั้นใช้ใดทั้งกินและประพรมตัว เสรีอุรโกเศศ อธิบายว่าน้ำสะเดาะ
มีวิธีทำได้ 4 วิธีคือ :-

1. เอน้ำแช่ขวยตะกรุดลงคาถา
2. เอน้ำราดหัวแม่ตีนของแม่ตัวแล้วรองเอาไว้ใช้
3. ตักน้ำสาบขึ้นไปบนหลังคาแล้วรองเอาไว้ กลับสาบขึ้นไปอีก ทำอย่างนี้ให้
ครบ 3 ครั้ง จึงเอน้ำที่รองครั้งสุดท้ายมาเสกขวยพระพุทธรูปถวายถวายหลัง
4. ใช้วิธีรายมนต์อันมีข้อความซับซ้อนและหายากคั่ง ๆ จนคนเจ็บทองใดกิน
แล้วหัวเราะออกมาจึงจะขลัง

น้ำสะเดาะทางภาคเหนือใช้เวทมนต์เสกโดยเอามือกุมศีรษะแม่มานหรือหญิงคน
ทองไวแล้วเป่าคาถา เรียกอีกอย่างว่า "ชม"³

ประเพณีทำน้ำสะเดาะในสมัยต้นรัตนโกสินทร์คงนิยมกันอยู่ 2 อย่างคือ ทำตาม
แบบขุนแผน เขาใจว่าจะเอน้ำแช่ตะกรุดลงคาถาเป็นน้ำสะเดาะ เพราะกวีบรรยายง่าย ๆ
ว่าทำน้ำสะเดาะให้นางแก้วกิริยาสืบ ไม่อธิบายว่าทำอย่างไร ทั้งเวลาชุมนุมกันอยู่ขณะนั้น
คงไม่มีความคิดจะทำวิธีอื่น ส่วนชนที่วิชัยทำแบบ "ชม" เหมือนชาวเหนือ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 628.

² เสรีอุรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวแก่วิต : เกิด - ตาย, น. 28.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ขณะที่เจ็บท้องถี่ ๆ หรือหญิงบางคนมีท่าว่าจะคลอดยาก นอกจากสามีจะทำน้ำสะเดาะให้ดื่ม หรือเสกเป่ากระหม่อมให้แล้ว ญาติคนอื่น ๆ ก็จะเอาข้าวสารเสกป्राยไปรอบ ๆ ห้องเพื่อไล่ผีร้ายกรรมนิยมเกี่ยวกับชาวประหลาดซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศพม่าในนามนตประพรหมรอบ ๆ ห้อง เพื่อป้องกันผี¹ ทางภาคเหนือของเราทำนํ้ามนต์ลอยควยผักส้มป่อยคืบ และเอาใบหนาคัญเป็นช่อขุมนํ้ามนต์ป्राยไปทั่วห้อง คลอดตลอดจนทุกซอกทุกมุมเรือนไล่ผีเหมือนกัน² นอกจากนี้ญาติบางคนกับบนานศาลกลาวกับผีสาวเทวดาโดยใช้เบี้ยบนไปเห็นใบข้างฝา เขาใจว่าเป็นเรื่องบนานขอให้คลอดได้ง่าย เมื่อคลอดลูกแล้วก็ให้นำเบี้ยที่บนไปซื้อของศักดิ์สิทธิ์หรือถวายพระ บางคนอาจซื้อของมาตั้งศาลแก่นกก็ได้ เพราะเบี้ยที่ใช้นั้นมีจำนวนมากดังวรรณคดีใช้คำว่า "เกลื่อน" ตัวอย่างใน ขุนช้าง-ขุนแผน ที่แสดงว่าเสกข้าวสารป्राยและใช้เบี้ยบนคือ :-

บางเสกมงคลป्राยข้าวสาร	เอาเบี้ยบนลานเห็นฝาเกลื่อน ³
บางเอาเบี้ยขึ้นควงบวงบน	ปากบนพึมพำไม่เอาสำได้ ⁴

สติแพทย์สมัยโบราณเรียกกันว่า "หมอตำแย" มีบทบาทสำคัญในการเกิดมาก เพราะชีวิตมารดาและเด็กจะปลอดภัยหรือไม่ขึ้นอยู่กับความสามารถและประสบการณ์ของหมอตำแย หมอตำแยมีหน้าที่ทำคลอด และช่วยชมท้องให้คนเจ็บท้อง ตัวอย่างหน้าที่ของหมอตำแยในวรรณคดีคือ :-

บางเร่งหมอตำแยอย่าแซะเขื่อน	ชมท้องร้องเตือนลูกของตัว ⁵
หมอตำแยแยงแยเซาครอมทอง	แมนางเทพทองเซาชมสง
ตัวสั้นหัวน้ไขวมีไครลง	หมอตำแยว่าตรงแล้วชมมา

¹ เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวแก่ชีวิต : เกิด ตาย, น.24.
² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 5.
⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.
⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

ปยุตตาทายาทังพอแม

หมอคำแยแมมคตถิตี¹

ไท่ไปรับยายสอกกับยายขอ

แตลวนหมอคำแยแข่งแซม²

หมอคำแยจะไคคาทำคลดหรือคาบซาคนหมอคำแยประมาณ 4-12 บาท ซึ่ง
เสฐียรโกเศศ อธิบายว่า "เมื่อหมอคำแยมาแล้ว ให้จัดชั้นบรรจุข้าวสารพอสมควรถับหมาก
3 ผล - - - พลุ 3 เรียง---กลวยหัวหนึ่ง รูป 3 คอก เทียน 3 เลม มีเงินติดเทียนตาม
ธรรมเนียม จะเป็นคำดิ่งหนึ่ง³ 2 คำดิ่ง หรือ 3 คำดิ่ง--- แล้วแต่อัตราค่าธรรมเนียม
ในท้องถิ่นนั้น และจะมีอะไรเติมลงในขันก็ได้ไม่ตายตัว เรียกหมอคำแยว่าตั้งขันข้าว---ไปตั้ง
ไว้ในที่สมควรสำหรับเป็นคาบซาคนหมอคำแย---เมื่อหมอคำแยทำคลดแล้ว และมาช่วยจัด
การอย่างอื่นอันเกี่ยวกับเรื่องคลดนี้ ครบ 3 วัน เป็นเสร็จหน้าที่ของหมอคำแย ก็มอบขัน
ข้าวให้เรียกว่า ยกขันข้าว "บางรายยกขันข้าวเมื่อผู้คลดออกไปแล้ว ลางรายตั้งไว้นาน
กว่านี้⁴ เงินขันข้าวนี้ถ้าคลดครบครทัวปีจะเรียกแพงกว่าบุตรคนหลัง ๆ"

คนที่เป็นผู้ช่วยหมอคำแยมักเป็นคนช่วยหนุนหลังให้คนเจ็บท้องฟิง คนหนุนหลังบาง
คนตองนั่งฟิงโองอีกทีเพื่ออาศัยโองเป็นหลักคั่นไว้เวลาคนเจ็บถีบตัว ถ้าหมอคำแยบอกให้
ผล็กก็ตองเอามือทั้งสองกดสองข้างท้องของคนเจ็บ เพื่อกันไม่ให้เต็กในท้องคั้นหนีไปทาง
โนนทางนี้ ถ้าหมอคำแยบอกให้ขมก้เอามือกดหน้าท้องของคนเจ็บเพื่อกระตุ้นให้เต็กเลื่อน
ต่ำลงมา ถ้าคนเจ็บเป็นลมก้เอาหัวตะไคร้ทุบให้คม⁵ ผู้ช่วยหมอคำแยหรือคนหนุนหลัง คนตอง
ไกลคลดในเรื่อง ขนช่าง-ขนแผน คือแม่มั่ว หรือแมยายก้ไคแล้วแต่ว่าใครอยู่ไกลที่เลือก
เขนนี้คงเป็นเพราะตองใจคนที่มีประสมการจมาแล้ว จะไคช่วยไคเต็มที เช่น นางทองประศรี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขนช่าง-ขนแผน, หน้า 9.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 512.

³ 4 บาท = 1 คำดิ่ง

⁴ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানฯ), ประเพณี...เกิดตาย, น.26.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-8.

เมื่อแม่มดหรือหมอผีรับสมอ้างว่าเป็นตัวแทนศักดิ์คือผีไคราย แม่มดจะรับปากแทน
 ผีว่าจะรับสินบนไม่ทำอันตรายแก่มารดาและทารก ทำให้ญาติพี่น้องสบายใจความทราบ
 และมารดาจะปลอดภัย ความเชื่อในเรื่องแม่มด หมอผีเช่นนี้สันนิษฐานไว้ว่าคงทำกันใน
 บางสังคมขึ้นกับความเชื่อมากน้อยแค่ไหน ยังมีพิธีกรรมมากขึ้นเท่าไรก็แสดงถึงความกังวล
 ห่วงใยของญาติพี่น้องยิ่งขึ้นเท่านั้น

๔ เสรีโยโกเศศได้เล่าถึงพิธีอื่น ๆ นอกเหนือจากที่พรรณนาไว้ในขุนช้าง-ขุนแผน
 อันแสดงคติความเชื่อถือโชคลางว่า เมื่อมีคนเจ็บท้องจะคลอดขึ้นในบ้าน คนอื่นต้องรับลม
 ทะลายกองฟืนในบ้านเสีย แล้วยกเอาฟืนนั้นมา 3 ก้อนไปติดไฟต้มน้ำเตรียมไว้ใช้เวลาทำคลอด
 ไฟจากฟืนนี้เก็บไว้เป็นเชื้อสำหรับอยู่ไฟด้วย สันนิษฐานว่ากองฟืนคงหมายถึงคนท้อง เมื่อ
 ทะลายกองฟืนและชักฟืนออกมาบางคนแสดงว่าทำเป็นเคล็ดให้คลอดง่าย¹ บางแห่งเชื่อใน
 เรื่องกีดขวางจะทำให้คลอดยาก จึงเปิดประตูหน้าต่างตลอด ไขกุญแจที่ใส่ประตูบาน ๆ
 และฉีกตะขอกุญแจให้หมด แม่แต่พระเครื่องปิดทวารดำมีอยู่ในบ้านก็ต้องนิมนต์ออกไป ห้าม
 มีหญิงหรือคาน้ำใบ ถือคำว่า "คา" อันหมายถึงติดขัด ห้ามพูดจาเป็นเชิงคลอดยาก
 ห้ามหญิงมีครรภ์มาเยี่ยมในระหว่างเจ็บท้อง เพราะกลัวเด็กที่กำลังจะคลอดอายุทำให้คลอด
 ยาก ต้องแกว่งฟืนชวดออก นอกจากนั้นยังต้องเลือกทิศทางให้คนเจ็บหันหน้าไป มักเลือก
 ทางตะวันออกและทิศใต้ บางคนเลือกทิศที่แม่ไก่กำลังออกไข่อยู่ ไก่หันหัวไปทางไหนก็หัน
 ไปทิศนั้น บางทีหันหน้าไปประทักษิณออก ฯลฯ บางรายมีการจุดธูปเทียนบูชาพระภูมิเจ้าที่
 เพื่อขอขมาลาโทษ เพราะทำให้พื้นที่เป็นมลทิน และมีการบนบานควยเบี้ยคังกล่าวแล้ว²

3. พิธีหลังคลอด เริ่มตั้งแต่ทารกหลุดพ้นจากครรภ์มารดาถึงมือหมอต้าแย
 หรือหลนบนพื้นฟาก เรียกว่า "ตกฟาก" สมัยโบราณเด็กจะตกฟากจริง ๆ เวลาตกฟากนี้

¹ เสรีโยโกเศศ (พระยาอนุนานราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น.22.

² เรื่องเดียวกัน, น.23-5.

อุกฤษฏ์ใหญ่ หรือ บิภามารดาจะจกจำไว้ ถ้าเป็นคนที่หนึ่งสี่ก็เขียนไว้ สำหรับให้โหรทำนาย
โชคชะตาราศี สมัยนี้ยังไม่มีนาฬิกา ไซกะเนเอาจากเงาแดดในเวลากลางวัน และเอาจาก
โกษฐ์ระยะไหนในเวลากลางคืน¹ เวลาตกฟากของชุกแผ่น คือ "สามชั้นฉาย"² และเกิด
"ปีชาดวันอังคาร เคื่อนหา" วันเคื่อนปีเกิดและเวลาตกฟากนี้เป็นส่วนหนึ่งสำหรับการตั้งชื่อ
ถวาย นอกเหนือไปจากการทำนายโชคชะตาราศี

เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้ว คนคนหนึ่งต้องเอามือกดท้องคนเจ็บไว้ให้แน่นเพื่อกัน
ไม่โหรกบินขึ้น หรือเพื่อกดโหรกไหลตามออกมา มิฉะนั้นจะเป็นอันตรายกับคนเจ็บ คนที่ทำ
หน้าที่นี้คือนางทองประศรีหรือมารดานางเทพทอง ระหว่างนั้นหมอคำแยจะอมเด็กให้คว่ำ
หน้า แล้วเอามือลูวงปากเด็กเพื่อควักเมือกหรือเลือดในปากออกกิน "สำลักน้ำคร่ำ"³ ถ้า
ควักเมือกออกจากปากเด็กแล้วยังไม่ร้อง ท้องตึงก็ให้แรงพอดสมควรเพื่อให้เด็กร้อง
ถ้ายังไม่ร้องทองร้อโหรกออกเสียก่อนแล้วเอาเหล็กเผาไฟนามที่รัก เพื่อให้ความร้อน
มาตามสายสะดือไปถึงตัวเด็ก แล้วเด็กจะร้อง ถ้าทำดั่งอย่างนี้แล้วยังไม่ร้องแสดงว่าเด็ก
ไม่รอด"⁴

เด็กร้องแล้วให้เอาผ้าห่อตัวเด็กกันหนาวหรือผิอากาศ สำหรับเหตุการณ์ตอนตก
ฟากในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน กวีบรรยายให้เห็นความซดมุนวุ่นวายว่า :-

ถึงถูกข้งามยามปลดคคคคคคตาย
ฟปานาอามาคุดแล

ลูกนั้นเป็นชายร้องแ้วแ้ว⁵
ดางแซแล้วก็ส่งให้แมนม

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุमानา), ประเพณี---เกิด-ตาย, น.33.

² "ชั้นฉาย" (นาม) หมายถึงการสังเกตเวลาตกฟากอย่างหนึ่ง เรียกว่าเหยียบ
ชั้นฉาย คือเอาเท้าวัดเงาของตัวคนที่ยืนกลางแดด โยธาณกำหนดเวลาวัดเงานั้นเป็นช่องเท้า
คือ 1 ชั้นฉายเท่ากับเงายาวชั่วรอยเท้า และมีพิศค้อตราดังนี้:- 10 อักษรเป็น 1 เมล็ดงา,
4 เมล็ดงาเป็น 1 เมล็ดขาวเปลือก, 4 เมล็ดขาวเปลือกเป็น 1 องคุลี, 15 องคุลีเป็น 1 ชั้นฉาย

³ น้ำคร่ำ คือน้ำเมือกที่หลอเลี้ยงเด็กในครรภ์และแตกหลักออกมาในเวลาคลอดเป็น
เหมือนน้ำมันที่หลอลิ้นให้เด็กเลื่อนออกมาสะดวก

⁴ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุमानา), ประเพณี---เกิด-ตาย, น.33.

⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.8.

ศรีประจันต์ เจ็บท้องร้องโง้งโคง
เขาหอมลอมชมอยพัลวัน
นอนหงายตะกายรอนวาวา
อาบนํ้าแล้วซ้ำทาขมิ้น

หมอคำแยเขาโขยงแล้วชมมา¹
ถึงยามนั้นถูกขัปลอดคตลอดแล้วหา
เป็นหญิงโสดภานาเอ็นด
เอานมให้กินแล้วใส่

ฯลฯ

การที่บ้านหนึ่งบ้านใดมีคนเจ็บท้องจะตลอดแล้วมีญาติพี่น้องทั้งฝ่ายสามีและภรรยา
หอมลอมชวยเหลือนั้นเป็นประเพณีที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะสมัยโบราณยังไม่มีเครื่องมือ
เครื่องมือทันสมัยสำหรับช่วยมารดาและทารกให้ปลอดภัยได้อย่างรวดเร็วเหมือนปัจจุบัน
ฉะนั้นเครื่องมือต่าง ๆ จึงหาจากธรรมชาติหรือหยาบฉวยเอาความสะดวกในขณะนั้น ทั้งของ
อาศัยความพรอมเพรียงและรูปร่างจากคนที่หอมลอมชวยควยเพราะหมอคำแยต้องช่วยชีวิตคนให้
ปลอดภัยพรอม ๆ กันทั้งสองคน เมื่ออาบสภาพตอนนั้นจากเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน แล้วจะเห็น
ว่าพ่อเด็กตกปาก พี่นางอาที่มารุมอยู่ก็จะมีคนหนึ่งรับทารกที่รอนแล้วไปตัดสายสะดือและอาบ
นํ้าเด็ก ส่วนหมอคำแยยังคงสาละวนอยู่กับมารดา เพื่อช่วยให้รกออกตามเด็กมาภายในเวลา
5 นาที มิฉะนั้นมารดาจะเป็นอันตราย ทารกออกแล้วใหญ่ตลอดกินยาทันที ยาโบราณก็คือสม
มะขามเปียกกับเกลือ 1 ชาม เพื่อถ่ายโลหิตในร่างกาย และขับเลือดร้าย หลังจากนั้นต้อง
นอนนิ่ง ๆ รอเวลาอยู่ไฟ² เสร็จธุระมารดาแล้วจึงจะหันมาจัดการเรื่องสายสะดือเด็ก
ซึ่งบางครั้งญาติที่ทำได้จะรับภาระไปดั่งขอสันนิษฐานแต่คนแล้ว

การตัดสายสะดือเด็ก เขาใช้เชือกหรือค้ายคิบผูกสายสะดือสองเปลาะ หนึ่งให้มี
ระยะวางระหว่างกลางสำหรับตัด ต้องผูกให้แน่นเพื่อไม่ให้เลือดลมเดินสะดวก เวลาตัด
เด็กจะรู้สึกชา ใช้ผิวไมรวกตัดแทนมีกหรือเหล็กมีคมอื่น ๆ ระวังอย่าตัดสั้นใกล้สะดือเกิน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 10.

²เสฐียรโกเศศ, (พระยาอนุมานราชชนน), ประเพณี... เกิด-ตาย, หน้า 34.

ไปเลือดจะออกไม่หยุด อาจถึงแก่ชีวิตได้ แล้วเอาขมิ้นชันสดปนหรือดอกพริกรักษาแผล เวลาตัดต้องไขกอนดินหรือแฉงไฟรองรับสายสะดือแท้แข็ง บางแห่งไขถ่านรองรับ และไขกาบหอยตัดก็ได้¹

ตัดสายสะดือแล้วจึงอาบนำเด็กควายนอน ถ้าเด็กมีไขมันหรือเมือกมาก เอาน้ำมันมะพร้าวทาแล้วเช็ดไขออก แล้วจึงอาบนำให้เด็ก โดยการนำเด็กวางลงบนช่องหว่างขาของผู้อาบที่หนึ่งเหยียดขาออกไปให้ตรง หันหัวเด็กไปทางปลายเท้าเพื่อล้างหัวล้างหน้าเด็ก ถัด²

เสฐียรโกเศศอธิบายว่า³ การอาบนำเด็กบนหน้าแข้ง เรียกว่า "อาบ" และการนำเด็กลงในอ่าง เรียกว่า "แช" ในขุนช้าง-ขุนแผน ตอนกำเนิดพลายแก้วไขว่ "ล้างแชแล้วก็ส่งไหเหมนม" แต่ตอนกำเนิดขุนช้างไขว่ "อาบนำปอนขาวทุกเวลา" กำเนิดนางพิม ไขว่ "อาบนำแล้วทาขมิ้นฆ่า" แสดงว่าการอาบนำเด็กสมัยนั้นมีทั้งแบบอาบบนหน้าแข้งและการแชลงในอ่างหรือภาชนะปากกว้างเก็บน้ำได้ คลายอ่าง แต่การ "แช" ทารกในอ่างอาจจะไม่ปลอดภัยนัก จึงนิยมใช้ "อาบ" บนหน้าแข้งกันเรื่อยมา กลายเป็นประเพณีการอาบนำเด็กทารกอย่างหนึ่งไป สมัยนั้นยังไม่มีสบู่ใช้ขมิ้นทารักษาผิวแทนสบู่

สำหรับรกและสายสะดือที่ตัดแล้ว หมอคำแยจะล้างนำให้สะอาดเป็นเคล็ดกันโรค ผิวหนังจะเกิดกับเด็ก แล้วนำรกและสายสะดือนี้นำบรรจุลงในภาชนะดินเผาเช่นหม้อตาล ใส่เกลือเม็ดข้างบนกันเน่า นำไปฝังหลังจากวันคลอดไปแล้ว 3 วัน อาจเป็นเพราะได้ความเชื่อมาจากคัมภีร์ "ปฐมจินดาม" ว่า พรายกัมภีร์ จะหอมกลิ่นและจะมากิน ครั้นกินแล้วจะลามเขาเอาตัวมารดา จะทำให้เป็นอันตรายต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจึงต้องฝังเสีย⁴

¹เสฐียรโกเศศ, (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.36.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

เมื่ออาบนำเด็กแล้วก็ทำพิธี "รอนกระดุง" โดยการนำเด็กนอนบนหลังกระดุง ถ้าเป็นเด็กชายก็จะนำสมัคดินสอวางบนกระดุงด้วย ถ้าเด็กหญิงก็จะหาเข็มและค้ายเข็ม ผาแทน เป็นเคล็ดว่าเด็กโตขึ้นจะได้รักเรียนหรือรู้จักเข็มปักถักรอย เสร็จแล้วหมอบค้ำ แยกกระดุงขึ้นรอนเบา ๆ พอเป็นพิธี แล้ววางกระแทกกระดุงลงพอให้เด็กรู้สึกตกใจร้อง หมอบค้ำแยกอย่างนี้ 3 ครั้ง วัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กคุ้นไม่ผวาผาย ขณะที่หมอบค้ำทำ พิธีรอนกระดุงจะกล่าวว่่า "สามวันลูกมี สี่วันลูกคน ลูกของใครรับเอาไปเนอ" ญาติพี่น้อง อยู่ในตอนนั้นคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนมีบุตรแล้วเลี้ยงงายทั้ง เป็นคนมีนิสัยใจกลัดจะตอบว่า "ลูกซา เอง" หรือ "ลูกฉันเอง" หมอบค้ำแยกจะส่งกระดุงเด็กให้ผมนรับไป ผู้รับในพื้นเรียกว่า "แมยก" แมยกจะให้เงินอันหนึ่ง เทาก็มีครึ่งสตางกแกหมอบค้ำแยก เป็นพิธีว่าซื้อเด็กไว้ แล้วนำเด็กไปวางในมณฑลวงค้ายสายสีจูนันใกล้กับแม่ ทองวางคอย ๆ อย่าให้ผวา ตกจาก นั้นก็เอาผามาทำกระโจมครอบรอบกระดุงแทนบุงเพื่อถันลม¹

เสฐียรโกเศศ เล่าว่า สมัยโบราณจะไม่ให้เด็กคลอกใหม่ ๆ กินนมหรือน้ำแต่ ใหนักันชี้แมงสาบเผาไฟผสมเกดือนิดหนึ่ง แล้วจะลายลงในน้ำผึ้งในด้วยเล็ก ๆ เอาขึ้น นอยหอยลงมาในด้วย ชายอีกข้างหนึ่งพาดปากถวยไปให้เด็กดูดกิน น้ำผึ้งเขาชี้แมงสาบนี้ จะเป็นยาถ่ายสำหรับขับขี้เทาเด็ก² กินอย่างนี้ 3 วันแล้ว จึงให้นมแม่เพราะนมแม่ใน ระยะแรกไม่บริสุทธิ์พอสำหรับเลี้ยงทารก ซ้ำทารกเองก็ยังมีอวัยวะภายในไม่แข็งแรงหรือ ขยายตัวเพียงพอ จึงต้องรออยู่ระยะหนึ่ง³

ความตอนนั้นชดกับในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ที่กล่าวว่า :-

อาบนำแล้วชำระขมื่น

เอานมให้กินแล้วใส่สุ⁴

¹เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น. 40-41.

²ขี้เทา คือ ขี้เด็กที่อยู่ในท้องมาแต่กำเนิด มีลักษณะเหนียวและเป็นสีดำ ถ้าทิ้งไว้ไม่ขับออกมาเด็กจะไม่สบาย.

³เสฐียรโกเศศ, เรื่องเคิม, น. 41-2.

⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 10

แสดงว่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์เลี้ยงลูกแบบสมัยใหม่เหมือนกัน คือ ให้นมลูกทันทีที่
เด็กสามารถดูดนมได้และมารคามีน่านม

สำหรับการรอนกระดงทารกนั้นมักทำกันในหมู่ชาวบ้านธรรมดาเท่านั้น สำหรับลูก
กษัตริย์ไม่มีกล่าวในเรื่อง อิเหนา ว่ามีการรอนกระดง แต่บรรยายตอนตกฟากว่ารับควย
"ตาชายแก้ว" และชำระล้างร่างกายควยนำดอกไม้สดหอมฟุ้งจรุงใจ ตัวอย่างนอนก่ำเน็ด
อิเหนา คือ :-

เมื่อนั้น	องค์มะเคหัวศรีไส ¹
จึงเอาชายแก้วแววไว	รับพระคนย์โฉมยง
แล้วเอาน้ำดอกไม้ใส่สค	มารินรดชำระสระสรง
ลูกไล่ควยเครื่องสุคนธ์ทรง	วางลงบนยี่ภวนสุวรรณ

เมื่อทำธุระกับทารกในระยะต้นเสร็จแล้ว ต่อไปก็เป็นวิธีรักษาตัวมารดาตามแผน
โบราณเรียกว่า "การอยู่ไฟ" เป็นการทำให้ความร้อนขับไล่เหงื่อไคลและเลือดร้ายที่ยังคั่ง
ค้างอยู่ในตัวให้ออกมาให้หมด แต่เสฐียรโกเศศ สันนิษฐานว่า การอยู่ไฟอาจได้คติมาจาก
ลัทธิพราหมณ์ คือ ชำระล้างมลทินให้หมดไป เพราะการคลอดลูกมีเลือดฝาดและสิ่งโสโครก
ออกมาถือว่าเป็นมลทิน ต่อมาคนลี้มคคิเคิมเสียมาเข้าใจว่าเป็นเรื่องของการบำบัดรักษา
โรค² แต่เมื่อศึกษาวิธีการคลอดลูกของชนชาติอื่นในแถบตะวันออกด้วยกัน เช่นอินโดนีเซีย
ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย ก็มีประเพณีใช้เตาทองเหลืองจุดถ่านไฟไว้ใต้พื้นนอนมีกำหนด
10 วัน³ ทำให้คิดว่าประเพณีอยู่ไฟอาจได้มาจากอินโดนีเซีย แต่การอยู่ไฟเป็นความลำบาก
และทุกขทรมาณของผออย แม่เจตนาโดยตรงจะเพื่อรักษาตัว ก็จำเป็นต้องอ้างเอาผีसाग
เทวดาเข้ามาเกี่ยวเพื่อทำให้ผออยเกิดความกลัวและยอมปฏิบัติตามประเพณีการรักษาแบบ
โบราณ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น.15.
² เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.59.
³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

การเตรียมเตาไฟต้องทำหลังคลอดแล้ว ห้ามทำไวก่อน แต่แรกสำหรับอยู่จัดเตรียมไว้ได้เรียกว่า "แมแคร" แล้วตัดคนกด้วยเป็นทอน ๆ ผาสองวางเรียงลงในแมแคร เอาดินเขี่ยข้างบนอีกที แล้วจึงทักไฟ เรียกว่า "ทอคเตาไฟ" การทอคเตาไฟต้องเลือกวันดี ถ้าเตรียมเตาไฟไม่ทัน ไทหญิงคลอดลูกนอนข้างเตาไฟเชิงกราน¹ ไปก่อน ไข่พื้นวันละ 3 คน อยู่ 3 วัน แล้วจึงทำพิธีอยู่เตาไฟใหญ่ การอยู่ไฟต้องทำพิธีหลายอย่าง เช่น ทำพิธีดับพิษไฟ วงควยสายสิญจน์ บิดยันต์ 8 ทิศรอบที่อยู่ไฟ ล่างที่ไชยันต์ถึง 10 แฉน เพิ่มทิศล่างบนควย ทิศล่างเอายันต์ไว้ใต้ที่นอน และมีหนามสะไวรอบหลุมใต้ถุนห้องที่อยู่ไฟ และสะไวทุกรูทุกช่องที่มีอยู่พื้นดินเพื่อกันผีจะมาทำอันตราย ส่วนบนเรือนนอกจากมีเลขยันต์และค้ายสายสิญจน์ยังต้องเอาใบหนาคไปเสียบไว้ที่ประตูห้อง เมื่อจะอยู่ไฟต้องดับพิษไฟ โดยมีผู้มาเสกขาวสารกับเกลือว่าคาธา พุโธ โลภนาโถ โมคคูลลาโน อตุคีสยามม ที่อ้างถึงพระโมคคัลลานคงเป็นเพราะพระประวัติของพระอัครสาวกองค์นี้ เคยไปดับไฟนรก ขาวสารที่เสกแล้วจะเคี้ยวกับเกลือพ่นที่ท้องของหญิงที่จะอยู่ไฟที่หลังและที่เตาไฟแห่งละ 3 ครั้ง แล้วเอาน้ำมันถักรถีสาร¹ ประพรมเตาไฟ มีการจัดข้าวตอกคอกไม้พรอมทั้งกระทง เช่นสังเวชแมกอนเส้าเตาไฟ และขอขมาลาโทษขอพระเพลิง กอนนั้นนอนบนกระดานไฟต้องทำ "เข้าชื่อ" เสี้ยกอน ก็นอนให้หมอคำแยเหยี่ยมสะโปกให้กระดุกเชิงกรานที่ครากเพราะคลอดลูกกลับเข้าที่เดิม และต้องขอสมาเตาไฟก่อนขึ้นนอนเพื่อขอความคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ฯลฯ นอกจากนี้หมอคำแยจะเสกขมิ้นและปูนแดงทาทอง คำไฟกับเกลือพอกของคลอดเพื่อกันหนอง และทำให้แผลหายเร็ว ผู้อยู่ไฟต้องบุงผาเดี่ยว มีขมิ้นกับปูนแดงผสมเหล้า เอาสำลีขบปัดสะคือ และทาทองทาหลังไว้เสมอเพื่อดับพิษร้อนและรักษาร่างกายด้วย นอกจากนี้ยังมียาโรยบนदानไฟสำหรับรมตากันตาเจ็บ ข้าง ๆ เตาจะมีโองหรือไหใส่น้ำ ตั้งไว้สำหรับตักน้ำรดไฟในเตาที่ทำห่าจะลุกลาม

¹น้ำมันถักรถีสาร ใช้สำหรับประพรมแก่เสนียกจัญไร ทำในงานศพตอนพิธีเบิกโลง

ไปมาก อาหารการกินก็ถูกจำกัดกินได้แต่ปลาแห้งกับข้าวหรือข้าวกับเกลือ นาน ๆ จึงจะมีแกงเผ็ดได้ ถ้าห้องนั้นมีประตูหน้าต่างปิดไว้กันลมไปกระทบตัวบ่อยจะทำให้เป็นไข้ไค้กาย แต่อาจว่ากันมี สายสิญจน์ที่ลวดรอบที่อยู่ไฟ คือเส้นคายคิมที่ใช้ในการสวดพระปริต¹ ห้ามสามีดวงลำเข้าไ้ภายในสายสิญจน์ ถือกันว่าถ้ามีมดคาตาแล้วจะเสื่อม กำหนดอยู่ไฟมีตั้งแต่ 7 วัน ถึง 29 วัน เป็นจำนวนวันที่ 7, 9, 11, 13, ฯลฯ คงเป็นเพราะถือคติว่า "วันลูกดี วันดีลูกห่าง" การอยู่ไฟจะอยู่นานเท่าไรก็ได้ ยิ่งนานยิ่งดี เพราะจะทำให้ผิวหนังเป็นน้ำเป็นนวล ท้องสาวมักจะอยู่ไฟนาน ครั้นอยู่ไฟครบกำหนดแล้ว เวลาออกไฟจะต้องทำบัตรพลี มี กุ้ง ปลา ปลายำ ไส้กระตังเล็ก ๆ สำหรับเซ่นสังเวยแด่เทพไฟ แล้วจึงดับไฟอาบนำมนตร์สารพัดเส่นียกจัญไร เมื่อออกไปแล้วโบราณห้ามมิให้ยุ่งเกี่ยวกับสามีเป็นเวลา 3 เดือน เพราะป้องกันลูกดี เนื่องจากมดลูกยังไม่แห้งสนิท²

ระหว่างอยู่ไฟนั้นจะมีวิธีรักษาพยาบาลให้คนเจ็บหลายอย่าง เช่น การทำมดลูกให้เข้าในเวลา 3-7 วันหลังคลอด การเข้ากระโຈ้ม การประคบตัว การนวดนมอ่เกลือ การนึ่งถาง การทำให้มารคามีน้ำนม ฯลฯ เป็นต้น³

บรรดาหญิงคลอดลูกทั้งหลายในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ล้วนแต่ต้องอยู่ไฟทุกคน การอยู่ไฟในสมัยนั้นเป็นเรื่องสำคัญและเป็นขบวนการรักษาอย่างหนึ่งของสตรีหลังคลอดบุตร สมตามที่เสฐียรโกเศศบรรยาย เพราะฉะนั้นจึงไม่วางที่จะกล่าวถึงเพียงแต่มีค้พรรณนารายละเอียดเท่านั้น แต่เมื่อศึกษามาจากงานของเสฐียรโกเศศแล้ว พิจารณาหลักสำคัญ ๆ คิดว่าคงเหมือนกันทุกสมัย ต่างแต่ส่วนปลีกย่อยเท่านั้น จึงได้นำข้อความพรรณนาของท่านมาอ้างไว้เป็นสังเขป ตัวอย่างการอยู่ไฟใน ขุนช้าง-ขุนแผน คือ :-

¹สวดพระปริต ในการสวดพระปริต ต้องใช้เส้นคายคิมวงรอบฐานพระพุทธรูปและหมอน้ำมนต์ แล้วลามาโยงไปที่พระสงฆ์ซึ่งเขาพิธีสวดเป็นผู้ถือไว้ สายสิญจน์นี้ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เพราะโยงมาจากพระพุทธรูป

²เสฐียรโกเศศ, (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย) น.42-64.

³อ่านรายละเอียดต่าง ๆ ในเรื่องเดียวกัน, น.55-61.

เลี้ยงมันไว้โยอายุเพื่อนเรือน
คาแล้วจึงเข้าไปนอนไฟ

หัวเหมือนโคตรช่างไหนให้เก็กมา¹
แมนมซาไทให้รักษา

ตอนกำเนิดพลายแก้ว :-

เอาขี้ใส่แล้วแกว่งไกว
เคียนหนึ่งออกไปหมองมัว

แม่เขานอนไฟให้ร้อนทั่ว²
ขมิ้นแบ่งแต่งตัวนาเอ็นดู

ตอนกำเนิดพลายงาม :-

แล้วทอดเตาเข้าไฟไม่ใช่เจ็บ

ครั้งนี้จะเก็บความกลาวยาวนานักหนา³

ความในตอนกำเนิดพลายแก้วบอกให้เราทราบว่า การอยู่ไฟใช้เวลา 1 เดือน และ
ในตอนกำเนิดพลายงามบอกว่า "ครั้งนี้จะเก็บความกลาวยาวนานักหนา" แสดงว่าเรื่องของ
การอยู่ไฟมีขบวนการหลายอย่างตามที่บรรยายมาแล้วแต่คน

ระหว่างที่มารดาอยู่ไฟนั้นจะต้องมี "แมนม" ไว้บริบาลทารกมีหน้าที่เลี้ยงดูและ
โหนมทารกแทนมารดา "แมนม" นี้เข้าใจว่าจะเป็นสตรีที่กำลังมีลูกอ่อนและเป็นคนมีน้ำนม
มากพอที่จะแบ่งให้ลูกคนอื่นกิน นางศรีประจัน นางทองประศรี นางเทพทองล้วนแต่ให้แมน
นมเลี้ยงดูลูกควยทุกคนดังตัวอย่างในตอนกำเนิดขุนช้าง เช่น :-

คาแล้วจึงเข้าไปนอนไฟ

แมนมซาไทให้รักษา⁴

ตอนกำเนิดพลายแก้ว :-

พีนานาอามาคุแล

ล้างแซแล้วก้ส่งให้แมนม⁵

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.6.

² เรื่องเดียวกัน, น.8.

³ เรื่องเดียวกัน, น.513.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.6.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น.8.

ตอนกำเนิดนางพิม :-

แมนมชาไฟโตเลี้ยงดู

กินอยู่เป็นสุขทุกเวลา¹

ความนิยมมีแมนม ไวเลี้ยงดูปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังตัวอย่างในพระราชพงศาวดารรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่าเมื่อยังทรงพระเยาว์ สมเด็จพระราชบิดาคือพระเจ้าปราสาททองได้ทรงแต่งตั้งแมนมสำหรับพระราชกุมาร 2 องค์ พระนมเอก ได้แก่ ม.จ.หญิงบัว (เจ้าแม่วัคคูลิต) เป็นชายาของ ม.จ.ชาย อำไพ กล่าวกันเป็นเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระเอกาทศรถ ขณะที่พระนมของเจ้าฟ้าชายนารายณ์นั้น ม.จ.หญิงบัว ประสูติมีบุตรชายรุกราวคราวเดียวกับเจ้าฟ้าชายคนหนึ่งชื่อนายเหล็ก ต่อมารับราชการเป็นแม่ทัพคูโจ ชื่อ โภษาเหล็ก และเมื่อมีโภษาปานก็ได้เป็นพระนมของสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง ศรีสุพรรณหรือพระราชกัลยาณี ซึ่งประสูติปีเดียวกับโภษาปาน แมนมโທอีกคนหนึ่งคือ แมนมเปรม เป็นภรรยาของพระราชวังเมือง มีบุตรชายเกิดปีเดียวกับสมเด็จพระนารายณ์ เช่น กันชื่อทองคำ ต่อมาได้ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเพทราชา แมนมเปรมมีธิดาอีกคนหนึ่งชื่อแจ่ม เกิดปีเดียวกับโภษาปาน และ เจ้าฟ้าหญิงศรีสุพรรณ แต่มาได้เป็นพระสนมเอกของสมเด็จพระนารายณ์ เพราะฉะนั้นพระราชประวัติของสมเด็จพระนารายณ์ จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวของกับบุตรทั้งสองของแมนมอยู่มาก²

การมี "แมนม" เลี้ยงบุตรคงเป็นประเพณีในราชสำนักมาก่อน แล้วจึงสืบทอดเลียนแบบกันมาในหมู่ครอบครัวขุนนางและผู้มีอันจะกิน คงเป็นเพราะในระยะที่มารดาอยู่โต้นั้นร่างกายยังอ่อนแอต้องบำรุงรักษาด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ ทำให้ไม่พร้อมที่จะให้นมลูกในระยะอยู่โต้นั้น จึงต้องมีแมนมมาช่วยให้อาหารเด็กแทน และมารดาบางคนออกไปแล้วก็

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช่าง-ขุนแผน, น. 10.

² อุดม ประมวลวิทยา, ในราชสำนักพระนารายณ์มหาราช, (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2505), น. 17-9.

อาจไม่มีน้ำนมให้ลูกกินเพราะน้ำนมเหือดแห้งไปในระหว่างนั้น จึงต้องอาศัยนมแม่คนอื่นมา
 นมแม่จึงรับหน้าที่ไม่เพียงแต่ให้นม ~~.....~~
~~.....~~ กลับต้องดูแลทารกด้วยโดยปริยาย คนที่จะเป็นแม่มีโคตงมีลูกอ่อนดั่ง
 กวางแล้ว และควรจะมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงอันแสดงว่าเป็นคนไม่มีโรคภัยไข้เจ็บจะได้
 ไม่คิดเล็ก และท้องมีน้ำนมมากด้วย ซึ่งลักษณะของแม่คนที่ใดกล่าวไว้ในเรื่อง อิเหนา
 แล้วว่าต้องมีคุณสมบัติครบถ้วนถึง 64 ประการ นอกจากนั้นผู้จะต้องไม่ชาวชืด คำปี่ อ้วน
 เกินไปผอมเกินไป สูงหรือต่ำเกินไปด้วย¹ สำหรับ "แม่คน" ใน ขุนช้าง-ขุนแผน คิดว่า
 ควรจะเป็นญาติในบ้านหรือบริวารผู้ใกล้ชิดคนหนึ่งคนใดซึ่งมีความสะอาดของทารกสังเกตเห็น
 สุขภาพและสุขนิสัยได้

แต่การมี "แม่คน" ไม่หมายความว่าทารกจะไม่ติดกินนมมารดาเลย มารดาคนใด
 มีน้ำนมก็จะให้ลูกกินตามปกติ เพียงแต่ทารกบางคนอาจจะกินจุไม่ยอมอิ่มก็ต้องไปขอคุจจาก
 แม่คนอื่น อีกประการหนึ่งเด็กไทยโบราณกินนมมาจนอายุกว่า 3 ขวบ เช่น สุนทรภู่ในเรื่อง
พระอภัยมณี มีอายุเกิน 3 ขวบแล้ว ยังร้องไห้อยากกินนมแม่² มารดายอมไม่มีน้ำนมจะให้
 กินหรือบางคนอาจจะตั้งครรถ์บุตรคนต่อไปสุขภาพและร่างกายไม่พร้อม ก็ต้องหาแม่คนเพิ่ม
 ขึ้นอีกคนหนึ่ง มาสมัยปัจจุบันเราใช้นมวัวแทน แม่คนจึงไม่จำเป็นอีกต่อไป

ข. การทำขวัญและโกนผมไฟ

1. การทำขวัญวัน

การทำขวัญเด็กนั้น เสฐียรโกเศศเล่าว่า ทำเมื่อเด็กคลอดแล้ว 3 วัน แสดงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น. 8.

²สุนทรภู่, พระอภัยมณี, น.390.

พนเซตอันตราย พอแม่ก็ใจจัดทำขวัญเด็ก การทำขวัญวันที่ 3 นี้จัดทำอย่างขมขื่นภายใน
 กรอบครัว เครื่องทำขวัญมีนายศรีปากสามและเครื่องบิทรพลีสำหรับสังเวชพระภูมิเจ้าที่
 มีปลาช่อนต้มยำ มะพร้าวอ่อน 1 ผล ถั่วฝักยาว 1 หวี ขนมต้มแดง ต้มข้าวและขนมอื่น ๆ
 ดอกไม้ชุบเทียน นอกนั้นมีแป้งหอมน้ำมันหอมหรือกระแจะสำหรับจุดเจิม ชาวสารบรจ
 ในชั้นสำหรับปักแวนเวียนเทียน 3 เลม ทำขวัญเสร็จแล้วเอาคายนายสัจจนมาเสกผูกที่
 ข้อมือเด็กทั้งสองข้างเรียกว่า "ผูกขวัญ" แล้วให้ศีลให้พร ตอนนี้จะย้ายเด็กจากกระดง
 มาลงเปลผ้าได้¹

แมบบางคนเลี้ยงลูกยาก ถ้าเด็กคลอด 3 วันแล้ว มักเอาเคล็ดไปเชิญที่เลี้ยง
 ลูกงายมาผูกขวัญให้เด็ก สิ่งที่ถูกให้เด็กสมัยก่อนใช้เงินสสิ่งหรือเฟื้องนิยมไปขอซื้อเงิน
 เชนนี้จากแม่หมายว่าจะเงินแม่หมายทำให้เลี้ยงลูกรอด และเอาเงินที่ผูกนี้ไปทำกำไรซื้อ
 ฝี่ เป็นกำไรได้ถึง ๆ รุกให้แคบให้กว้างได้ในตัว พอแม่ของเด็กต้องให้เงินแก่ผูกขวัญ
 เท่ากับราคาเงินที่นำมาผูก คายผูกขวัญไซคายคิบ และทองผูกเงื่อนตาย บางรายอาจเอา
 กุญแจไทยขนาดเล็กที่สลักมาจากไมรอกที่ถานพระ เป็นเคล็ดว่าไคผูกขวัญด้นประแจไว้แล้ว
 หรือเอากระดูกขากรรูปเหมือนกุญแจเงินไซแทนก็ได้ บางคนอาจเอากระดูกแรงมาทำ
 ตะกรุดผูก ที่ไซลูกพรวนก็มี คงจะเอาเคล็ดว่าผูกขวัญให้อยู่กับเนื้อกับตัว และเป็นประโยชน์
 สำหรับมารดาที่จะไครวาลูกคลานไปทางไหนเพราะไคยีนเสี้ยงลูกพรวนดั่ง²

ประเพณีการทำขวัญวันตามทีเสฐียรโกเศศอธิบายนั้นไม่มีกล่าวอยู่ในเรื่อง
ขุนช้าง-ขุนแผน แต่ปรากฏอยู่ในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น รามเกียรติ์, อิเหนา,
 พระอภัยมณี, ชาติ เป็นตน แสดงว่าชาวบานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังไม่นิยมทำขวัญ
 วันให้ทารก คงเป็นเพียงพระราชพิธีเท่านั้น ต่อมาในชั้นหลังอาจจะมีข้าราชการบริพารเลียน

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต: เกิด-ตาย, น. 92-3.

² เรื่องเดียวกัน, น. 93-4.

แบบพระราชนิมมบ้าง แต่เดือนมาทำเมื่อทารกเกิดได้ 3 วันแรกเหมือนพระราชกุมาร
นาน ๆ เขาประเพณีเช่นนี้ก็กลายเป็นมาจัดทำอยู่ในหมู่บ้านด้วย

2. การทำขวัญเดือน

เมื่อศึกษาประเพณีการทำขวัญจากเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน พบว่าชาวบ้าน
นิยมแต่การทำขวัญเดือนให้เป็นพิธีใหญ่ หลังจากแม่ออกไปแล้ว และในพิธีนี้จะมีการตั้งชื่อ
ทารกด้วย ดังตัวอย่างการทำขวัญเดือนหลายแถว :-

เดือนหนึ่งออกไปไม่หมองมัว

พอแม่ปรักษากับยายาย

ฝ่ายตาตะแกเป็นหมอค

ปีชาดวันอังคาร เดือนหา

กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราย

ให้ใส่ปลายยอดพระเจดีย์ใหญ่

เรียกวัดเจ้าพระยาไทยแต่โรมา

ขมันแบ่งแตงตัวนาเอ็นดู¹

จะให้ชื่อหลานชายอย่างไรบู

คิดคุณเดชอยู่ให้หลานชาย

ตกฟากเวลาสามชั้นนาย

มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา

สร้างไว้แต่เมื่อครั้งเมืองหงสา

ให้ชื่อว่าพลายแก้วผู้แว่วไว

การตั้งชื่อสมัยนั้นต้องให้เหมาะสมตรงกับวันเดือนปีเกิด และเวลาตกฟากของ
เด็ก นอกจากนั้นยังต้องพิจารณาประกอบกับนิมิตหรือเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์สมัย
นั้น เช่น พลายแก้ว พยางค์แรกตั้งตามพงศเฉพาเหล่ากอธิเป็นทหารกรมช้างมาก่อน ซึ่งเรา
ทราบได้จากคำฝากฝังของขุนไกรกอนตายว่า :-

อุตสาห์สอนวิชาบรรคามี

ให้ลูกนี้สวมวงศ์พงศ์พลายไป²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.8.

² เรื่องเดียวกัน, น.18.

ส่วนพยางค์หลังตั้งตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่พระเจ้ากรุงจีนส่งแคว
มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยาสำหรับประทับขอกพระเจดีย์ใหญ่

นางทองประศรีตั้งชื่อหลานว่า "พลายชุมพล" เพราะเกิดมาตอนขุนแผนกำลัง
จะยกทัพไปตีเชียงใหม่ :-

ประจวบฤกษ์คดีกริธาทัพ

ต้องตำหรับว่าเลิศประเสริฐหลาย¹

ทองประศรีอุ้มแอบไว้นามกาย

ให้ชื่อพลายชุมพลรณรงค์

บางคนอาจได้รับการตั้งชื่อตามทรวงหงษาอันสวยงามเช่น นางพิมพ์ลาโดย
ตั้งชื่อตามความฝันเช่นขุนช้าง หรือตั้งเลียนแบบชื่อพ่อ เช่น ชื่อ พลายงาม, พลายเพชร,
พลายยง ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการตั้งชื่อแล้วจะเห็นว่าไม่จำเป็น
ต้องตั้งเมื่อตอนทำขวัญเดือนก็ได้ เพราะนางพิมพ์ได้ตั้งชื่อเมื่ออายุ 5 ขวบ และพลายงาม
9 ขวบ สรุปแล้วจะตั้งเมื่อไรก็ได้ตามความพอใจของบิดามารดา

เมื่อนำประเพณีการทำขวัญเดือนไปเปรียบเทียบกับพระราชพิธีสมโภชเดือนใน
เรื่อง อิเหนา จะเห็นความแตกต่างกันที่ว่าพระราชพิธีเพิ่มการ "จำเริญเกศาศระกุมาร"²
เขาไปควย แสดงว่าการโกนผมไฟเป็นประเพณีในราชสำนักมาก่อนเหมือนกับการทำขวัญ
วัน ส่วนการโกนผมไวจุกของลูกชาวบ้านในสมัยนั้นคงต้องหาฤกษ์ภายหลังและไม่จำเป็นต้อง
จัดเป็นพิธีใหญ่อย่างการทำขวัญเดือน ดังที่พระยาราชวราณกุล (อวม) กล่าวถึง "ประเพณี
เลี้ยงลูกในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่า " เมื่อบุตรมีอายุเจริญวัยขึ้นสมควรที่จะจะไว้ผมจุกผมเปีย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 628.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น. 19.

อย่างไร บิดามารดาก็หาวันดีไว้ดมจุกดมเปียบให้บุตรตามประเพณี หรือมิได้ไว้ดมจุกดมเปียบให้แก่บุตร ให้โกนผมเสียทีเดียว¹ และในสมัย 50 กว่าปีมานี้ เสฐียรโกเศศเล่าวาการทำขวัญใหญ่จะทำเมื่อเด็กมีอายุครบเดือนกับ 1 วัน พร้อมกับโกนผมไฟ บางที่จะมีการตั้งชื่อเด็กในตอนนั้น เพื่อนำชื่อเด็กที่เกิดใหม่ไปขึ้นทะเบียนเป็นสมาชิกของสกุล²

รายละเอียดเช่นนี้เป็นเค้าให้สันนิษฐานว่า การโกนผมไฟพร้อมกับพิธีทำขวัญเดือนในสมัยใหม่เป็นการเลียนแบบพระราชพิธีเช่นเดียวกับการทำขวัญวัน ประเพณีการทำขวัญทารกแรกเกิด ในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมทำแต่การทำขวัญเดือนเท่านั้น และก็ไม่จำเป็นต้องทำเมื่ออายุครบเดือนพอดี เพราะตอนโกนผมไฟหลายเพชรบุตรพระวอยกับนางศรีมาดาได้ทำขวัญพร้อมไปด้วยเมื่ออายุได้ 3 เดือน ดังตัวอย่างคือ :-

สามเดือนโกนหัวให้ลูกชาย
เสมาปวะหล้าทั้งกำไล

ญาติกาทั้งหลายทำขวัญให้³
ขุนแผนเอามาให้แก่หลานยา

และได้ตั้งชื่อทารกนั้นในโอกาสนี้ด้วยว่า :-

พระวอยวากับพระกาญจนบุรี
ให้สมกับ ความลครระกลมา
ขุนแผนจึงให้ชื่อว่าพลายเพชร
ญาติวงศ์ยินยอมพร้อมใจ

จะให้ชื่อไรดีคุณพ่อชา⁴
ทานทวดวาขอแก้วแลแววไว
เอาเคล็ดคานามผู้ใหญ่
ก็อยู่ได้เป็นสุขสนุกสบาย

¹ พระยาราชวราณกุล (อวม), "ประเพณีเลี้ยงลูก" ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่ม 1, ภาค 2, น.73.

² เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.95.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 1053.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.1053-4.

เพราะฉะนั้นพิธีทำขวัญเกื่อน โกงนผไฟ และตั้งชื่อ ของพลายเพชร จึงเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับเป็นหลักฐานยืนยันการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีของครอบครัวขุนนาง แต่มีพิธีการหลักเลี้ยงไปบ้างเล็กน้อยเช่นกำหนดวันเวลาให้คลาดเคลื่อนกัน ประเพณีที่เปลี่ยนแปลงเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องเสียหายอะไร และมีทางเป็นไปได้เพราะระยะเวลาตั้งแต่ขุนแผนเกิดจนถึงอายุพลายเพชรชั้นหลานนั้นห่างกันถึง 40 กว่าปี ทั้งสภาพฐานะและสังคมของขุนแผนเวลานั้นก็เป็นเพียงชาวบ้านธรรมดา ส่วนพลายเพชรเป็นบุตรหลานขุนนางผู้ใหญ่หลายทอด จึงได้มีการโกงผไฟด้วย

เครื่องประกอบพิธีก็มีบายศรี กลวยน้ำ แดงกวา ดอกไม้ธูปเทียน ไม่มีเครื่องบัตร์พลีสำหรับเทวดา ส่วนทารกนั้นแต่งตัวด้วยทรงรูปพรรณอย่างเต็มที่ :-

แล้วเรงรักจึกแจงแดงบายศรี	เงินทองของดีมาผูกให้ ¹
กลวยน้ำแดงกวาเอามาใส่	ธูปเทียนดอกไม้หลายพรรณ
โหลदानใส่เสมาปะหล้า	กำไรทองคำงามเจ็ดชิ้น
นำหว่าทองผูกสองข้างแขนนั้น	ลายกุดันทั้งแหงคังแกลงทำ
เอาคาคศรอยออนซอนคอกกลอย	ฝังพลอยมรกตสี่สดขำ
ผูกลูกพริกเทศด้วยทองคำ	กำไลตีนนาคเห็นหลากตา

การประกอบพิธีเป็นไปอย่างง่าย ๆ พรุ่งพร้อมด้วยป้าตายายและเพื่อนบ้าน จักให้แขกและญาตินั่งเรียงเป็นวงกลม ยกบายศรีมาตั้งกลางแล้วโหรับกันขึ้น 3 ลา เวียนเทียน สดับกับการโหเป็นระยะ ขณะนั้นหมอขวัญเริ่มทำพิธีกล่อมขวัญ ไขช้อยคำและสำนวนไทยแบบง่าย ๆ ไม่มีการอ้างถึงเทพยดาอารักษ์หรือใช้เวทมนต์คาถาใด ๆ เพลงกล่อมจะจบพอดีกับเวียนเทียนครบ 3 รอบ หมอขวัญดับเทียน โบกควัน เجمหน้าผากทารกพร้อมกับให้ศีลให้พรให้ "มีชัยชนะสวัสดิ์" เป็นพิธีที่ทำเสร็จในวันเดียว

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.8.

ตัวอย่างการประกอบพิธีคือ

จัดแจงแขกนั่งเป็นวงกัน
ยกบายศรีแล้วให้ชนสามลา

พงศ์พันธุ์พร้อมอยู่ทั้งปฐยา¹
เวียนแวนไปมาให้เอาชัยฯ

เพลงกล่อมขวัญมีเนื้อความว่า :-

ศรีศรีวันนี้นักขคแล้ว
ขวัญมาอยุสกายให้สบายใจ
ขวัญเอยเจามาเด็กพอมา
มาชมพวงแก้วแล้วพวงทอง
ครั้นแล้วจึงให้อีกสามที
ให้ชนชายันหมั้นปีไป

เชิญขวัญพลายแก้วอย่าไปไหน²
ชมช่างมาซาไทและเงินทอง
อย่าเที่ยวลากะเกณฑ์ตระเวนทอง
ชาวของเหลือหลายสบายใจ
คืบอัคคิบอกวันเจิมพักตร์ให้
มีชัยชำนะสวัสดิ์ ฯ

นอกจากจะมีการทำขวัญวันและทำขวัญเดือนให้ทารกแล้วยังมีประเพณีการทำขวัญเด็กโตกว่านั้นได้ เช่น การทำขวัญให้พลายงามเมื่ออายุ 9 ปี และทำขวัญพลายชุมพลเมื่ออายุ 7 ปี แต่วัตถุประสงค์ของการทำต่างกัน การทำขวัญทารกแรกเกิดต้องการเฉลิมฉลองการที่ทารกมีชีวิตรอดมาได้ เพราะอันตรายที่จะเกิดกับทารกแรกเกิดนั้นมีมากมาย ส่วนเด็กที่โตแล้วมักทำเพื่อรับขวัญเมื่อเด็กต้องประสบภัยหรือเหตุการณ์ร้ายแรง เช่น พลายงามถูกขุนช่างทำร้าย ตองคินคนเดินป่ามาล่าพืงจากสุพรรณถึงกาญจนบุรี เข้ามาพบยาคือนางทอง-ประศรีก็ไม่รู้จักกัน ถูกยาคูดาและคีเสียหลายที ส่วนพลายชุมพลทองเดินทางไกลจากกาญจนบุรี ถึง สุโขทัย การเดินทางนานป่าเขาจะพบภูติผีปีศาจและสัตว์ร้ายทั้งปวงทำให้ออกสันขวัญหาย จึงต้องทำพิธีเรียกขวัญหรือรับขวัญ มิฉะนั้นเด็กอาจเจ็บไข้ไปป่วยและมีเอาตัวไปก็ได การทำขวัญก็จะทำกันในคำหรือเย็นวันที่มาถึงนั่นเอง แสดงว่าต้องทำทันที อาจถือเคล็ดว่าทำก่อนผีทำร้ายเด็ก

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช่าง-ขุนแผน, น.8.

² เรื่องเดียวกัน, น.9.

เครื่องทำขวัญก็มีบายศรีนมแมว (เป็นชื่อบายศรีชนิดหนึ่ง) มีเครื่องบัตรพลี สำหรับเซ่นผีควย เช่น เหล้า ข้าวปลาอาหารใส่พาน เทียนดอกไม้ ไข่ มะพร้าว และ น้ำมันหอมระเหยประแจสำหรับเจิมหน้า แล้วแต่งตัวให้เด็กควยอาภรณ์มีค่าเป็นต้นว่า ลูกปะหล่ำกำไล จากนั้นก็เริ่มพิธี เรียกคนมานั่งต่อกันเป็นอันดับ คงนั้นเป็นวงเหมือนที่อธิบายตอนต้น ตั้งบายศรีพร้อมแล้วทำพิธีกล่อมขวัญ คนทำพิธีคงเป็นบริวาร คนหนึ่งคนใด ที่มีความรู้ทางนี้ หรืออาจเป็นเพื่อนบ้านที่มีอาชีพเป็นหมอตำแยหรือหมอผีประจำบ้านไว้ด้วยแล้ว ในตอนทำขวัญปลายงาม เข้าใจว่าเป็น "ยายปลียายเป็ด" ที่นางทองประศรีเรียกมา ตัวอย่างตอนทำขวัญปลายงาม คือ :-

ครันพลบค่ำยาของทองประศรี	เรียกยายปลียายเป็ดเข้าเคหา ¹
เย็นบายศรีนมแมวจอกแก้วมา	ใส่ข้าวปลาเปรี้ยวหวานเอาพานรอง
เทียนดอกไม้ไข่ขาวมะพร้าวพร้อม	น้ำมันหอมประแจปรุงฟุ้งทั้งห้อง
ลูกปะหล่ำกำไลไข่ออกกอง	บอกวาของพอเจ้าแต่เขาวมา
สอศิใส่ไหลานสงสาร เหลือ	ควยหนอเนื้อนี้รักเป็นหนักหนา
เหมือนพอแผนแสนเหมือนไม้เคลื่อนคลา	ทั้งหาคาคมสันเป็นมันยับ
พลางเรียกขาคคนมาบนหอ	ไฉนนั่งต่อกันเป็นอันดับ
บายศรีตั้งพรั่งพร้อมนอมค่านับ	เจริญรับมิ่งขวัญรำพันไป ๆ

ข้อความกล่าวในตอนเรียกขวัญก็เป็นส่วนนไทยแท้เช่นเดียวกับตอนทำขวัญเดือนต่างกันแต่เนื้อความตอนทำขวัญเด็กโตกล่าวถึงขวัญที่ระหกระเหินให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัวมาอยู่กับปู่ตายายที่รับขวัญอยู่ และให้อยู่กับเหยาเฝ้ากับเรือน

ตัวอย่างตอนเรียกขวัญปลายงามว่า :-

ขวัญพอปลายงามทรมสวาท	มาชมภาชนะทองอันผ่องใส ²
ลวนของขวัญจันทน์จวงพวงมาลัย	ขวัญอย่าไปป่าเขาลำเนาเนิน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 527.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เห็นแต่เนื้อเสื้อสิ่งหึ่งถึงคาง
ขวัญมาหยาเก็คوياเพลิกเพลิน

จะอางวางเวียนวกระหระเห็น
จงเจริญร้อยป้อยามักัย

คอนทำขวัญพลายชมพูพรรณาวา :-

ครันพระสุริยสนธยา
ทานญเฆาเจ้าเมืองสุโขทัย
ทำขวัญหลายชายหลายชมพู
ทานยายสูกยายส่ายกับยายเซียง
ขวัญเอยขวัญพอลายชายชมพู
จะอางวางวังเวงวิเวกใจ
แคลวนผีโปงป่าคาแซมรก
ขวัญมาอยู่เรือนเด็กให้เพลิกเพลิน

พอโพลเพลเวลาจะเข้าไค¹
กับญาคิววงศนอยใหญ่อยู่พอมเพรียง
พวกญคนโหลันสนันเสียง
เขานั่งเคียงเรียกขวัญรำพันไป
ที่อยู่คนไมยงสูงไม้ใหญ่
ขวัญอยาไปอยเขาลำเนาเนิน
ทั้งนกทหงสหทานเห็น
ขออัญเชิญขวัญพอมเงินทอง

ผู้ที่จะทำหน้าที่ประกอบพิธีทำขวัญเด็กของชาวสุโขทัยมีถึง 3 คน คือ "ทานยายสูก
ยายส่ายกับยายเซียง" จะเห็นได้ว่าผู้ที่พิธีนี้จะต้องเป็นคนสูงอายุขนาดที่เรียกกันว่า "ยาย"
โก พิธีกรรม ด้ทธิบูชาผีสงอยางชัดเจน แยกที่มาคือมิตรสหายเพื่อนบ้านและ ญใหญ่
รวมทั้งบริวารในบ้านก็มีโอกาสมาร่วมพิธีด้วย เครื่องใช้ในพิธีตอนนี้เริ่มมีเครื่องในพิธีพราหมณ์
ปนเข้ามา เช่นเครื่องบัตรพดี ไชขาว มะพร้าว เครื่องหอมสำหรับเจิมด้วย นอกจากนั้นยังมี
มี หรสมโกลเมื่อเสร็จพิธีแล้วควยเช่นตัวอย่างคอนทำขวัญพลายงามวา :-

ให้สาวสาวเวียงที่เสียงคี

มาขอป้อทำขวัญนาย²

และ :-

แล้วพวกมอญซอนขอเสียงออแอ

รองทะแยยของกระเหนาะยายเตาะเหย³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.952.

² เรื่องเดียวกัน, น. 528.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แต่การอวยพรในพิธีทำขวัญพลายชุมพลแสดงให้เห็นค่านิยมของสังคมชาวสุโขทัย
ที่มุ่งมั่นจะให้เด็กชายมีความรู้และเป็นใหญ่เป็นโตในทางธรรม จึงอวยพรว่า

อายุยืนหมื่นปีหนาพोजना   จงอยู่ควยยายตาอย่าเศร้าหมอง¹
เป็นสังฆราชาศรแก้วจิวรทอง   ถือไม้เท้ายอดทองเหี่ยวเทศน์ธรรม์
ค่านิยมอันนี้ต่างจากชาวเมืองกาญจนบุรีที่มุ่งไปทางโลก ว่า
ให้ชันษาหมื่นปีไป   มีชัยชำนะสวัสดิ์²

เสร็จพิธีแล้วญาติผู้ใหญ่และแขกเข้ามารับขวัญเด็กควยของขวัญจำพวกเงินตรา
ผาลาย

ค. ประเพณีโกนจุก

การโกนจุกเป็นประเพณีต่อเนื่องกับการโกนผมไฟและไว้จุก แต่มีระยะเวลา
ห่างกันประมาณ 10 ถึง 13 ปี การโกนจุกเป็นประเพณีที่ทำความเป็นสิริมงคลแก่เด็ก
อีกครั้งหนึ่ง ทั้งยังเป็นการประชุมวงศาคณาญาติเพื่อให้เด็กรู้จักพี่ป้านาอา นอกจากนั้น
การโกนจุกยังเป็นการรวบรวมเงิน"ขวัญจุก" อันถือเป็นสิ่งค้ำจุนที่มั่งคั่งต่อไปในอนาคต
ประเพณีโกนจุกนี้นิยมมาตั้งแต่สมัยโบราณ เด็กไทยทั้งชายและหญิงนิยมไว้จุกกันมาก จน
อายุย่างเข้า 11 ถึง 13 ปี จึงได้ทำพิธีตัดจุกหรือโกนจุก ถ้าเป็นพระราชพิธีสำหรับพระเจ้า
ลูกเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ ไปรคเกล้าฯเป็น "พระราชพิธีโสกันต์" ในสมัยรัชกาลที่ 3
ไปรคเกล้าฯให้ชันหม่อมเจ้าและเชื้อพระวงศ์สูงๆจักเป็น"พิธีโสกันต์" และทรงไปรคให้
จักในพระบรมมหาราชวังแห่งเดียว³

¹ ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 952.

² เรื่องเดียวกัน, น. 9.

³ สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร (ผู้รวบรวม), ประเพณีไทยโบราณ (พระนคร : แพรวพิทยา, 2515), น. 299 - 300, "ประเพณีโกนจุก".

ตำนานการโกนจุกในทางพระพุทธศาสนาเล่าว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเที่ยวสั่งสอนโปรดสัตว์ไปตามสถานที่ต่าง ๆ พวกพราหมณ์ในอินเดียมีความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธองค์มาก จึงนำพิธีสังข์เข้ามารวมในพิธีโกนจุกด้วย และต่อมาเมื่อจะมีงานมงคลสำหรับลูกหลานหรือทารกที่คลอดจากครรภ์มารดาแล้วพจนันตรายในวันนั้น ก็จะทำงานมงคลให้ทารกและเลี้ยงดูกันในหมณูคามิตร โดยมีพราหมณ์เป็นหัวหน้าพิธีหรือมีพระพุทธองค์และสาวกของพระองค์เป็นหัวหน้าพิธีบ้าง¹

ประเพณีการเลี้ยงเด็กของชาวอินเดียโบราณจัดงานมงคลเป็น 5 ระยะเวลาคือ²:-

1. ประสูติมงคล เป็นงานมงคลที่จัดตอนเกิดมาวันแรก
2. คหณมงคล ทำเมื่อทารกอายุได้ 7 วัน หรือเดือนหนึ่ง
3. ปทสาคมนมงคล ทำเมื่อทารกเจริญวัยพอสมควรเดินได้บ้าง
4. ทัสสคหณมงคล เพื่อให้ทารกนั้นนั่งมาเป็นครั้งแรก พิธีนี้ใช้เมื่อทารกอายุ

2 ปีขึ้นไป

5. จุฬารูปณมงคล คือการโกนจุก ทำเมื่อทารกอายุได้ 7 ปี พิธีโกนจุกใหญ่กว่าพิธีมงคลทุกครั้งที่ผ่านมา มีการเลี้ยงดูและทำบุญให้ทานกันเอกเกริก แตะจะใหญ่โตแคลไทนอยุ่กับฐานะของผู้จัดด้วย

การกำหนดอายุเด็กสำหรับโกนจุกเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมของแต่ละรัชสมัย เกิดชายและหญิงในตอนต้นรัตนโกสินทร์คือระหว่างรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 กำหนดโสกันต์หรือโกนจุกชา คือ เมื่ออายุ ประมาณ 13 ถึง 15 ปีขึ้นไป ทั้งนี้เพราะขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้นเป็นเวลาที่ยังมีราชการต่าง ๆ มากมาย ต้องทรงจัดสร้างทั้งพระนครและพระราชวังซึ่งเพิ่งตั้งใหม่ แล้วยังมีพระราชภาระทำสงครามกับพม่าและการขยายพระราชอาณาเขตอยู่

¹สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร (ผู้รวบรวม), ประเพณีไทยโบราณ, น.301.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 301-302.

ตลอดรัชกาล เพราะฉะนั้นก็จะไ้ทรงจัดพระราชพิธีโสกันต์ให้พระราชโอรสและพระ
 เจ้าหลานเธอได้ ก็เมื่อเจ้าฟ้าเหล่านั้นมีพระชนมายุล่วงถึง 13 หรือ 15 พรรษาแล้ว
 เช่นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าหญิงแจ่มกระจ่างฟ้า ไ้ทรงเข้าพระราช
 พิธีโสกันต์เป็นพระองค์แรกในรัชกาลที่ 1 เมื่อพ.ศ. 2325 มีพระชนมายุถึง 13 พรรษา และ
 ในปีต่อมา ก็ทรงจัดพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าจุ้ยและพระวรวงศ์เธอ
 พระองค์เจ้าปานในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งมีพระชนมายุถึง 15 พรรษา นับตั้งแต่นั้นมาบรรดา
 หม่อมเจ้า พระองค์เจ้า ตลอดจนเจ้าฟ้าที่มีพระชนมายุครบ 13 หรือ 15 พรรษา ก็ไ้ทำ
 พระราชพิธีโสกันต์ทุกพระองค์ พระราชพิธีในระยะต้นจัดพอเป็นสังเขป ต่อมากรมพระราช-
 วังบวรพุทธชอกจัดเป็นงานใหญ่ก็ทรงพระราชานุญาต¹ พระราชพิธีในตอนหลังนี้จึงนับเป็นต้น
 คำรับสำหรับพระราชพิธีในรัชสมัยต่อมา พวกขุนนางและชาวบ้านสมัยนั้นก็คงยึดถืออายุ 13
 ถึง 15 ปี เป็นเกณฑ์ให้บุตรหลานโกนจุก และคงจะไ้คิดแปลงพระราชพิธีมาจัดให้เหมาะ-
 สมจะเป็นมงคลแก่เด็กด้วย พระราชพิธีเช่นนี้สืบเนื่อง มาจนถึงรัชกาลที่สอง จึงไ้มีการ
 เปลี่ยนแปลงไปบ้าง

สำหรับประเพณีโกนจุกชาวบ้านในสมัยรัตนโกสินทร์ ตามที่ปรากฏในเรื่อง
ขุนช้าง - ขุนแผน ก็กำหนดให้พลายงามโกนจุกเมื่ออายุ 13 ปี ดังตัวอย่างเช่น

ทองประศรีจิตใจโลฤกษ์ยาม	ไ้สืบสามปีแล้วหลานแก้ว ²
จะโกนจุกสักสิบขึ้นสิบค่ำ	แกท่าน้ำยาเงินต้มคั้นหมู

ฯลฯ

¹ สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, ประเพณีไทยโบราณ. (พระนคร: แพร่พิทยา, 2515),
 น. 309-316.

² ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 533.

สำหรับพิธีจักเป็นสองวัน แต่ก็เป็นที่ตั้งขบวน วันแรกเริ่มพิธีในตอนเย็น นิมิต
พระสงฆ์มาสวดมนต์ 10 รูป สวดมนต์แล้วชักนำพระพุทธรูปให้แก่เด็กที่จะโกนจุก รวม
ทั้งญาติผู้ใหญ่และแขกที่มาร่วมงานในเย็นวันนั้นด้วย ทั้งตัวอย่างงานโกนจุกหลายแก้วคือ

ถึงวันคืนมณฑลขวัญเกิดเพา	อยู่วัดเขาชนไก่ใกล้กับบ้าน ¹
พอพิณพาทย์คาคกระสะระการ	ท่านสมภารพาพระสงฆ์สวดมนต์มา
นั่งสวดมนต์จนจบพอพลบค่ำ	ก็ชักนำมณฑลสักเสียงฉาดฉา
ผู้ชายเบียดเสียดสาวชาวละว้า	เสียงเฮฮาฮึกฮักเมื่อชักนำ

ฯลฯ

หลังจากเสร็จพิธีชักนำแล้ว ท่านสมภารผู้เป็นประธานในพิธีจะให้ศีลให้พร
เด็กและมักทำนายโชคชะตาราศีให้ด้วย

-----	พินิจนั่งดูกายเจ้าพลายงาม ²
เห็นนารีกลักขณะก็ฉลาด	จะมีว่าสนาคีชีคานหาม
ถ้าถึงจันชั้นโชคโฉดกังวาม	ก็ต้องความลักษณะว่าจะวาย
แต่ที่เมียเสียดนักบัตนิ	ตัวตำหนิรูปชาวเป็นสาวสวย
แต่อายนี้ซึ่งหลงจะงงวงวย	ต้องถูกควยลโมบโลกโลกีย์
แล้วท่านขวัญหัวรอว่าออหนู	มันเจ้าชู้เกินการหลานอิศรี
ก็แควว่าอายุสิบแปดปี	จะได้ที่หมั้นขุนเป็นมุลนาย

ฯลฯ

¹ ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 533.

² เรื่องเดียวกัน, น. 534.

ในตอนค่ำวันที่พระมาศวคมนตรีเย็น หลังจากพระสงฆ์กลับวัดแล้วจะมีการแสดง
มหรสพ คือการบรรเลงปี่พาทย์ประกอบเสภา ดังตัวอย่างคือ

หาเสภามาทั่วที่ตัวคิ

เสียงพิณพาทย์พวกทองประศรี¹

ทานตามีช่างประตักถนักรบ

ฯลฯ

เช้าวันรุ่งขึ้นจึงได้มีการโกนจุก ดังตัวอย่างคือ

ครั้นรุ่งเช้าเจ้าพลายก็โกนจุก เป็นพันทุกซพ่นอนนอนหลับไหล²

จะเห็นว่าพิธีการของชาวบ้านเป็นแบบไทยแท้ คือจัดเป็นพิธีสงฆ์อย่างเกี่ยว
ซึ่งตรงกับพระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ 1 ดังหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตไว้ใน "พระราชพิธีโสกันต์" โดยสังเขปในต้นรัชกาลพระ-
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ

...จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ตั้งการพระราชพิธีโสกันต์พระที่นั่ง
ไพศาลทักษิณโดยอย่างสังเขป พระองค์เจ้าแตงพระองค์ที่ตำหนัก ครั้นได้เวลา
แล้วก็เป็นแต่มีข้าหลวงเชิญเสด็จจุ่มมาให้ทรงฟังสวดพระพุทธรูป และโสกันต์แล
จากสโรชที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณเท่านั้นไม่มีแห...³

¹ ขุนช่าง - ขุนแผน, น.534.

² เรื่องเดียวกัน, น.535.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชพิธีโสกันต์," อ้างถึงโดย
สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, ประเพณีไทยโบราณ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2515), น.316,
"ประเพณีโกนจุก".

๑. ประเพณีการทำศพ

สมัยโบราณกาลมาแล้ว มนุษย์เชื่อกันว่าในร่างกายคนมีสิ่งหนึ่งสิ่งอยู่ครั้นเมื่อร่างกายนั้นแตกดับสูญสลายไปแล้ว สิ่งที่มีสิ่งอยู่ในร่างกายนั้นก็กลับยังคงอยู่ ไม่สูญตามร่างกายไปด้วย สิ่งนั้นเราเรียกกันว่า "วิญญาณ" หรือ "เจตภูต" หรือ "อาตมัน" (ในที่นี้จะใช้คำว่า "วิญญาณ" แทนความหมายอีก 2 คำด้วย) เสรีบุรุษโกเศศได้อางคำอธิบายของเซอร์ เจมส์ เฟรเซอร์ (James Fraser) ในหนังสือ The Golden Bough เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องวิญญาณว่า วิญญาณทำให้คนและสัตว์มีชีวิตเคลื่อนไหวได้ ถ้าคนหรือสัตว์นอนหลับวิญญาณจะออกไปจากร่างชั่วคราว ถ้าตายก็แสดงว่าวิญญาณออกไปเลยไม่กลับคืนสู่ร่างอีก เพราะฉะนั้นความตายก็คือการที่วิญญาณแยกออกจากร่างกายไปอย่างเด็ดขาด¹ ร่างที่เหลืออยู่โดยไม่มีวิญญาณก็คือศพนั่นเอง และด้วยความรักอาลัยของญาติมิตรสหายที่มีต่อผู้ตายทำให้มักอยู่เสมอว่าผู้ตายนั้นตายแต่ร่าง ส่วนวิญญาณหาตายไม่ ยังคงลอยล่องไปหาร่างอยู่ใหม่ ซึ่งเราเรียกว่า "ผี" ได้อีกอย่างหนึ่ง มีทั้งผีผีร้าย ผูกผีหรือผีชั้นสูง อยู่บนฟ้า รองลงมาก็เป็นผีที่อยู่ตามห้วยหนอง ป่าดง เราเรียกว่า เทวดาทั้งสองประเภท ผีบางพวกอยู่ในเมืองหรือในละแวกบ้านมีผีเสื้อเมือง พระภูมิเจ้าที่ ผีเหี้ยผีเรือน ฯลฯ เป็นต้น นอกจากนั้นเป็นผีชั้นเลวร้ายได้แก่พวกผีโป่ง ผีหา ฯลฯ เรียกแตกต่างกันเป็นตามลักษณะสังคมและท้องถิ่นที่อยู่ ผีพวกนี้ชอบหลอกหลอนทำให้มนุษย์ตกใจกลัว² ด้วยเหตุนี้คนที่ยังมีชีวิตอยู่จึงต้องทำให้ถูกใจผี เช่น ญาติพี่น้องจะจัดเสื่อและข้าวปลาอาหารไปวางไว้ที่หลุมฝังศพ เพื่อผีจะได้ไชสอยและกิน ไม่ตองขาดแคลนอดอยาก ผีนี้เรียกว่า "เซ่นไหว้"³

¹ เสรีบุรุษโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต: เกิด-ตาย. (พระนคร (พระนคร: สยามคัมภีร์ศาสตร์, 2505), น. 121.

² เรื่องเดียวกัน, น. 125.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 128.

ในพิธี "เซ่นไหว้" สมัยปัจจุบันนี้ ถ้าผู้ตายเป็นนักรบ ญาติจะต้องนำอาวุธที่
เคยใช้ไปวางไว้เป็นหลุมฝังศพด้วย จนชาติตะวันตกบางชาติมีประเพณีใหญ่มาของผู้ตาย
เดินนำศพไปด้วย บางก็จัดหาอาหารไปวางเซ่นข้างศพแล้วเคาะโลงเรียกวิญญาณผู้ตาย
มากิน¹

การเซ่นไหว้ผีเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว แทนที่จะจูงมาของผู้ตายกลับมาฝังลง
ไปในหลุมเดียวกับเจ้าของ เพราะเชื่อว่าวิญญาณจะไปรับโช้ยนายทหารในโลกหน้า² ใน
อินเดียมีพิธีสตี ให้หญิงหมายเผาตัวเองพร้อมกับการเผาศพสามี³ ในพงศาวดารจีนเคยมี
ประเพณีฝังคนทั้งเป็นนับร้อยเพื่อโดยเสด็จพระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคต⁴ และในประเทศ
คองโกทวีปอาฟริกาต้องฝังหญิงสาวจำนวน 12 คน ลงในหลุมเดียวกัน เมื่อภักษริยของเขา
สิ้นพระชนม์⁵ ญี่ปุ่นเมื่ออดีตก็เคยมีนายพล ชื่อโนงิ ความหึงหอยตามสมเด็จพระจักรพรรดิ⁶

ในสมัยปัจจุบันนี้ ยังมีพวกคนป่าพื้นเมืองในยุโรปบางพวก มีพิธีทำศพทำนองเดียวกับ
กับเข้ามา กล่าวคือถ้ามีคนชั้นหัวหน้าคนหนึ่งตายลง จะต้องฆ่าเมียพร้อมทั้งข้าทาสบริวารให้
ตายตามไปด้วย⁷ และประเพณีจีนเปลี่ยนเป็นการเผารูปกระดาษแทนของจริง⁸ ฯลฯ

พิธี "เซ่นไหว้" ดังกล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นความเชื่อมั่นและความคิดของมนุษย์
เกี่ยวกับปรโลกหรือชาติหน้าอันเป็นความเชื่อที่มีมาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ เพราะฉะนั้นประเพณี
การทำศพของมนุษย์ในอดีตหลายร้อยหลายพันปีย่อมมีส่วนสำคัญตรงกันกับประเพณีปัจจุบันและ
ถ้าสังคมของชาติใดมีประเพณีทำศพสลับซับซ้อนมากเท่าใดก็จะแสดงถึงความเป็นอารยชน
ของตนมากขึ้น คือนับถือและกลัวผีสาวมากกว่าการใช้เหตุผล

¹ เสรีรัฐโลกเศษ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น. 128.

² เรื่องเดียวกัน, น. 129.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 131.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 130.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 129.

⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 130.

เมื่อมนุษย์เจริญขึ้น และนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ก็นำคติในลัทธิศาสนานั้นมาปรับให้เข้ากับประเพณีเดิม มีวัตถุประสงค์เพื่อความสุขของผู้ตายและผู้อยู่ยังมีชีวิตด้วย ทั้งยังเป็นการตีในส่วนที่จะรักษาประเพณีเดิมไว้โดยแก้ไขให้สอดคล้องกับความเจริญ แสดงถึงความงอกงามของวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง และเสฐียรโกเศศ ได้แบ่งจุดประสงค์ของการทำศพออกเป็น 3 ประการ คือ¹

1. เพื่อทำพิธีเซ่นไหว้อุทิศให้แก่ผู้ตาย เพราะเข้าใจว่าผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่คล้ายคนเป็น แต่อยู่ต่างโลกกัน
2. ทำพิธีปัดรังควาน ป้องกันผีร้ายมารบกวน
3. ทำพิธีทางศาสนา ด้วยความอาลัยรักและเคารพผู้ตาย ต้องการให้ผู้ตายได้รับประโยชน์แห่งความสุขในโลกหน้าให้มากที่สุด ทั้งเป็นการแสดงความกตัญญูแก่ผู้ที่ด้วย

ความมุ่งหมายสองประการแรกในชนชาติป่าเถื่อนมักทำรวมไปด้วยกัน เช่นชาวพื้นเมืองในบริติชโคลัมเบีย (British Columbia) เอาอาหารไปวางที่หลุมศพ เพื่อกันผีกลับมากินที่บ้านซึ่งจะทำให้คนในบ้านเจ็บป่วย² ชาวอินเดียนแดงพวกหนึ่ง ถ้าเด็กทารกตาย ต้องจัดผาสองผืนหยคน่านมมารคาคือหุ้มใส่ไว้ในมือศพ เพื่อกันผีเด็กมาหลอกหลอนและถ้าเป็นเด็กทารกชาวนีโกรในแอฟริกา มารคาคจะฆ่าสัตว์ทิ้งไว้ที่หลุมฝังศพเพื่อให้ผีกิน³ ชาวมาดากัสการ์ในเกาะสุมาตรา เมื่อเอาอาหารไปเซ่นผีที่หลุมศพต้อง ขอร้องผู้ตายให้สงบอย่าคิดหวังกังวลกับคนเป็นอีก⁴ ส่วนความมุ่งหมายข้อสามเห็นชัดในประเพณีเงินที่จะต้องมีบุตรหรือหาบาทไว้ทำศพและเซ่นไหว้ตามลัทธิประเพณีนั้นผู้ตายจะออกอยากไม่ได้ผูกได้เกิด ทำนองเดียวกันกับประเพณีพราหมณ์อินทูลัวตกรกขุมปุระ เพราะไม่มีบุตรสำหรับทำพิธีศพหรืออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย⁵

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น. 134.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความเชื่อเรื่องการตายของคนไทยสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา ที่ว่าสิ่งมีชีวิต ย่อมตกอยู่ในวัฏสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตเมื่อเกิดแล้วจะไม่อยู่คงที่ แต่จะ เปลี่ยนแปรแกว่งไปอย่างรวดเร็ว บางคนก็อาจถูกโรคพยาธิเบียดเบียนให้สังขารเสื่อม สดุดีไปในที่สุด อันเป็นกฎธรรมดาของโลก ดังพระพุทธวจนะว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนิจจา" แปลว่า "สังขารธรรมทั้งปวงล้วนมีไค้เที่ยง ควฺยอรรตฺวาแปรปรวนวิปริตต่าง ๆ มีไค้ตั้งอยู่ นาน และสังขารธรรมทั้งปวงเป็นทุกข ควฺยอรรตฺวาเกิดแลตายเบียดเบียน มีความสุขนั้นน้อย แลสังขารทั้งปวงนี้มีไค้เป็นของตนควฺยอรรตฺวาไม่ประพฤติกวฺยอานาจแห่งตน ย่อมจะดับสูญ ประลัยสิ้น"¹

ความเชื่อเช่นนี้ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์หลายเรื่อง นอกจากจะ ในปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังตัวอย่างที่ยกไปข้างต้นแล้ว ยังมีอยู่ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน, อิเหนา, พระอภัยมณี ฯลฯ เป็นต้น

ตัวอย่างใน ขุนช้าง-ขุนแผน เป็นตอนขุนแผนปลอมพระไวยไม่ให้เศราโศกมากนัก กับการตายของนางวันทอง:-

ธรรมดาเกิดมาทุกรูปนาม

เราท่านก็คงตามกันตายไป²

อันบุรุษสตรีมีชีวิต

เมื่อถึงพรหม ลิขิตไม่อยู่ไค้

ถึงมาตรแมนคินฟ้าคงศาลัย

เพลิงกาลผลาญไหม้ก็แหลกลง

ด้วยความเชื่อความนับถือตายแล้วต้องเกิดใหม่ตามลักษณะของวัฏสงสาร คนไทย จึงประกอบกรกุศลในขณะที่มีชีวิตอยู่ให้มากที่สุดเพื่อหวังผลว่าเมื่อเกิดใหม่จะได้มีความสุข ภายสบายใจตามกุศลกรรมของตน ครั้นเมื่อตายไป ญาติพี่น้องซึ่งยังมีชีวิตอยู่ก็นำเพ็ญกุศล

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (พระนคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2503), น.215.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.886.

โทแกตตายโห้มากที่สุดเพราะเป็นการทำครั้งสุดท้ายในวัฏจักรนี้ เพื่อวิญญาณของผู้ตาย
จะต่อไปเกิดใหม่ในที่ ๆ หรือเกิดมารวมวงศาตนาฏาติกกันอีก ดังตัวอย่างคำพูดของ
ขุนแผนว่า :-

จะมามีวรวงโห้ไม่ไคการ	จงคิดอ่านทำส่วนกุศลสง ¹
เดี๋ยวนีศัพยั้งคางอญกลางวง	คิดอ่านปลงศพแมเกิดลูกอา

ในพระอภัยมณีมีอยู่ตอนพระฤๅเทศนหามทัพพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลีว่า:-

อันศีลห้าวอาอย่าทำให้จำตาย	จะตกอบายภูมิขมนรก ²
----------------------------	--------------------------------

และ

-----	ใครทำชาติศีลห้าสิ้นราศี ³
ใครสตัยซื่อถ้อมันในขันตี	จะถึงที่พระนิพพานสำราญใจ
อย่าโกรธซึ่งหึงสาพยาบาล	นี้กว่าชาติก่อนกรรมจะทำไฉน
เหมือนคุมวงกงเกวียนวนเวียนไป	อย่าโทษใครนี่เพราะกรรมจึงจำเป็น

ด้วยเหตุของความเชื่อว่าตายแล้วจะได้เกิดใหม่เช่นนี้ การประกอบพิธีเกี่ยวกับ
ผู้ตายตามประเพณีไทยจึงเป็นพิธีบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ หลังจากนั้นก็มี
การฝังศพในป่าช้าหรือเผาไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของบุคคลด้วย การทำศพในสมัย
อยุธยา ลาลูแบร์เล่าว่าคนจนจะทำพิธีฝังศพ ส่วนคนมั่งคั่งจะเผาและทำพิธีเผาอย่าง
มโหฬาร ส่วนศพคนที่ตายโหงศพเด็กและผู้ถูกประหารชีวิตไม่มีการเผา⁴

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 883.

²สุนทรภู่, เรื่องเคิม, น. เคิม

³สุนทรภู่, เรื่องเคิม, น. 884.

⁴พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาลูแบร์

การเผาศพเข้าใจว่าโคประเพณีมาจากพวกพราหมณ์ของอินเดียซึ่งเชื่อว่า ไฟ จะชำระบาปและมลทินของศพตายให้หมดสิ้น และไฟเป็นสิ่งที่นำเอาส่วนที่ไม่ตาย คือวิญญาณ ลอยตามควันขึ้นไปบนสวรรค์ เพราะฉะนั้นการเผาศพของพวกพราหมณ์จึงใช้ไฟศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งก่อให้เกิดตามลัทธิสำหรับใช้จุดเผา¹

สำหรับพิธีทำศพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามที่ปรากฏในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน และอื่น ๆ นิยมเผาศพกันทั้งสังคมของคนมั่งมีและชาวบ้านธรรมดา แต่ไม่มีความเชื่อเหมือน พวกพราหมณ์ที่ว่าเผาแล้วจะได้ไปสวรรค์ เป็นแต่กล่าววาทะเพื่อ "อย่าให้ลำบากแก่ทรา กผี หรือเพื่อไม่ให้เป็นที่ทุเรศแก่ผู้พบเห็น ทั้งคติที่โบราณไม่เผาผีตายโหงก็ไม่มีอยู่ในสมัย นั้นแล้ว แสดงให้เห็นว่าพิธีเปลี่ยนไปเพราะใน ขุนช้าง-ขุนแผน มีการเผานางวันทองซึ่ง ถูกตัดหัว ซึ่งเป็นพิธีพระราชทานควดั่งตัวอย่างตอนพระไวยเข้าเฝ้าเพื่อขอจัดงานใหญ่ ไทमारดา:-

ครั้นรุ่งสุริยาจรัสแสง
ฝ่ายวาพระไวยรัชชาญ
จะทำให้ใหญ่โตระนี้เล่า
คิดพลางจัดแจงแต่งกายา

แจ่มแจ้งพิภพจบสถาน²
คิดอานการศพของมารดา
จำจะเข้าไปทูลพระพันวษา
เข้ามาเฝ้าองค์พระภุชรา

และสมเด็จพระพันวษาก็ทรงอนุญาตให้จัดตั้งตัวอย่างว่า :-

อย่าทักชกจะให้ซึ่งเงินทอง
ทำให้หลายวันคืนให้ครั้นเครง

ข้าวของแต่งศพให้เหมาะเหม็ง³
อย่าได้เกรงต่อการสิ่งอันใด

๑๗๑

¹ เสฐียรโกเศศ, ประเพณีเกิด-ตาย, น. 231; "ไฟศักดิ์สิทธิ์" ตามพิธีของพราหมณ์ ไคมาจากกริชแวนสองรับแสงมาจากดวงอาทิตย์ ทำนองเดียวกับไฟหลวงของไทย.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 890.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 892.

แต่ประเพณีทำศพตายโหงนี้ก็ยังรักษาสิ่งเดิมไว้ คือขันทันให้ฝังศพไว้ในป่าช้า
 ไม่มีการสวดหน้าศพเหมือนการตายธรรมดา เมื่อฝังแล้วก็ต้องมีคนเผาหลุมศพไว้วาง
 ตัวอย่างคือ

ครั้นแล้วยกศพขึ้นใส่ไม้
 เกณฑ์คนเผาศพโคครบครัน

ให้หามไปฝังที่ป่าชานั้น¹
 แล้วพากันร้องไห้กลับไปเรือน

เมื่อตอนขุนศรีวิชัยตายโหงเพราะถูกโจรป่าฆ่า นางเทพทองและญาติก็ได้

 ฝังในป่าช้าแล้วคลาไคล

หามศพเข้ามาหาชำไม้²

ส่วนตอนนางบัวคลีตายหังกลม หมั้นหาญผู้บิณฑกก็ได้

ต่อโลงใส่บัวคลีตะลิตะลาน

ให้ทหารเอาไปฝังเสียหลังวัด³

และหลังจากฝังไว้นานพอสมควร จึงได้ขุดขึ้นมาทำพิธีปลงศพ ตามประเพณีการ
 เผาทุกประการ ตัวอย่างเช่นการเผาศพขุนศรีวิชัย (พร้อมกับพันศรีโยธา)

อยู่ มาศรีประจันเทพทอง
 ผู้เราสืม้วยมรณา
 จำจะแต่งการศพเสียให้ได้
 คิดพร้อมใจกันในที่

ทั้งสองดวงตริกแล้วปรึกษา⁴
 ครั้นจะนั่งไว้ชา ก็ไม่ตี
 อย่าให้ลำบากแก่ทรากผี
 นิมนต์สมิขรัวสมทานสมภาร

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 886.

² เรื่องเดียวกัน, น. 42.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 358.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 43.

งานศพโดยทั่วไปจะจัดพิธีเป็น 2 ระยะเวลาคือ

1. พิธีตอนตาย
2. พิธีตอนเผา

1. พิธีตอนตาย พิธีตอนนี้ยังจัดแยกเป็น 2 ระยะเวลา คือระยะใกล้จะตาย และระยะที่ตายแล้ว พิธีสำหรับผู้ป่วยที่ใกล้จะตายหรือผู้ที่ว่าจะตาย ด้วยเหตุอันใดก็ตาม เช่น เป็นโรคร้ายกำหนดวันตายได้หรือนักโทษที่กำลังจะถูกระงับชีวิตมักจะทำพิธีทางสงฆ์ กล่าวคือถ้าเป็นคนไข้เจ็บหนักเห็นมีทางรอดน้อยก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดบทโพชฌงค์¹ (แต่การสวดโพชฌงค์ที่คนมิได้เจ็บไขขอลให้พระสงฆ์สวดก็มี เรียกว่าสวดค้ออายุ) พระสงฆ์สวดจบแล้วชักบังสุกุล เป็นการเอาผาคกลมคนเจ็บทั้งตัว พระสงฆ์จับชายผ้าแล้วกล่าวคาถาวา

อจิรั วฑฺฒั กายโ ปจฺวิ อธิเสสฺสูตติ

นุฑฺฒิโต อเปตฺวิญญาโณ นิสฺสุตฺถิ กสิญฺจฺครุ²

(แปลว่า กายนี้หนอไม่นาน จักดับดมแผนดิน เป็นของเปล่า ปราศจากวิญญาณ ดังท่อนไม้อันหาประโยชน์มิได้นั้น)

พิธีนี้มาตัวอย่างมาจากสมัยพุทธกาล เมื่อพระมหากัสสปและพระโมคคัลลานะอาพาธ พระพุทธเจ้าทรงสวดโพชฌงค์โปรด พระอริยเจ้าทั้งสองคลายความทุกข์เวทนาลงและหายอาพาธ อีกคราวหนึ่งพระพุทฺธเจ้าประจวรเอง ตรัสให้พระมหาจุนทะแสดงโพชฌงค์ เมื่อพระมหาจุนทะแสดงจบ พระพุทฺธเจ้าก็ทรงบันเทิงพระทัยหายประจวร³ ด้วยเหตุนี้จึงนำมาใช้สวดให้แก่ผู้ป่วยหนัก เพื่อผู้ป่วยจะได้คลายทุกข์เวทนา และการบังสุกุลก็เป็นเครื่องเตือน

¹โพชฌงค์ แปลว่าองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ เป็นหลักธรรมชั้นสูง ซึ่งเมื่อพระอริยเจ้าระลึกได้ สามารถคลายทุกข์เวทนาในเวลาอาพาธได้

²เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี--เกิด-ตาย, น.139.

³เรื่องเดียวกัน, น.139-140.

สติให้ปลงซึ่งสังขาร ทั้งผู้จะตายและผู้ยังอยู่จะได้คลายความอาลัยและเศร้าหมอง
 เสรีโยรกเทศ มีความเห็นว่าการสวดโพชฌงค์เป็นเพียงลัทธิพิธีอย่างหนึ่งไปแล้ว เพราะ
 ผู้ป่วยชั้นหลังยากที่จะเข้าใจความหมายในพระคาถา ขึ้นอยู่กับความเลื่อมใสศรัทธาเสีย
 มาก นับเป็นการรักษาทางใจอย่างหนึ่ง ส่วนโรคนัยไขเจ็บอาจหายหรือไม่หายก็ได้ แต่
 ถึงฟังสวดโพชฌงค์แล้วยังต้องตาย บทสวดนั้นก็ช่วยยื้อให้คนป่วยได้ทำบุญกุศลในครั้งสุดท้าย
 การสวดโพชฌงค์ใช้สำหรับผู้ป่วยสูงอายุเท่านั้น ถ้าเป็นเด็กหรือหนุ่มสาวป่วยไม่ใช่บทสวด
 นี้

บางตำราอธิบายว่า "เมื่อผู้ป่วยหนักจะสิ้นใจ ผู้รักษาพยาบาลมักจะบอกทาง
 ให้เพื่อวิญญาณของผู้จะตายจะได้มีสิ่งยึดเหนี่ยว การบอกทางก็คือการพูดออกมาดัง ๆ
 ว่า อรหันต์ หรือ นะโม หรือ พุทโธ ซ้ำหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้ผู้ป่วยระลึกถึงสิ่งที่ถึงยามก่อน
 จะสิ้นใจ หรือจักออกไม่ซบเซาเสียมือ นำพระพุทธรูปมาตั้งไว้ใหญ่ เพื่อให้ผู้ป่วยจะได้มี
 จิตใจดวงแก้ว นึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ถ้าเป็นไปโคนำพระสงฆ์มาตั้ง
 เป็นประธานด้วยก็ดี และในสภาพเช่นนี้ญาติพี่น้องไม่ควรจะร้องไห้ให้เห็น จะทำให้ผู้ป่วย
 มีจิตใจเศร้าหมอง³

ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ก็มีประเพณีก่อนตายกล่าวไว้ตอนพันศรโยธาเจ็บหนัก
 วานางศรีประจัน "ไปนิมนต์สมภารหาหน้ไม่" เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้อธิบายพิธีกรรมสำหรับ
 คนป่วยหนักไว้ชัดเจนนัก และตอนขุนไกรจะถูกประหารชีวิตก็ได้ระลึกถึงพระรัตนตรัยและ
 สิ่งที่ดีงามอยู่ตลอดเวลา จนถึงเวลาลงคาบขุนไกรก็มีสติพอที่จะทำนวิให้วิญญาณแก่เพ็ชฌฆาต
 เอง ดังตัวอย่างคือ

¹ เสรีโยรกเทศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น.140.

² เมฆพัทธ์, หมอหลวง, และอาจารย์ทอง (นามแฝง), ประเพณีไทยโบราณ
 และพิธี 12 เดือน พิธีมงคลต่าง ๆ (พระนคร:พิทยาคาร, 2515), น.310, "พิธีทำบุญศพ."

³ เรื่องเดียวกัน, น.311.

คอยระงับดับความโศกา
 คิดถึงคุณพระพุทฺธ พระธรรมนั้น
 ทั้งคุณบิดามารดาเรศ
 ขออำนาจประกาศแก่เทวา

ภาวนาประนมมือถือนัน¹
 อภิวัตน์พระสงฆ์ทรงศีลา
 บังเกิดเกศกอเกล้าเกศา
 ไหวกราบทั่วฟ้าฟาสุชาธาร

 กมหนาหลับตาภาวนาไป

 ไค้ที่ไ้หน้วเขาพันลง

เราจะเห็นพิธีก่อนตายไ้ชัดเจนเมื่อนางวันทองจะถูกประหาร และเข้าใจว่า
 เป็นพิธีสำหรับสมัย์รัตนโกสินทร์จริง ๆ คือผู้จะถูกประหารชีวิตต้องถือดอกไม้ธูปเทียนไป
 สมาคตญาติผู้ใหญ่ เช่น นางวันทองขอขมาทอประศรี ตัวอย่างเช่น

นางวันทองน้องเรียกเอาดอกไม้
 ลูกจะลามารดาในวันนี้
 แตลูกอยู่กับพอขุนแผน
 จนถึงเวลาเขาซาพัน

คลานเข้าไปใ้หว่างทอประศรี²
 ขอภัยอย่าใ้หม้ซึ่งโทษทัณฑ์
 ไ้แม่แค้นอย่างไรที่ไ้หน้นั้น
 สิ้นเวรกรรมกันเกิดแม่คุณ

แต่ญาติคนอื่น ๆ ที่อายุน้อยกว่าผู้ตายจะนำเมียงหมากใส่พานแทนดอกไม้
 ธูปเทียน ขอขมาผู้ตาย เช่น นางแก้วกิริยา นางลาวทอง นางศรีมาลา และนางสร้อยฟ้า
 ขมานางวันทอง :-

นางแก้วลาวทองศรีมาลา
 ไ้เมียงหมากใส่พานคลานเข้าไป

สร้อยฟ้าโสภาสะอื้นไ้³
 กราวไ้หวอวนวามาพลัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.27-8.

²เรื่องเดียวกัน, น.876.

³เรื่องเดียวกัน, น.875-6.

หากอกไม้ให้แม่อวยเอ๋ย
 ออแผนร่องให้ท่าไมนา
 ศรีมาลาไปหาชาวสุกชาวสาร
 แล้วจะได้ทำบุญสุนทรกรรม

อย่าละเลยคุณพระจะดีกว่า
 ไปหาเขียนขึ้นมาให้กรวดน้ำ
 ทำกรรมมาลเสียผีเกิดจวนคำ
 ทองประศรีบ่นพร่าอยู่รำไร

ถ้าเป็นการตายโหงก็จะตราสังหอสศพไปฝังไว้ก่อน แต่ถาตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ
 เป็นการตายแบบธรรมคาก็ต้องจัดพิธีอาบน้ำศพ และตั้งศพที่เรือนของผู้ตาย จะนิมนต์พระ
 มาสวดก็คืนก็ได้ตามแต่ใจผู้มีชีวิตอยู่จะผูกพันถึงผู้ตาย ตอนตั้งศพพันศรโยธาใช้คำว่า "หลายคืน"
 กังตัวย่างเช่น

อาบน้ำศพแล้วหาขมิ้น
 เข้าไม้ไว้ในเรือนใหญ่

ผ้าขาวห่มสิ้นตราสังมัน 1
 คำสวดทุกวันหลายคืนมา

การอาบน้ำศพพันศรโยธา กล่าวแต่เพียงว่า "อาบน้ำศพแล้วหาขมิ้น" เข้าใจว่า
 ขมิ้นคงเป็นยารักษาผิวหนังอย่างหนึ่ง หลังจากนั้นก็มีกร
 เข้าไม้ไว้ในเรือนใหญ่ คำสวดทุกวันหลายคืนมา 2 //

ฯลฯ

ในเรื่อง พระอภัยมณี กล่าวถึงการทำศพอุสเรนว่า

ให้ปลอกเปลือกเครื่องมณฑลศพสกล

ประอทรครอบกายให้หายเหม็น 3

เข้าใจว่าการใช้ประอทรศพคงเป็นวิธีการอย่างหนึ่งสำหรับรักษาศพมิให้เน่า
 ทานองเกี่ยวกับการใช้ขมิ้นதாகก็เป็นกรกันเน่าได้บาง เน้นกรรมวิธีโบราณที่ใช้ขมิ้นรักษา
 โรคผิวหนัง

1 ขุนช้าง - ขุนแผน, น.43.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3 สุนทรภู่, พระอภัยมณี, น.87.

ประเพณีการแต่งกายไปงานศพ เข้าใจว่าคงไม่มีการบังคับให้แต่งสีอะไร มี
ปรากฏอยู่ในพิธีหลวงตอนเผาศพนางวันทองว่า

พวกพี่น้องก็รำไร

นุ่งขาวตามไปล้วนผู้ดี

แต่ตอนทำศพชาวบ้านตั้งแต่ตายจนถึงเผาไม่ระบุเรื่องแต่งตัวเลย เข้าใจว่า
จะไม่มี การบังคับให้แต่งสีอะไรไว้ทุกซ์ แม่แต่พวกญาติพี่น้องที่แต่งขาวในงานเผา ดังกล่าว
แล้วว่าเป็นงานหลวงก็ไม่ต้องไว้ทุกซ์ต่อไป มีกำหนดเท่านั้น เท่านั้นวันเหมือนปัจจุบัน ในสมัย
อยุธยาเอง ลาดูแบร์ก็บันทึกไว้ว่า "ฝ่ายชาวสยามนั้น...ไม่มีธรรมเนียมไว้ทุกซ์อย่างใด
อย่างหนึ่งเลย บุตรหลานญาติวงศ์สำแดงความเศร้าโศกถึงผู้ไปปรโลกก็แต่ชวกำลังทุกซ์
ร่อนเสียคนเสียกายอาลัยถึง...อย่างที่สุด ก็โกนศีรษะไว้ทุกซ์กัน"² แต่ก็ได้กล่าวถึงธรรมเนียม
การแต่งในชบวนศพว่า "ศพนั้นหามออกนำหน้า ถัดนั้นถึงญาติสนิทของผู้ตาย ทั้ง
ชายและหญิงล้วนแต่งขาว ศีรษะคนตามศพคลุมด้วยผ้าสีขาว (ผู้แปลทรงสันนิษฐานว่าเป็น
การโกนศีรษะ)"³ แสดงว่าในงานศพญาติสนิทของผู้ตายต้องแต่งขาว ส่วนแขกทั่วไปไม่
กำหนด การแต่งขาวก็ชวเพียงงานศพเท่านั้น แม้ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ก็ไม่มี การไว้
ทุกซ์ซึ่งสังเกตจากจดหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 2⁴ กำหนดงาน เมรุเจ้านายในสมัยนั้นก็ไม่มี
ระบุถึงการไว้ทุกซ์ในราชสำนักประการใด ส่วนการแต่งกายสีต่างๆ เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5
ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรณาไว้ในเรื่องสี่แผ่นดินในงานถวายพระเพลิงพระเจ้า
ลูกเธอ กรมขุนสุพรรณฯ ว่า "บรรดาพระเจ้าลูกเธอทุกพระองค์ทรงขาว จะมีทรงดำก็แต่
พระเจ้าอนุชาเธอและน้องนางเธอ"⁵ และข้าราชการบริพารหรือสนมก็แต่งขาวด้วย⁶ แสดง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 893.

² กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ (ผู้แปล), จดหมายเหตุลาดูแบร์, เล่ม 2, น. 228.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 238.

⁴ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, น. 303-352, "หมายรับสั่งใน
รัชกาลที่ 2."

⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, เล่ม 1, น. 508.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ว่าพระญาติชั้นเดียวกันและบริวารใช้สีข้าว พระญาติผู้ใหญ่ใช้สีคำ แต่ในปลายรัชสมัย
 ธรรมนิยมเปลี่ยนไปราษฎรธรรมดาแต่งคำไว้ทุกขให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ดังตัวอย่างใน
สี่แผ่นดิน ตอนรัชกาลที่ 5 สวรรคต มีความว่า "ตลอดทางที่พลอยผ่านมามีแต่ชาวบ้าน
 รานตลาดแต่งกายไว้ทุกขคำเงินมุ่งหน้าไปทางเดียวกันทั้งสิ้น"¹ ประเพณีการแต่งคำและ
 ไว้ทุกขน่าจะเริ่มในรัชกาลนี้เป็นต้น ซึ่งสมเด็จพระยานวิศรานุกติวงศ์ทรงนิพนธ์ไว้
 ว่า "เรื่องไว้ทุกขของเราเป็นเรื่องสลับซับซ้อนเป็นที่สุดเอาอะไรไม่ได้เลย ถ้า
 สังเกตแยงก็แยงได้เป็นสองทาง คือไว้เฉพาะแต่ไปเข้างาน/ศพทางหนึ่ง กับไว้ประจำ
 วันอีกทางหนึ่ง การไว้ไปเข้างานศพก็คือหญิงชานองคำ เข้าใจว่าเราจำเข้ามา นุ่งขาว
 พุกกันหาเอาอย่างจีน... แคนงค่านั้นจำฝังมาแต่ และเป็นแนวาเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5
 ควบ ที่นุ่งสีทราสีนิกพิลาบ และสีน้ำเงินอะไรเหล่านั้นเชื่อว่าเป็นของเราคิดขึ้นเอง
 เพื่อจะเดินให้เป็นสายกลาง... เติมที่เราเห็นจะไม่ได้แต่งไว้ทุกขกัน เพราะเคยเห็นเมรุ
 ใหญ่ ๆ แดกก่อนมา นุ่งสมบัติคล้ายสีต่าง ๆ คาคเสื้อครุยกันทั้งนั้น... ส่วนทางไว้ทุกขประจำ
 นั้น แดกก่อนมีโกนหัว หากสั่งห้ามเสียแล้วในรัชกาลที่ 5 แต่มีการแต่งคำ และพันแขนคำ
 เข้ามาแทนที่ เคียวนี้แต่งคำหายไปเหลือแต่พันแขน วันทำก็น้อยลง คิดว่าต่อไปเห็นจะ
 เลิก"²

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าประเพณีไทยเดิมไม่มีการไว้ทุกขด้วยกรแต่งตัว
 มีแต่การโกนผม สำหรับในพิธีเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและญาติวงศ์สีข้าว ส่วนการไว้ทุกขชาวคำใน
 ชั้นหลังนี้ สมเด็จพระยานวิศรานุกติวงศ์ ทรงกล่าววว่า "การไว้ทุกขเราเอาอย่าง
 ต่างประเทศมาทั้งนั้น ของเราเองไม่มี"³

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, เล่ม 1, น.569.

² สมเด็จพระยานวิศรานุกติวงศ์, บันทึกเรื่องความรูต่าง ๆ, เล่ม 3
 (พระนคร:สมาคมสังคมาศตกรแห่งประเทศไทย, 2506), น.106.

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 4, น.248.

นักมานุษยวิทยามีความเห็นว่าการไวทุกข์น่าจะเป็นประเพณีที่เกิดจากการกลัวผี
จึงปลอมตัวไม่ให้ผีจำได้ เช่น การโกนหัว เขียนหน้าตา นุ่งกระสอบ เอาผ้าคลุมหัว ฯลฯ
เป็นต้น¹ ในอินเดียโบราณเคยมีพิธีสตีให้หญิงหม้ายโจนเข้ากองเพลิงหรือเผาไปพร้อมกับศพ
สามี และเมื่อเลิกพิธีสตีแล้วก็เปลี่ยนไปให้หญิงหม้ายโกนหัวปลดเครื่องประดับ ไม่ไปมาหา
สู่ใคร รับจ้างงานหนักอยู่กับแม่เจ้าจนตลอดชีวิต² พวกทมิฬไม่แต่งตัวไวทุกข์แต่ถือศีลกินเจตลอด
ไป 15 วัน นับตั้งแต่วันตาย³ ชาวอียิปต์ต้องโกนหัวและงดการสมาคมชั่วคราว⁴ พวกยิวจะ
เก็บตัวอยู่บ้านชั่วคราว เพราะเชื่อว่าคนไม่บริสุทธิ์⁵ ชาวอินเดียบางพวกจะตัดผมหญิงหม้าย
ให้เกรียน ถ้าผมยังไม่งอกยาวอย่างเดิมมีผ้าไหมไม่ได้⁶ ประเพณีไทยโบราณก็มีระบุไว้ในกฎ
หมายว่าหญิงหม้ายจะมีสามีใหม่ในขณะที่ศพสามีเก่ายังอยู่ในเรือนไม่ได้ ถ้าละเมิด "ทานให้
सानตะกร้อตากลวยครอบศีรษะหญิงนั้นลงเพียงตาให้ทะเวนรอบเรือนที่ผีตัวอยู่นั้น แล้วให้ไหม
ชายชูเป็นเบ้า 10 แสน ให้อาศีพี่น้องเผาผีผู้ตาย"⁷

สรุปแล้วชนชาติหนึ่ง ๆ ย่อมมีประเพณีของการไวทุกข์แตกต่างกันไปในส่วนไทย
โบราณที่ไม่มีการไวทุกข์ทางเครื่องแต่งตัว แต่หาพิจารณาจากกฎหมายในเรื่องหญิงหม้าย
แล้วก็น่าจะเป็นธรรมเนียมการไวทุกข์ของหญิงหม้ายได้อย่างหนึ่ง

พิธีถอนเผา หรือพิธีปลงศพ เหตุที่เรียกพิธีปลงศพเพราะในสังคมหนึ่งมีคติใน

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.900.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, น.220.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 2, น.220, มาตรา 30, "ผ้าเมียบ"

การทำศพด้วยกัน ในสมัยศึกดาบรพที่มนุษย์ยังไม่เจริญ เมื่อมีคนตายก็มักเอาศพไปทิ้ง
หรืออพยพหนีศพ เช่นพวกเงาะซาไกในแหลมมลายู และชาวภาพเพอร์ในแอฟริกา¹

แม่แต่พวกตาคในตอนกลางของทวีปเอเชียซึ่งเป็นพวกเร่ร่อนและนับว่าเจริญ
แล้วยังมีประเพณีตักเนื้อศพให้สัตว์ป่ากิน ส่วนกระดูกเก็บไว้บูชา ตาคบางพวกก็เลี้ยง
สุนัขไว้ให้แกะศพ²

พวกอินเดียนแดงเผ่าปารซีจะเอาศพไปวางตากแดดทิ้งไว้บนหอคอยจนศพ
แห้งแล้วปล่อยให้แรงมาทิ้งเนื้อเหลือแต่กระดูก³ หัวเมืองบักซ์ไคของเราเคยมีประเพณี
เอาศพไป "แขวน" ไว้บนต้นไม้โดยเอาศพห่อผ้าผูกมัดเสียก่อน พวกกะเหรี่ยงซึกเอาศพ
คนสำคัญ ๆ แขวนไว้สูง ๆ⁴

พวกที่มีภูมิลำเนาอยู่ใกล้น้ำเช่นพวกไวกิ่งบรรพบุรุษของชาวเคนมาร์กและ
นอร์เวย์, ชาวเกาะบอร์เนียว และชาวเกาะทะเลใต้ จะเอาศพใส่เรือพร้อมเครื่องเซ่น
ปลอยเรือไปในทะเล⁵ ชาวเกาะไฮติในหมู่เกาะเวสต์อินดีสปลงศพด้วยการยาง เมื่อ
ยางเสร็จแล้วเอาศพแขวนไว้ตามฝาห้อง⁶ ทำนองเดียวกับพวกบาทหลวงนิกายกาปูจินใน
เมืองปาเลอในประเทศอิตาลี และที่วัด กรูสสเบ็กในเมืองบอนประเทศเยอรมันไปสยารักษา
ศพพระที่ตายแล้วแต่งตัว... เรียงไว้ในกุฎในท่าต่าง ๆ กัน⁷

ชาวคริสต์และอิสลามนิยมการฝังเพราะเชื่อว่าวันสิ้นโลกจะมีเทพตีมาเข้า
แต่ร คนตายจะกลับฟื้นลุกขึ้นจากหลุมเพื่อรับคำพิพากษาในครั้งสุดท้าย ถ้าเผ่าซากเสียชีวิตจะ

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น. 225.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 226.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 227.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 228.

⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 228-9.

⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 229.

ไม่มีโอกาสได้พื้น¹ ประเพณีชาวโอรแลนดต้องถอนตะปูโคงขณะหยอนลงหลุม เพื่อบุคตายน
จะได้ลุกออกจากโคงไค้สะดวกเมื่อถึงวันสิ้นโลก²

ประเพณีการปลงศพของไทย สมเด็จพระยานวิธานุวัตติวงศ์ทรงอธิบาย
ว่ามี 3 วิธีคือ "เอาไปทิ้งแล้วแต่จะกินอะไรนั้นอย่างหนึ่ง เอาไปฝังอย่างหนึ่ง เอาไป
เผาอย่างหนึ่ง"³ การทิ้งศพทงเป็นของนักโทษประหาร ที่ฝังก็เป็นศพตายโหงหรือศพ
ของคนจนเพราะการเผาเป็นงานใหญ่สิ้นเปลืองทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ พิจารณาอย่าง
ง่าย ๆ ก็คือการหาพื้นมาเผาคองหามาเป็นจำนวนมาก จึงจะมีความร้อนแรงพอที่จะเผา
ศพให้เป็นจุลไค้ คนจนจึงนิยมฝังศพทิ้งไว้ หรือมีฉะนั้นประเพณีเกิดจากความรักอาลัยบิดา
มารดาหรือบุคคลที่ตนรักใคร่ จะเผาเสียก็ไม่สบายใจจึงฝังทิ้งไว้ เพราะใจเชื่อว่าฝัง
อยู่ใกล้ลูกหลานมิให้สูญหายไปเหมือนการเผา เมื่อถึงเวลาสมควรก็จะเซ่นไหว้ดวงวิญญาณ
เช่น การเซ่นไหว้บรรพบุรุษในพิธีแต่งงานของไทย เข้าใจว่าพิธีนี้เราอาจได้มาจากจีน
โดยพิจารณาจากประวัติศาสตร์และการประกอบพิธีอื่น ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
ชิดของไทยและจีนในสมัยกั๊กำบรรพ์ ส่วนการเผาศพสันนิษฐานว่าเป็นประเพณีที่ได้มาจาก
อินเดียตามลัทธิของพวกพราหมณ์ อินดู ผสมกับคติที่ได้จากพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม
การศึกษาจากวรรณคดีเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ทำให้เราเห็นว่าสมัยรัตนโกสินทร์เราทำ
ทำทั้งฝังและเผา ดังกล่าวแล้ว. (บางรายอาจฝังไปเลยไม่ขุดมาเผ่อีก นานนับสิบ ๆ ปี
ทางวัดก็ขุดขึ้นมาเผออย่างที่เราเรียกกันสมัยปัจจุบันว่า "ล้างป่าช้า" เสียทีหนึ่ง) ศพที่ฝัง
เป็นศพตายโหง เมื่อจะทำพิธีปลงศพก็ขุดขึ้นมาทำพิธีทางศาสนา 3 วันแล้วจึงเผา ถ้าเป็น
ศพตายธรรมดาทั้งศพสวดเป็นที่พอใจแล้วจึงยกศพจากบ้านไปทำพิธีเผาที่วัด

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.229.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ สมเด็จพระยานวิธานุวัตติวงศ์, บันทึกเรื่องความรูต่าง ๆ, เล่ม 3,

การเผาศพใน ขุนช้าง-ขุนแผน ตอนเผาศพขุนศรีวิชัยและพันศรโยธาพร้อม ๆ กัน แสดงให้เห็นว่าคนโบราณยอมให้เผาศพพร้อมกันได้ ซึ่งจะช่วยประหยัดเวลาและเศรษฐกิจ งานเริ่มด้วยการไปปลุกเมรุสำหรับเผาศพที่วัดเอาเอง โดยการอาศัยบริวาร และเพื่อนบ้านช่วยกันทำ ล้วนเป็นงานช่างฝีมือทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น

อยู่มาศรีประจันเทพทอง	ทั้งสองตรองตริกแล้วปรึษา ¹
ผู้เราสิมัวมรณา	ครั้นจะนั่งไวยาก็ไม่ดี
จำจะแต่งการศพเสียให้ไต่	อย่าให้ลำบากแก่ทรากผี
จึงพร้อมใจกันในทันที	นิมนต์ผู้มีวิชาสมทานสมภาร
จึงให้แต่งการศพที่วัดเขา	ช่างเขานุดนลัดจักสาน
บ้างก็ทำตาชะแลงแฉงเพดาน	ปลุกเมรุมานผูกไว้เบื้องบน

เมรุนั้นประดับตกแต่งด้วยฝีมือสลักเสลา ปิดทองอย่างงดงาม ตัวอย่างคือ

ที่หน้าภาพอร่ามตา	พระอินทราชีคชเสียรสาม ²
รักเกล้าเหมทองผองเพรางาม	กระจิงตามบัวแย้มแกมกันไป

ถ้าเป็นศพของคนใหญ่โต เช่นศพนางวันทอง ซึ่งมีลูกชายเป็นขุนนางคนโปรด และเป็นงานพระราชทานเพลิงศพแล้ว ก็ไม่ต้องปลุกเมรุขึ้น เพราะมีเชิงตะกอนอยู่ในโรงทิมแล้ว คงจัดแต่งแคบริเวณรอบเชิงตะกอนสำหรับวางศพนั้นดังตัวอย่างคือ

เครื่องศพตบแต่งอยู่ค้ำคั่น	ที่ห่างพื้นนั้นให้ผูกเป็นภู ³
ใครไม่รู้จักเห็นเป็นศิลา	รจนาแยบคายระบายดี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.43-4.

² เรื่องเดียวกัน, น.44.

³ เรื่องเดียวกัน, น.893-4.

เจื่อมเขาเงาชะโงกเป็น ไตรภคาร
 ตรงเหลี่ยมผาเมฆาลอมมณี
 ทำระงอนชะโงกเป็น ไตรภครอก
 ทั้งเสื่อหมีสองสัตว์เข้ากักกัน
 มฤคที่วังกระโถกมา
 ใส่หัวลอลอเกิน เคนกระเด็น
 แล้วปั่นเป็นคนฆ่าทำตากดอก
 ไตรภะทิงยีนิงอยู่มากมี
 ที่วางเวียงเชิงผาศิลาลาก
 ประสานสี่เขี้ยวคำค้ำแดง
 บ้างก็ทำเป็นชอกคอเป็นเกาะ
 ตะกุกตะกักเป็นก้อนทอง
 ที่เหวนั้นคู่ลิกเป็นหนักหนา
 ใส่ปีกษาทาทำปีกกระพือ
 ขึ้นต้นหมดจตสดสะอาด
 แล้วจักแสงผูกแขงราชวัติ
 บัวทองรองหีบเหมกุกัน
 ดอกไม้ออยหอยพวงผูกลิ้นแถม
 ฝาผนังตั้งเขียนเรื่องอิเหนา
 มานชาวปักทองละอองพราย
 สีมุ่มยกพื้นดูแยกบาย
 เป็นระยะที่พระจะสวดเรียน

มีเชิงชานสำหรับใส่กุฎิภาณี
 อสุรีข้างชานทะบานยัน
 มีซุ้มชอกใส่รูปอรหันต์
 ยิงพื้นผนังงะตะละเป็น
 พรานป่าแอบไม้ให้เหิน
 มองเขมนมุงมากมฤคิ
 ทะเลิกหลอกเล่นหนาเหมือนท่ายี
 บ้างทำที่กินหญ้าทาพลิกแพลง
 ตัดกระคายให้สนิทแล้วปิดแผง
 วงแวงมีมากทั้งนาคทอง
 ชอกเขาสะสสีไม่มีสอง
 ทำเปลวปลองเห็นพิลึกกึกกือ
 มองลงมามีคค ล้ำคำมีคมือ
 นกที่คถือจับกระทุมเป็นพุ่มชฎ
 แลลาดตั้งกระถางต้นไม้คค
 จามรจัดรงามคิมณิเกม
 สามชั้นสามยอดคกลางแหลม
 แกมกับระยาแก้วคูแพรวพราย
 ที่ซุ้มเสาศิภะจกกระจางฉาย
 แลวก็รายโคมแก้วทั้งแถวเทียน
 เอาแผงตั้งรายระบายเขียน
 เอาเสื่อสาคลาดเลี่ยนล่อตา

การทำเชิงตะกอนในสมัยโบราณเขียนไว้ในหมายรับสั่งฯ ว่า "แล้วให้คัดคน
กล้วยชุกดินใส่แทนเชิงตะกอนให้พอ"¹ แสดงว่าเชิงตะกอนทำด้วยดินมีต้นกล้วยเป็นต้น
กันมีให้ดินไหลออกมา รอบ ๆ เชิงตะกอนตกแต่งด้วยหยวกกล้วยและสลัดอย่างสวยงาม
และประดิษฐ์เป็นภาพต่าง ๆ ดังพรรณนามาแล้วข้างต้น ส่วนโลงใส่ศพสลักเป็นลายกระ
หนกทองอย่างอ่อนช้อย แสดงศิลปะไทยอันงดงาม ดังเช่นตัวอย่างโลงของพันศรโยธา
และขุนศรีวิชัย:-

แบบโลงทำด้วยทองอังกฤษ
เป็นกระหนกรกเรือเดียวกันไป

ติดลวดหนวดโตคอกไม้ไหว²
กระจกขาวเขียวใส่ไว้แววาม

สำหรับโลงหรือล่องที่ประทับศพนางวันทองเป็นหีบพระราชนางเรียกว่า
"หีบเหมกุกัน"³ ทำไว้สำเร็จรูปแล้ว

เสฐียรโกเศศอธิบายว่า "โลงหรือหีบที่ใส่ศพ มักทำเป็นหลังคาประกอบปาก
โลง ถ้ามีรูปเหมือนหลังคาวอ ก็เรียกกันว่าแต่งเครื่องวอ ถ้ามียอดเหมตรงกลางอย่าง
บุษบก ก็เรียกว่าแต่งเครื่องเหม"⁴

การประกอบพิธีเผาศพที่วัดจะสร้าง เมรุหรือเชิงตะกอนสำหรับเผากันใน
"โรงทิม" ดังตัวอย่างตอนพระไวยยกศพนางวันทอง

ครั้งมาถึงโรงทิมเข้าทันที

อึ่งมียกศพขึ้นร้านมา⁵

¹ กรมศิลปากร, ดัชนีธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, น.327, "หมายรับสั่งในรัชกาล
ที่ 2".

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.44.

³ เรื่องเดียวกัน, น.894.

⁴ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.275.

⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.893.

เรื่อง "โรงทิม" นี้ เสรีบริโกเศศอธิบายว่าถ้าที่เผาศพหลังคาค่อมลาดสูงขึ้นไปอย่างรูปหลังคาเรือนปั้นหยารูปสี่เหลี่ยมเรียกว่า "โรงทิม" และสามารถจะยึกหลังคาโรงทิมออกไปได้ทั้งสี่ด้าน ยาวเท่าไรไม่กำหนด สำหรับเป็นที่พระสวคบาง เป็นโรงครัวหรือเป็นที่พักบาง เพราะฉะนั้นโรงทิมจึงกลายจากเป็นที่เผาศพโดยตรงมาเป็นโรงทานหรือศาลาสำหรับตั้งศพและทำบุญสุนทาน ถ้าใช้ศาลาดาวรเป็นโรงทิมก็เรียกกันว่า "ศาลาโรงทิม" โรงทิมในชนบทมักจะใช้ไม้ไผ่ขนาดยาวปักเป็นสี่เสา ปลายข้างหนึ่งหักงอสำหรับรับไม้ข้อเครื่องผูก โดยมามักเป็นงานงานศพพวกขุนนางจึงจะมีโรงทิม เพราะจัดงานเป็นงานใหญ่หรืออาจจะเป็นงานศพของพระสงฆ์องค์สำคัญ¹ ควดยเหตุนี้งานเผาศพนางวันทองจึงกล่าวถึงโรงทิมเพราะเป็นงานพระราชทานเพลิงศพ ส่วนศพของพันศร โยธาและขุนศรีวิชัยไม่มีการปลูกโรงทิม เข้าใจว่าจะปลูกเมรุกันกลางแจ้ง โดยเอาศพตั้งบนร้านมา² ใต้ร้านมานั้นเรียงกองฟืนเอาไว้ ถ้าเป็นศพผู้มีอันจะกินก็เอาผ้าขาวปิดรอบร้านมาเพื่อบังกองฟืนทั้ง4ด้านแล้วแกะหยวกกล้วยประดับตามซำมา บางคนต่อเสาสูงขึ้นไปเหนือโถงแล้วทำหลังคาค่อมอีกทีหนึ่ง ประดับประดาควยหยวกกล้วยสลักเป็นลวดลายสวยงามแล้วแขวนพวงมาลัยเหมือนดังที่พรรณามะรุเผาศพขุนศรีวิชัยแลขพันศรโยธานั้นเอง ดังตัวอย่างคือ

จึงให้แต่งการศพที่วัดเขา

ข้างเขาดุลฉลักจักสาน³

บางก็ทำตาชะแลงแฉงเพคาน

ปลูกเมรุผูกมานไว้เบื้องบน

¹ เสรีบริโกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต: เกิด-ตาย, น.272-5.

² "ร้านมา" คือไม้ไผ่หรือไม้อะไรก็ได้มาปักเรียงกัน3คู่ สูงราวระดับสูงของตัวคน แล้วผูก

³ ขุนช้าง - ขุนแผน, น.43.

การเคลื่อนศพมาตั้งที่เมรุสำหรับเผาศพนั้นเรียกว่าพิธี "ชักศพ" ก่อนจะนำโลงหรือศพขึ้นตั้งบน "ร้านมา" บนเมรุหรือเชิงตะกอน ต้องทำพิธียกศพเวียนรอบเมรุ นั้น 3 รอบเสียก่อนเป็นการเวียนจากซ้ายไปขวาเรียกว่า "ประทักษิณ" ดังตัวอย่างตอนจากศพขุนศรีวิชัยกับพันสรโยชาวา :-

ครั้นเสริจักชักทั้งสองศพ

เวียนประจบแล้วตั้งในเมรุใหญ่¹

แต่ในเรื่องอิเหนา ตอนเวียนพระศพของพระอัยกานันท์กลับเป็นการเวียนขวา คือเวียนทักษิณดังตัวอย่าง เช่น .

เวลานั้น

โหมยงองค์ประไหมสุหรี²

จึงชวนพระคนมนตรี

มาทักษิณอัยก็ด้วยกัน

ในกรณีเช่นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสวรรคตทรงวิจารณ์ว่าการเวียนขวานั้นถูกแล้ว เพราะคนที่เสียชีวิตอยู่เวียนรอบศพซึ่งเป็นประธาน ต้องเวียนให้ต่างจากเอาคนตายเวียนรอบเชิงตะกอน³

สำหรับการเวียนรอบเชิงตะกอนตามประเพณีอินเดีย นั้น เสรีบุรโกเศศอธิบายว่า "ผู้เป็นทายาทเท่านั้นที่จะเวียนรอบเชิงตะกอนสามครั้ง"⁴ ประเพณีการเวียนรอบเมรุ 3 รอบนี้เข้าใจว่าจะเป็น การแสดงความเคารพต่อสถานที่นั้น เพราะชาติอื่นก็ประเพณีเวียน เช่นนี้เช่นศพของชาวไอร์แลนด์ถาตามโบสถ์ต้องเวียนโบสถ์ 3 รอบเสียก่อนจึงจะนำศพไปฝังได้⁵ ในลัทธิโรมันคาทอลิก บาทหลวงผู้ทำพิธีฝังศพต้องเดินเวียน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.44.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, น.62.

³ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสวรรคต, บันทึกเรื่องความรู้อ่าง ๗, เล่ม 3, น.319, 328.

⁴ เสรีบุรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.260.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น.261.

ศพจากซ้ายไปขวา 2-ครั้ง¹ ฯลฯ

ขณะที่ชกศพนั้น จะมีปี่ชวาและกลองชนะบรรเลงด้วย นิมนต์พระสงฆ์ถือหรือ
อ่านพระคัมภีร์นำหน้า รองลงมาเป็นลูกหลานของผู้ตายแต่งชาวสวมตะลอมพอกไปรอบ ๆ
ชาวตอกตอกไม้หน้าศพ ญาติคนอื่น ๆ แต่งชาวตามศพไปอีกทีหนึ่ง เมื่อถึงโรงที่มก
เวียนซ้าย 3 รอบ แล้วยกศพขึ้นตั้งบนรานมา ดังตัวอย่างเช่น

ยกศพใส่หีบพระราชทาน	เครื่องอ่านแต่งตั้งเป็นจังหวะ ²
ปี่ชวา รำรองกลองชนะ	นิมนต์พระให้หน้าพระธรรมไป
พลายชุมพลนุ่งขาวใส่ลอมพอก	ไปรอบชาวตอกออกหน้าหาชาไม้
พวกพ้องพี่น้องก็รำไร	นุ่งขาวตามไปล้วนผู้ดี
ศรีประจันมารคาน้ำตาพราย	เดินมากับทานยายทองประศรี
ครั้นมาถึงโรงหิมเข้าทันที	อึ้งมียกศพขึ้นรานมา

ในงานของชาวบ้านไม่กล่าวถึงพระนำศพ และลูกหลานไปรอบชาวตอกหน้า
เลย นอกจากนั้นก็ไมกล่าวถึงเครื่องแต่งตัวของผู้ไปในงาน หรือการเวียนประทักษิณรอบ
เชิงตะกอนเลย

สำหรับการชกศพเข้าใจว่าเป็นการที่ญาติช่วยกันชกตะเข้ (เครื่องลากเข็น
ของหนัก รูปเตี้ยมีล้อ) ซึ่งวางศพเข้าไปในเมรุ เพราะปัจจุบันนี้ยังมีปรากฏอยู่ในสังคม
ท้องถิ่นทางอีสานว่าใช้ตะเข้บรรทุกศพ ให้พวกญาติช่วยกันชกจากจากบ้านไปสู่ป่าช้า บน
ตะเข้มีพระยืนสวดอภิธรรมอยู่ข้างท้าย 2 รูป³ แต่พิธีหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ปรากฏในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 งานเมรุศพเจ้าศรีฟ้าในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีกษ
เมื่อ พ.ศ. 2358 ว่า "แล้วให้นิมนต์พระสงฆ์อ่านหนังสือโยงศพ 1 องค์"⁴ นอกจากนั้น

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น. 261.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 893.

³ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี... เกิด-ตาย, น. 250-1.

⁴ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, ภาคที่ 17, น. 323, "หมาย
รับสั่งรัชกาลที่ 2."

ยังมีคนโยงศพลูกกับคนโปรยข้าวตอกด้วยเรียกว่า "โยงโปรย"¹ ดังตัวอย่างในหมายรับสั่งว่า " และให้รับของทอง แวน พานข้าวตอก มีค หมายก หวี/ มะพร้าวแก้ว...ส่งให้ชาวพระมาลาภูษา ๆ จะไค่ส่งให้คนโยงศพลูกคนโปรยข้าวตอก"²งานศพของนางวันทองก็มีขบวนชักศพไกลเคียงกับหลักฐานที่อ้างมาดังกล่าวแล้ว

ในงานเผาศพนี้จะตั้งศพไว้ที่เชิงตะกอนหรือเมรุนั้น 3 วันทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ ดังตัวอย่างงานเผาศพของพันศรโยธา และขุนศรีวิชัยว่า

ครั้นครบสามวันก็ปลงศพ ญาติกามาครบลดหมาน³

และงานเผาศพนางวันทอง กล่าววว่า :-

ครั้นถ้วนคำรบครบสามวัน บังสุกุลสุนทรรมเสร์จทุกสิ่ง⁴

ระหว่าง 3 วันนั้นก็มีการมหรสพครั้นเที่ยงทั้งกลางวันและกลางคืน มีการจุดดอกไม้เพลิง ประทัด พลุสนั่นหวั่นไหว เป็นเช่นนี้ทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ ดังตัวอย่างงานเผาศพพันศรโยธา และ ขุนศรีวิชัย

<p>-----</p> <p>ประทัดพลุผุดตั้งอยู่ผิงผาง</p> <p>ไปงปีบับบราวปิวปราวเป็รียง</p>	<p>คำจุดดอกไม้ไฟพะเนียง⁵</p> <p>จึงหันกรวดวางครางสงเสียง</p> <p>จอหนึ่งตั้งเรียงเลนครั้นไป</p>
--	---

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.251.

² กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, น.332-3.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.44.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.898.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น.44.

ในงานหลวงในงานเผาศพนางวันทองก็มีการจุดดอกไม้ไฟ พลุ และไฟพะเนียง

ฯลฯ

พอเพลาลมกำลังว่าไร

จึงให้จุดดอกไม้ควยทรรษา¹

ไฟพะเนียงเสียงพลุของระทา

พวกหนึ่งเรียกหามาตั้งจอ

เรื่องการจุดดอกไม้เพลิง และอื่นนี้ปรากฏอยู่ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 ทุกครั้ง เป็นเรื่องสำคัญขาดไม่ได้ ดังตัวอย่างเช่น

หนึ่งให้พันจันท์เกณฑ์เรือกัญญาคุมชก ยาว 5 วา 6 วา ขึ้นไป 5 กู้ ให้ มีเชือกชักจกทุกลำ แล้วให้จกหนึ่งไปเล่นคืนหนึ่ง 2 โรง ให้จกระทา 8 ระทาก พุ่ม 10 พุ่ม รุง 2 ชด ดอกไม้เพลิงพลุ 25 กระบอก พะเนียง 10 กระบอก มา 4 มา กระถาง 4 กระถาง คืนหนึ่ง แล้วให้ทำสายฝักแคลามทรงจุกเพลิง 2 สาย²

จากตัวอย่างในหมายรับสั่งนี้จะเห็นว่านอกจากจุดดอกไม้เพลิงแล้ว ยังมีการ เล่นหนึ่งควย การละเล่นสำหรับงานเผาศพนี้รวมไปถึง โขน ละคอน มอญ รำ หุ่น งิ้ว ฯลฯ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ เป็นสำคัญ นอกจากนั้นในหมายรับสั่งยัง กำหนดว่า "ให้จกเครื่องเล่นโขนวัน 1 หุ่นวัน 1 หนึ่งคืน 1 สองโรง"³

สำหรับงานศพของพันศรีโยธา และขุนศรีวิชัยก็มีการละเล่นทำนองเดียวกับที่มี อยู่ในหมายรับสั่ง ซึ่งพรรณนาไว้ก่อนงานเผาศพของนางวันทองว่ามีการแสดงในวันคือ คำวันแรกและวันที่สองแสดงตั้งแต่โมงเช้าจนถึงบ่าย ดังตัวอย่างคือ:-

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 895.

²กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ น. 345, "หมอลย์รับสั่งรัชกาล

ที่ 2.

³เรื่องเดียวกัน, น. 316.

ครันแสงสุริยันตะวันเย็น
 มาใหม่โรงแตกอำสนทยา
 ครันรุ่งแสงสุริยฉานประมาณโมง
 โชนละคอนมอญรำจำจู่ใจ
 พวกหุ่นเชิดชักยกบายตา
 จำวคเอาพวกอ้ายคอมเขาคอมเมียง
 พวกงิ้วถือฉนวนแหวนงาว
 บ้างรบรุกกลูกกลีตีคุมโมง
 นายแจงก็มาเล่นเตนปรบไค
 รำแต่แกไขกับบายมา

พนักงานการ เล่นทุกภาษา¹
 สาละพาเฮโดโห่เกรียวไป
 ก็ลงโรงเล่นประชันอยู่ห้วนไหว
 ร้องรับรับไม้แน่นพร้อมเพรียง
 คนเจรจาสองข้างต่างดั่งเดียง
 พุดจาฮาเสียงสนั่นโรง/
 หน้าขาวหน้าแดงแดงโอโถง
 บ้างเข้าโรงบ้างออกกลอกหน้าตา
 ยกไหลใส่ท่านองร้องฉานา
 เฮฮาครันครันสนั่นไป

แต่ในงานเผาศพพันศรโยธากับขุนศรีวิชัยซึ่งเป็นงานชาวบ้าน มีการละเล่นเฉพาะ
 ในวันที่สองเท่านั้น โดยเริ่มงานตั้งแต่เช้าตรู่เมื่อเวลาพระสงฆ์ส่ง "สามสร้าง" แล้ว
 ตัวอย่างคือ :-

ครันแสงทองส่องฟ้าเพลาสว่าง
 มีโชนหุ่นชักอยู่ชวักไขว

พระสงฆ์ส่งสามสร้างไม่ช้าไ้²
 เดียงพระถวายไตรไทยทาน

พิธีส่งขลัง "สามสร้าง" นั้น หมายถึงพระสงฆ์ส่งขลังสวดมนต์เข้าและฉันทักต่าหาร
 เข้ากับเพด ที่สร้างขึ้นอยู่มุมเมรุเพียง 3 สร้าง คำว่า "สร้าง" ในพจนานุกรมฯ แปลว่า
 ทึยกพื้นสูงสำหรับพระสงฆ์สวดคอกิธรรมอยู่³ และในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 กล่าว
 ว่า "อนึ่งให้ส่งขลังการนิมนต์พระสงฆ์สวดศีสร้าง 32 รูป"⁴ เพราะฉะนั้น "สาม-

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช่าง-ขุนแผน, น.894-5.

² เรื่องเดียวกัน, น.44.-

³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 (พระนคร;
 2498), น.878.

⁴ กรมศิลปากร, ฤทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เดมจบ, ภาคที่ 17, น.331 "หมาย
 รับสั่งรัชกาลที่ 2."

สร้าง" ก็คือพระสงฆ์สังฆวาทเพียง 3 มุมนั่นเอง

ตอนบ่ายของวันที่ 2 ในงานศพของนางวันทอง กล่าวว่ามีภารกิจงานมะนาว
แต่ในตอนทำศพพันศรโยธาและขุนศรีวิชัยไม่ได้ทำ คงเป็นเพราะงานของนางวันทองเป็น
งานหลวง ตัวอย่างคือ

พอบ่ายชายแสงสุริยฉาน
ขึ้นต้นปลุกผาดลงวางไว้

ก็จักแจงถึงทานหาขำไม้¹
หยิบใบไค้มะนาวไปรบโดยกำลัง

และกลางวันก็มีการกรจุกคอกไม้และเล่นหนังตลุงอีก :-

พอเพลาลงปลุกว่าไร

จึงให้จุกคอกไม้ด้วยทรรษา²

ไฟพะเนียงเสียงพลุของระทาก

พวกหนังเรียกทามาตั้งจอ

วันที่ 3 ซึ่งเป็นวันเผาศพ จะนิมนต์พระสงฆ์มาบังสุกุลก่อนจึงเผา การบังสุกุล
นั้น เป็นพิธีทางศาสนาจะเผาศพ เรียกว่า "การชักมทาบังสุกุล" เดิมนิมนต์พระสงฆ์
ว่า แต่เดิมเขาชักมทาบังสุกุลจริงๆ โดยการเอาผ้าขาวทั้งพันพันศพบ้างเป็นเกลียว มีวิธีทำให้
ชักมทาบังสุกุลแล้วนำศพไปไว้ในป่าช้า เวลากลางคืนจุดไฟแดงริบหรี่ข้างศพ และจุกราย
ทางไวควย นิมนต์พระสงฆ์รูปหนึ่งไปชักมทาบังสุกุล พระจะถือไม้เท้าไปควย ไปถึงศพก็หยิบ
ปลายผ้าดึงมา ศพจะกลิ้งไปทางหนึ่ง พระสงฆ์จะเอาไม้เท้ายันไว้เมื่อดึงผ้าศพจะกลิ้ง
กลับมา ทำดังนี้จนกว่าจะชักมทาบังสุกุลหมด อีกวิธีหนึ่งยกศพตริงกับฝาโลง ขุดหลุมให้ลึก
ทำเป็นกระดานหกควยฝาโลงนั้น เอาผ้าบังสุกุลวางที่มือศพทำให้ดูเหมือนถือไว้ และ
มีการตามไฟเหมือนวิธีแรก พระที่ใครนิมนต์ไปต้องถือไม้เท้าไปควย ตรงทางเขาจะทำ
ขุมไว้ เมื่อพระเหยียบกระดาน ๆ จะหกขึ้น ศพกระดกติดกระดานขึ้นมาคล้ายผลุดขึ้น

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.895.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จากหลุม พระกษัตริย์มหามงกุฎ และรับเอาเข้ามา บางครั้งพระเทียบกระดานหกแรงเกินไปศพอาจกระดกมาถูกหน้าได้ จึงต้องเอาไม้เท้ายื่นไว้ก่อน¹ ประเพณีทางชลบุรีใช้วิธีเปิดฝาลองเอาผ้าบังสุกุลที่ศพนิมิตพระมาชักมหาบังสุกุล² แต่ในสังคมปัจจุบันใช้ผ้าทอไว้บนหลังโลง เมื่อยังตั้งอยู่บนเชิงตะกอน มักเชิญแขกผู้ใหญ่คนสำคัญเป็นผู้ทอดผ้า ซึ่งตามหลักแล้วควรรีให้อาติของผู้ตายเป็นผู้ทอด³

สำหรับวัสดุที่ใช้เผาก็คือฟืนนั่นเอง เข้าใจว่าฟืนที่ใช้กองสูงขึ้นมาอยู่ที่โถงมาน่า นั้นคงมีประมาณ 100 ทอน เพราะมีระบุอยู่ในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 2 ว่า "อนึ่ง ให้ชาวพระคลังในซ้ายเอาฟืนแสมไปเผาศพ 100 ตัน"⁴ พวกญาติพี่น้องที่ไปเผาใช้ทองจันทน์เป็นเชื้อจุดไฟตั้งกลางอยู่ในขุนข้าง-ขุนแผนว่า

พวกฟองฟืนองมาช่วยเผา
รูปเทียนดอกไม้จุดไฟไว้

จึงเอาทองจันทน์พันประดับ⁵
ขุนแผนกับพี่น้องร้องไห้ครวญ

ขณะที่เผาศพนั่นต้องมีน้ำใส่ขันขนาดใหญ่ 2-4 ลูก เพื่อใช้สำหรับเลี้ยงเพลิง หรือสะกักเพลิงให้อยู่ในวงจำกัด ไม่ให้ความร้อนกระจายออกไป ดังตัวอย่างในหมายรับสั่งว่า "อนึ่งให้กรมพระนครบาล จัดหม้อพันทันที่ใหม่สนิทใส่ น้ำไปตั้ง 4 มุม เมรุ สำหรับชุนน้ำดับเพลิง..."

สำหรับการตั้งงานนั้น ในหมายรับสั่งบอกให้ทราบว่าตั้งงานวันเดียวกับวันเผา หรือบายวันที่ 3 นั่นเอง โดยให้ขุนหมื่นเข้าสุมเป็นผู้จัดการ เวลาจะโปรยต้องขึ้นไปบน

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.257-8.

² เรื่องเดียวกัน, น.258.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, ภาคที่ 17, น.308

"หมายรับสั่งรัชกาลที่ 2."

⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนข้าง-ขุนแผน, น.898.

ต้นกล้วย และ มีทั้งผลมะกรูดมะนาวรวมกันได้ 1,500 ผล เพราะฉะนั้นต้นกล้วยนั้น จึงต้องมีบันไดขึ้นลง ดังตัวอย่างในหมายรับสั่งฯ ตอนหนึ่งว่า "แล้วให้ชาวพระคลังมหาสมบัติเกณฑ์ผลมะกรูด ผลมะนาว ขุนหมื่น-เข้าสมทบทาน ตำรวจรักษาต้นกล้วยให้พร้อม"¹ และ "หนึ่งให้สมทบบัญชีจุดศกมกทั้ง 4 กรม ไปปลูกต้นกล้วยสำหรับทั้งทาน และให้มีบันไดขึ้นต้นกล้วยกับไม้เสียบลูกให้พร้อมทั้ง 4 ต้น"²

ในตอนเวลานั้น ถ้าผู้ชายหรือหลานชายผู้ใดประสงค์จะแสดงความกตัญญูคุณต่อผู้ตายมากไปกว่าการลงทูลลงแรงจัดพิธีเผออย่างสมเกียรติแล้ว ก็มักจะบวชหน้าไฟด้วยการอุทิศสวนกุศลแก่ผู้ตาย บวชหน้าไฟนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "บวชหน้าศพ"³

ในขุนช้าง-ขุนแผน ปรากฏว่าตอนพระไวยถวายบังคมลาบวชให้มารดา 7 วันว่า

ข้าพระบาทขอสนองคุณมารดา บังคมลาบวชตัวสักเจ็ดวัน⁴

คำตรัสอนุญาตของพระพันวษาซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเห็นความเชื่อในเรื่องบวชหน้าไฟ หรือหน้าศพว่าบวชแล้วจะไถ่กุศลแก่ผู้ตาย :-

ครานั้นสมเด็จเจ้านเรนทรสูร	ฟังทูลปรีดีเปรมเกษมสันต์ ⁵
กุขอบใจอไวยเองคือวัน	กตัญญูคุณเป็นพันไป
จึงตรัสสั่งชาววังศุภรัต	จัดผ้าไตรครองของกุให้
กุศลจะไถ่ช่วยสงไป	พระไวยก็ถวายบังคมลา

¹ กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ ภาคที่ 17, น.334, "หมายรับสั่งรัชกาลที่ 2."

² เรื่องเดียวกัน, น.315.

³ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.286.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.892.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อย่างไรก็ตามการบวชน้ำไฟในสมัยนั้นนิยมบวชกันเจ็ดวัน แต่ขุนช้างนิกศรัทธา
บวชเฉพาะบางเพียง 3 วันเท่านั้น¹ และเสฐียรโกเศศ ก็ได้อธิบายไว้ว่า "...ลูกหลานของ
ผู้ตายบวชเฉพาะหรือเป็นภิกษุในวันเผา จะบวชช้านานก็มากน้อยไม่จำกัด ตามปกติมักเป็น 3
วัน แต่ที่บวชตลอดชีวิตก็มี"² แสดงว่าการบวชน้ำไฟไม่จำกัดระยะเวลาขึ้นอยู่กับศรัทธา
มากน้อยของแต่ละคน

เมื่อเผาแล้วในวันที่ 4 บรรดาญาติพี่น้องจะมาเก็บกระดูกผู้ตาย และทำพิธี
ฉลองธาตุ หรือทำบุญกระดูกผู้ตายด้วยการถวายกระจากพระสงฆ์มาทำพิธี ดังตัวอย่าง
ตอนฉลองธาตุพันศร โยธาภิษณศรีวิชัยว่า :-

ฉลองธาตุถวายกระจากท่านสมภาร   แล้วเลิกกลับ เข้าบ้านในทันที³

ในเรื่องถวายกระจากนี้ปรากฏในขุนช้าง-ขุนแผน ตอนเมืองเทศนามหาชาติ
ว่าขุนช้างเตรียมกระจากสำหรับใส่เครื่องกัณฑ์ ดังตัวอย่างว่า

ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง   น้ำใจกว้างขวางให้ฟุ้งสร้าน⁴
เด็กเอยหาไม้ชาโค่นาน   จักสานกระจากนั้นเตรียมไว้

ฯลฯ

เสฐียรโกเศศอธิบายว่า " เป็นกระจากขนาดใหญ่มาก เขาสานด้วยไม้ไผ่เป็น
คุ่น ๆ มีปีกยื่นแฉะออกไป ปลายกระจากเป็นกลีบ ๆ อย่างคอกบัว ตามปลายกลีบปิดกระคา
สี และมีก้นหอย ตัวกระจากจะปิดกระคาสีประดับประดากันอย่างไรก็ตามใจหรือจะไม่ปิด
ประดับประดาอะไรก็ได้"⁵ และ "ตามปกติส่วนมากกระจากอย่างนี้เขาใช้ใส่ขนมเครื่องกัณฑ์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.899.

² เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.286.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.44.

⁴ เรื่องเกี่ยวกัน, น.55.

⁵ เสฐียรโกเศศ, ประเพณี...เกิด-ตาย, น.286.

หรือจะสมัครใส่ของอะไรอีกก็ได้ไม่มีกำหนด ถวายเลยทั้งกระจาด..."¹

กระจาดที่ถวายสงฆ์ก่อนเก็บกระดูกหรือฉลองธาตุก็ยังมีลักษณะเดียวกันต่างกัน
แต่วัตถุประสงค์ของการอุทิศส่วนกุศลและข้าวของที่ใส่ สมัยหลังไม่มีการถวายกระจาด
แล้วแต่ทำพิธี "เดินสามหาม"² แทน การเดินสามหามนั้น เสฐียรโกเศศอธิบายว่า

เมื่อเผาศพแล้ว รุ่งเช้าจักษวของถวายพระรวมสามหามของในหามมี
หมอบแกงเชิงกราน, ในหมอบบรรจุข้าวสาร พริก หอม กระเทียม กะปิ และ
สิ่งอื่น ๆ อีกตามใจ ล้วนเป็นเครื่องเสียบึงกรังทั้งนั้น ใส่อยู่ในสาแหรกข้าง
หนึ่ง สาแหรกอีกข้างหนึ่งบรรจุอาหารคาวหวาน ซึ่งล้วนเป็นของสดทำเสร็จ
แล้ว ทำคั้งนี้สามหาม แต่สาแหรกและคานพันผ้าขาวหรือมีจะนั้นทาหินสอพอง
จักให้ลูกหลานหรือญาติ 3 คนนั่งขวา เป็นผู้หาบคนละหาบ และยังมีคนถือผ้า
ไตรเดินนำหน้าอีกหาบละคน ให้เดินเวียนรอบกองพอนทางซ้ายคนละ 3 รอบ
เวลาเดินร้องกุวารู ๆ คนละ 3 ครั้ง คนอื่นก็ขานกุ่มับ แล้วนำหาบไปถวาย
พระ คือเอาไปตั้งเรียงไว้ที่อาสน์สงฆ์ เจ้าภาพเอาผ้าไตรไปทอดที่กองพอน
นิมิตพระสงฆ์ 3 รูปมาชักบังสุกุล เสร็จแล้วถวายของในหาม พระสงฆ์สวด
ยถาสัพพี เจ้าภาพก็ตรวจนำอุทิศให้แก่ญาติายเป็นเสร็จพิธี"³

ทานอธิบายความหมายของพิธีว่า "การเดินวนเวียนกองพอน เปรียบด้วยสัตว์
ทั้งหลายเมื่อสิ้นลมตายไปแล้วก็ต้องไปเวียนว้ายตายเกิดอยู่ในภพทั้ง 3 ที่เรียกว่า กุ ๆ 3หน
แสดงว่าไม่รู้ว่าผู้ตายไปเกิดในภพไหน จึงใค้เรียก เพื่อให้รู้ว่าได้ทำกุศลอุทิศส่วนบุญไป
ให้แล้ว"⁴

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนามราชชน), ประเพณี...เกิด-ตาย, น.286.

² เรื่องเดียวกัน, น.287.

³ เรื่องเดียวกัน, น.290-291.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.291.

3.2 สื่อสัมพันธ์ของคนในสังคม

เนื่องจากสังคมสมัยโบราณเป็นสังคมที่อยู่ในวงแคบ/บ้านใดมีงานหรือมีความทุกข์ร้อนเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างใด มักจะรู้จักกันไปหิวบ้านตายบ้าน ผู้ที่อยู่ใกล้ก็มาช่วยกันคนละไม้ละมือ ไม่จำเป็นต้องขอร้อง เพียงแต่บอกกล่าวเท่านั้น ชายและหญิงที่อยู่ในสังคมกลุ่มเดียวกันก็จะมาลงแรงช่วยเหลืออย่างพร้อมเพรียง/และถือเป็นประเพณีอย่างเคร่งครัด แม้มือมาช่วยจะไม่รู้สึกยินดีหรือพอใจกับงานนั้น ก็^{คือ}เป็นมาเพราะเป็นความนิยมของสังคมสมัยนั้น เช่น ขุนช้าง ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ไปช่วยเป็นเพื่อนเจ้าบ่าวให้พลายแก้วในงานแต่งงานนางพิมทั้ง ๆ ที่ตนรู้สึกไม่พอใจอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างที่แสดงความรู้สึกของขุนช้างว่า

ขุนช้างไคฟ้งอายไไทยว
เสียดายพิมผูกพันใจสนรวิ
โอวอนิจจาแก้วคาพิ
คงจะพากเพียรไปมิไคฟ้ง

คังไครเอาคามาผากระบาลหัว¹
นำคาร์วหันหน้าเข้าผาบัง/
ครังนี้เห็นไคไคคังใจหวัง
ถึงเป็นเมียก็ช่างมันปะไร

และในตอนที่พลายแก้วปลุกเรื่อนหอ พวกชาวบ้านก็มาช่วยปลุกกันอย่างคับคั่งทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วพลายแก้วเห็นทางสุพรรณบุรีไปนาน นาจะไม่มีเพื่อนที่สนิทชอบพอบุญที่สุพรรณมากนัก แต่เรื่อนหอของพลายแก้วก็ปลุกสำเร็จด้วยฝีมือชาวสุพรรณฯ ดังตัวอย่างที่แสดงความร่วมมือของชาวบ้านคือ

ครานั้นจึง โนมเจ้าพลายแก้ว
บอกแขกปลุกเรื่อนเพื่อนผู้ชาย

ครันถึงกำหนดแล้วจึงนัดหมาย²
มายังบ้านท่านยายศรีประจัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, (พระนคร: ศิลปาบรรณาคาร, 2506), น.161-2.

²เรื่องเดียวกัน, น.160.

พิธีแต่งงานคนหนึ่งช่วยให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสใกล้ชิดกันเนื้อต้องตัวกันได้
ก็คือพิธีตอนชักนำ ระหว่างนี้หนุ่มที่หมายปองสาวก็อาจจะฉวยโอกาสเข้าใกล้หรือแสดง
กริยาอาการให้สาวรู้ความในใจของตน บางคนไม่เคยรู้จักหรือสนิทสนมวิสาสะกันมาก่อน
ก็จะได้โอกาสตอนนี้ เพราะฉะนั้นหญิงสาวที่มาทำหน้าที่เป็นเพื่อนเจ้าสาวจะต้องหา
เครื่องมือมาป้องกันตัวเอง มิฉะนั้นก็ต้องเป็นคนปากวามือถึงพอสมควรดังตัวอย่างพิธีชั
นำของพลายแก้วและนางพิมวา

พระสงฆ์สวมคร่ำกระหน่ำไป
นางมนแฉกแปรกแทรกเข้ามา
นางมนรันหัวลงต่ำเปาะ
ขุนช้างจุกจุกกว่าจิมคือ

เอนำชัศสาคีให้อยู่นานฉา¹
ขุนช้างเขาคราเอาขอมือ/
พอเงาะวางฉนอยาคันคือ
ไมวางหรืออายถอยค้อยเขกลง

สภาพหนุ่มสาวในพิธีชัศนำของพระไวยกับนางศรีมาลา มีดังนี้ คือ

ศรีมาลาฉักหน้าเป็นนวลปราง
จักแจงผู้ใหญ่ให้เดินหน้า
เอาหนามส้มเสียดผ่านาคนละอัน

นุ่งลายนอกอย่างหมสีจันทร์²
พวกเพื่อนสาวตามมา เป็นหล่นหล่น
สำหรับโคป้องกันเจ้าหนุ่มกวน

และ :-

หนุ่มสาวเคียงกันงอด
ปร่าลงข้างสีกาท่าหกโอ
อิคอศัยค เบียดเบียดกันกลม
ที่ไม่ถูกเทายันกันเข้ามา

พระสงฆ์เปิดตาลปัตรชัศนำโร³
ทานยายโพสาดน้ำนำเขาคา
เอาหนามส้มแทงทองรองอุยหนา
ทานยายสาออกมานั่งบังกันไว

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.162-3.

² เรื่องเดียวกัน, น.803.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

การที่ชาวบ้านมีความพร้อมเพรียงรวมแรงรวมใจกันช่วยงานซึ่งกันและกันให้สำเร็จลุล่วงไป เมื่อมีการล่วงเกินผิดพิ้งกันไปบ้าง ก็ไม่มีผู้ใดถือสา เพราะเป็นผู้อยู่ในสังคมวงแคบ ความสนใจและสวณไคสวณเสี่ยก็รวมกัน และก็รู้ยู่วว่า ถ้าไม่ช่วยกันก็ไม่มีใครคนอื่นจะมาช่วย เป็นเรื่องต้องพึ่งตนเองและต้องพึ่งพาอาศัยกันทั้งนั้น" ¹ นอกจากนั้นการไปช่วยงานยังทำให้"... ได้มีโอกาสราเวียงยินดีร่วมกันด้วยไมตรีจิต ซึ่งนานทีจะมีสักครั้งหนึ่ง ไม่ใช่มีกันบ่อย ๆ ครั้น จนเกิดความเคยชิน" ²

ไม่เพียงแต่ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมจะได้รับจากการนำตัวเข้าไปช่วยงานโดยตรง/ ผลพลอยได้จากประเพณีบางงานก็มีส่วนที่ทำให้สมาชิกในสังคมโดยเฉพาะหนุ่มสาวได้เกิดความสัมพันธ์กันขึ้น เช่น การละเล่น และมหรสพที่จัดฉลองในการเผาศพ ก็เปิดโอกาสให้คนทั่วไปในสังคมกลุ่มนั้นและกลุ่มอื่น ๆ ได้มาเดินเที่ยวอยู่ในบริเวณนั้น และหนุ่มก็มักจะไคเกาะแคะเกี้ยวสาวบ้าง คึงตัวอย่างสภาพผู้คนที่มาชมมหรสพและการละเล่นในงานเผาศพนางวันทองว่า :-

เครื่องเล่นพร้อมพรักเป็นหนักหนา
ทั้งผู้ค้ำขาและเข็ญใจ
พวกผู้หญิงสาวสาวชาวบ้านนอก
เดินสะคุตทุรุกเซเฮฮา

พวกเจ้าชายหลายพวกพอง
บางคัฒมสวณสันชนเป็นแปรง

ชาวประชามาดูเดินออกไขว้ ³
หลีกหลบกระทบไหลกันไปมา
หมขาวมุงนุงบัวบอกแบ่งผิดหน้า
หน้าตาตื่น เกอเดินเลอพอ

เที่ยวเดินทองลอคเลาะเสาะแสวง
ทำกลองแกลงเกี้ยวผู้หญิงทิ้งคอกไม้

¹ พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (พระนคร:บรรณาคาร, 2512)

น.77. --

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 895.

พิธีแต่งงานหรือโปรยทานในงานเผาศพก็เป็นตอนหนึ่งที่จะทำให้หนุ่มสาวมีความสัมพันธ์กันไฉน เนื่องมาจากความซุกซนวุ่นวายในขณะที่ยังกันเก็บมะนาว ดังตัวอย่างคือ

-----	หยิบไค้มะนาวโปรยโดยกำลัง ¹
เสียดแทรกแทรกไทยไปคอดริง	ทิ้งรายหญิงวิ่งรับอยู่คั้ง
ไค้ตะครุฑทุดองกันถึงคั้ง	บ้างหลบหลีกมาข้างหลังแกลบไป
ที่เร็วแรงแข็งขอลอซยับ	โจนประจบค้มรับเอาไค้
ถูกมือถือกำขยำไว้	อีกอีกถลักใส่กันไปมา

นอกจากสมาชิกในสังคมจะได้พบปะสังสรรค์และหนุ่มสาวได้โอกาสใกล้ชิดสนิทสนมในเวลาไปช่วยงานหรือไปเที่ยวงานประเพณีที่บ้านจกขึ้นแล้ว สื่อสัมพันธ์ที่สำคัญของบุคคลในสังคมอีกแห่งหนึ่งคือ "วัด" ซึ่งพระยาอนุমানราชชน กล่าววว่า "ชาวบ้านจะมีโอกาสวิสาสะกันในทางสังคม ก็ในวันชุมนุมพร้อมหน้ากันในวันเทศกาลตรุษสารท"² นอกเหนือไปจากการทำบุญสุนทาน และการพักผ่อนหย่อนใจ

คำว่า "เทศกาลตรุษสารท" หมายถึง "ระยะเวลาที่ประชาชนกำหนดกันขึ้นเป็นคราว ๆ เพื่อทำบุญกุศลเป็นงานส่วนรวม ตามที่ตนมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องศาสนา และมีการสนุกสนานรื่นเริงและพักผ่อนหย่อนใจควบไปด้วย"³

"ตรุษ" หมายถึง เทศกาลสิ้นปีเก่าและต้อนรับปีใหม่ "สารท" หมายถึง เทศกาลกลางปี คนสมัยก่อนดีอว่างานเทศกาลทั้งสองนี้มีความสำคัญในชีวิตของคน เพราะฉะนั้นจึงใช้คำว่า "เทศกาลตรุษสารท" ครอบคลุมไปถึงงานเทศกาลอื่น ๆ ที่แทรกอยู่ระหว่างเทศกาลทั้งสองนี้ด้วย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.895.

² พระยาอนุমানราชชน, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, น.176.

³ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), "คำนำ" ตรุษ-สารท, (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506).

เทศกาลที่เป็นสื่อสัมพันธ์ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ตามที่ปรากฏในเรื่อง
ขุนช้าง-ขุนแผน ก็คือ สงกรานต์ และ เทศนามหาชาติ

2.2.ก เทศกาลสงกรานต์

"สงกรานต์" เป็นคำสันสกฤต แปลว่า "ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไป" หมายถึงเวลาที่พระอาทิตย์ผ่านหรือเคลื่อน เข้าไปสู่จักรราศีเมษ¹

"จักรราศี" คือ วงรูปไข่ ในท้องฟ้า ซึ่งสมมุติว่าเป็นทางที่พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวพระเคราะห์โคจรผ่านเข้าไป จักรราศีแบ่งตามขวางออกเป็น 12 ส่วน เท่ากันหรือ 12 ราศี ซึ่งแต่ละราศีก็มีกลุ่มดาวอยู่ในนั้นเป็นเฉพาะของราศีหนึ่ง² กลุ่มดาวในราศีหนึ่ง ๆ มีดวงดาวเรียงรายเป็นรูปต่าง ๆ ซึ่งนักดาราศาสตร์โบราณสมมุติรูปของกลุ่มดาวเช่นนี้เป็นกลุ่มดาวแพะ ดาวงู ฯลฯ จนครบ 12 ราศี³

เมื่อพระอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีใด ก็ว่าจะผ่านพ้นราศีหนึ่ง ๆ ไปได้จะใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือน ครบ 12 ราศีก็เป็นเวลาประมาณ 12 เดือนหรือ 1 ปี ราศีหนึ่ง ๆ วัดองศาได้ประมาณ 30 องศา รวมทุกราศีจึงเป็น 360 องศา แต่มีดวงดาวบางดวงในกลุ่มของราศีหนึ่งคาบเกี่ยวหรือเหลื่อมล้ำเข้าไปในราศีอื่น ๆ ทำให้การแบ่งจำนวนวันและเวลาในเดือนหนึ่ง ๆ ไม่เท่ากัน การตั้งชื่อเดือนว่า เมษายน พฤษภาคม และอื่น ๆ ก็ตั้งจากรูปของกลุ่มดาวในจักรราศี เช่น เมษายน คือ กลุ่มดาวแพะ พฤษภาคม คือกลุ่มดาวงู (ภาษาสันสกฤต เมษ แปลว่า แพะ, พฤษภาคม แปลว่า งู ; อายน, อาคม แปลว่า การมาถึง)⁴

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), "เทศกาลสงกรานต์," ตรุษ-สารท, (พระนคร:สมาคมสังคมนาจารย์แห่งประเทศไทย, 2506), น.6,8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

วันและเวลาที่ดวงอาทิตย์ย้ายจากราศีหนึ่งและยกไปสู่อีกราศีหนึ่ง เรียกว่า "สงกรานต์เดือน" เพราะยกไปที่ละเดือน แต่เมื่อดวงอาทิตย์ยกขึ้นสู่อุราศีเมษ คือในเดือนเมษายน เรียกเป็นพิเศษว่า "มหาสงกรานต์" เพราะนับให้เป็นวันและเวลาขึ้นต้นปีใหม่ และโดยเหตุที่ประชาชนสนใจแคว้นขึ้นปีใหม่ คำว่า "สงกรานต์" จึงหมายถึง "มหาสงกรานต์" ในเดือนเมษายนเท่านั้น กำหนดตรงกับวันที่ 13 เดือนเดียวกัน¹

1) ประวัติเทศกาลสงกรานต์

สงกรานต์เป็นประเพณีของชาวอินเดียฝ่ายเหนือมาก่อน ซึ่งมีภูมิประเทศอยู่ในเขตหนาว มี 4 ฤดู ฤดู คือ ร้อน ฝน หนาว และ ฤดูใบไม้ผลิ วันมหาสงกรานต์ คือ 13 เมษายน เป็นวันและเวลาเชิ้อต่อฤดูหนาว เป็นฤดูใบไม้ผลิ ซึ่งชนชาติที่อยู่ในเขตนี้-
 ราวถือว่าฤดูใบไม้ผลิเป็นระยะเวลาที่ดีที่สุด เพราะฉะนั้นเมื่อถึงวันมหาสงกรานต์ ทุกคนจะรู้สึกยินดีปรีดาเหมือนชีวิตได้เกิดใหม่ ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงสภาพจากความหนาวเย็นและความสงบซบเซามาเป็นความแจ่มใสสว่างไสว ต้นไม้ผลิดอกออกช่อและใบเขียวชอุ่ม ผุ่งสัตว์และแมลงต่างก็ออกมาหากิน โดยเหตุนี้ชาวอินเดียฝ่ายเหนือจึงนับเอาต้นฤดูใบไม้ผลิหรือที่เรียกว่าพฤษภาคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการเล่นน้กช้ตฤกษ์สงกรานต์กัน³

สำหรับเมืองไทยมีเพียง 3 ฤดูคือฤดูร้อน ฤดูฝน และ ฤดูหนาว ไม่มีฤดูใบไม้ผลิ หรือฤดูวสันต์ เพราะฉะนั้น เมื่อฝนฤดูหนาวมาก็เข้าฤดูร้อนเลยทีเดียว การเล่นสงกรานต์ในฤดูวสันต์ของอินเดียตรงกับฤดูร้อน ของเราพอดี เป็นเวลาที่ประชาชนส่วนรวมวางจากการทำไร่ไถนาอันเป็นอาชีพหลัก หึ่งท้องฟ้าอากาศก็แจ่มใส จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่ มีการละเล่นสนุกสนานเรียกว่าเล่นน้กช้ตฤกษ์สงกรานต์สืบเป็นประเพณี

¹ เสฐียร โภเศษ (พระยาอนุমানราชชน) "เทศกาลสงกรานต์," ทฤษฎี-สารท, (พระนคร:สมาคมนักคัมภีร์แห่งประเทศไทย, 2506), น.8.

² เรื่องเดียวกัน, น. 8-10.

เหมือนกันทั้งหมดทั้งประเทศ รวมทั้งประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงของเราเช่น พม่า เขมร ลาว ซึ่งได้อิทธิพลมาจากอินเดียด้วย¹

วันสงกรานต์ของไทยตามปกติมี 3 วัน คือวันที่ 13, 14, 15 เมษายน วันแรกเป็น "วันมหาสงกรานต์" วันที่ 14 หรือ วันกลาง เป็น "วันเนา" วันสุดท้ายคือวันที่ 15 เรียกว่า "วันเถลิงศก"²

วันมหาสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันอยู่เฉย ๆ หรือเล่นสนุกต่าง ๆ วันเถลิงศก คือวันขึ้นต้นศักราชใหม่นั้นเอง³

2) ประเพณีทำบุญในวันสงกรานต์

ในการศึกษาประเพณีทำบุญเนื่องในวันสงกรานต์จากเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน เราจะพบว่า "วัด" เป็นศูนย์กลางของสังคม ดังตัวอย่างว่า

ที่นี่จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา

ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า⁴
ตางมาที่วัดป่าเลไลยก์

ส่วนทางวัดนั้นมีหน้าที่ทำความสะอาดและตกแต่งลานวัดจนบริเวณวัดให้เรียบร้อยก่อนถึงวันสงกรานต์ ที่ลานวัดนั้นจะตั้งร้านมาขนาดยาวขึ้นหลาย ๆ ที่เพื่อให้ชาวบ้านของสำหรับจะตักบาตร⁵

* 1 เสือบุรีโกเศศ, "เทศกาลสงกรานต์," ตรุษ-สารท, น.11.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน, น.12.

4 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.51.

5 เสือบุรีโกเศศ, "เทศกาลสงกรานต์," ตรุษ-สารท, " น.86.

ก) การก่อกพระเจดีย์ทราย

ก่อนหน้าจะถึงวันมหาสงกรานต์ชาวบ้านจะขนทรายเข้าวัดและก่อกพระเจดีย์ทรายเล่นกันอย่างสวยงาม วันที่จะขนทรายและก่อกพระเจดีย์นั้น เสฐียรโกเศศ อธิบายว่า "ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าจะก่อกในวันสงกรานต์ ถึงวันอื่นที่อยู่ใกล้เคียงกับสงกรานต์ก็มีก่อกัน"¹ สำหรับในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ทำก่อนวันมหาสงกรานต์หนึ่งวันดังตัวอย่างว่า:-

-----
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา
หญิงชายน้อยใหญ่ไปแออัด
ก่อกพระเจดีย์ทรายเรียวยาวไป

ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า²
ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
ขนทรายเข้าวัดคอบูชักไขว่
จะเลี้ยงพระกะไว้ในพุ่มนี้

การขนทรายเข้าวัดมาก่อเป็นพระเจดีย์ เชื่อกันว่าได้บุญกุศลสูงมากจึงไม่มีใครรังเกียจ เพราะทำด้วยแรงศรัทธา นอกจากนั้นก็สนุกสนานด้วย หมูม ๆ ก็ได้เกี้ยวสาวสาว ๆ ก็ได้แต่งตัวสวยงามออกนอกบ้านมาขนทรายไปก่อกพระเจดีย์ นอกจากจะได้บุญแล้วยังสนุกสนาน ได้แต่งตัวประกวดประชันกันอย่างเต็มที่ ทรายที่ก่อกนั้น "ก็ไปขนเอามาจากลำห้วยลำธารหรือตามหาดทรายในแม่น้ำแล้วแต่สะดวก"³ และ "พวกหมูม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ...เป็นผู้ไปโกย ขนใส่กระบุงหอบคอนกันมาเวลาเย็น ตอนนั้นมีแต่งตัวและประกวดไม้คาน...ใครมีขันเงินหรือขันอะไรใหญ่เล็กไม่ว่า ก็เอาออกไปอวดประกวดกันเวลาตกทราย"⁴

เรื่องวัตถุประสงค์ของการก่อกพระเจดีย์ทรายอันแท้จริงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า "...เป็นการประสงคที่จะให้ใคร่ทรายไป

¹ เสฐียรโกเศศ, "เทศกาลสงกรานต์," ทฤษฎี-สารท, น. 94.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 51.

³ เสฐียรโกเศศ, เรื่องเกี้ยว, น. 95.

⁴ เรื่องเกี้ยวกัน, หน้าเดียวกัน.

ประสมบุญในการก่อสร้าง ไม่นองชื้อนั้นอย่างหนึ่ง ประสงค์จะให้มัทธยายณพื้นลานวัด
กับพื้นที่เป็นโคลนตม และมีโถห้อยออกนั้นอย่างหนึ่ง"¹ และทรงอธิบายว่าวัตถุประสงค์
ดังกล่าวแล้วน่าจะเป็นประเพณีเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งวัดจักให้มีขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อ
จะทำวัด²

ประเพณีชนทรายเข้าวัดและกอพระเจดีย์ทรายยอมยังทำอยู่ในสมัยรัตน
โกสินทร์เพราะเป็นระยะเริ่มสร้างชาติ และปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามขึ้นใหม่ งานกอ
พระเจดีย์ทรายจึงเป็นงานหลักของวัด ถ้าเป็นวัดในชนบทที่ไกลแหล่งทราย ชาวบ้าน
จะไปขนมาเอง แต่ถ้าวัดในเมือง ผู้เขียนจำได้ว่าทางวัดจัดทรายมากองไว้แล้ว
ให้ผู้ที่ไปทำบุญซื้อทรายเข้าไปกอในลานวัดหรือตามที่ที่ วัดกำหนดไว้ให้

งานชนทรายเข้าวัดและกอพระเจดีย์ทรายเริ่มกันตั้งแต่เช้า ครั้นพอตกบ่าย
ก็มีการฉลองพระทราย โดยนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีสวดมนต์ ดังตัวอย่างในเรื่อง
ขุนช้าง-ขุนแผน คือ

นิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย   ตางฉลองพระทรายอยู่ยังมี³

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชพิธีเกื้อองหา", พระราชพิธี
สิบสองเดือน (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2503), น.342-3.

² เรื่องเดียวกัน, น.343.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.51.

ในวันเดียวกับที่ทอดพระเจดีย์ทรายนั้น ถือเป็นวันที่จะต้องจัดเตรียมอาหารและ
ข้าวของไว้เลี้ยงพระถวายพระ - ในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเสฐียรโกเศศ เรียกกว่า "วันจ่ายสงกรานต์"
คั้งกลาวไว้ใน ขุนช้าง-ขุนแผน

ทอดพระเจดีย์ทรายเรียบร้อยไป
นิมนต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย
แล้วกลับบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าชู้

จะเลี้ยงพระกะไว้ในพรุ่งนี้¹
ต่างฉลองพระทรายอยู่ยังมี/
บึงจี่สารพัดจักแจงไว้

เครื่องที่จักเตรียมไว้เลี้ยงพระก็คือ

ทำน้ำยาแกงขมขมแกง
บางทำหอมกปรกปิดไว้
บางก็ทำวุ้นชาสากุ
หน้าเตียงเรียงเล็กขาวเมากวน
มะพร้าวกลางสาตลูกหวายหว่า

ผ้าพับจักแพ่งพะเนางโก²
ต้มไขนคปลาแห้งทั้งแกงขวน
ข้าวเหนียวหน้าหมูไว้ดีถวน
ของสวนสมสนุกทั้งลูกไม้
สมโสมชาทั้งกล้วยไข่

ในสมัยหลังลงมาประเพณีชาวบ้านเปลี่ยนไปคือนอกจากจะเลี้ยงพระแล้ว ยัง
ต้องเตรียมขนมสำหรับแขวงบันแตกเปลี่ยนในหมู่เพื่อนบ้าน คั้งที่เสฐียรโกเศศ อธิบายไว้
ว่า "ในวันจ่ายของสงกรานต์ นอกจากจะเตรียมเสื้อผ้าใหม่ ๆ ไว้แต่งเขายังทำขนมกวน
กันแทบทุกบ้าน สำหรับนำไปทำบุญถวายพระและแจกชาวบ้านร้านดินในวันสงกรานต์ ขนม
นั้นโดยมาก เป็นขนมเปียกขาวเหนียวแดงและขนมกะละแมเป็นพื้น"³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.51-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

³ เสฐียรโกเศศ, "เทศกาลสงกรานต์," ตรุษ-สารท, น.75.

ข) การทำบุญตักบาตร

การทำบุญนี้จะทำในสงกรานต์วันคนหรือวันมหาสงกรานต์ ชาวบ้านจะลุกขึ้นแต่เช้าครู่เพื่อหุงหาอาหาร อุนอาหารสำหรับเตรียมไปตักบาตรและเลี้ยงพระที่วัดประจำหมู่บ้านของตน สิ่งของที่นำไปทำบุญต้องบรรจุลงในภาชนะ มีถ้วยโถโอชามอย่างใด ซึ่งจัดวางเรียงลงในถาด โตะ โถก หรือกระบุง
สภาพสังคมเช่นนี้มีพรรณนาไว้ใน ขุนช้าง - ขุนแผน อย่างครบถ้วน

ครั้นรุ่งแจ้งแสงทองส่องฟ้า	ต่างตกแต่งกายาขมิขมัน ¹
หนุ่มสาวเถาแกมาแจจัน	พร้อมกันที่วัดป่าเลไลยก์
ฝ่ายว่า นางพิมกับมารดา	พาบ่าวไพร่ออกมาหาข้าไม่
ชาวปลาสาธารณะจักหาไป	ชูปเทียนดอกไม้ใส่พานมา

ฯลฯ

การทำบุญตักบาตรนั้นจะทำกันที่พนาลัย ตรงที่ชาวบ้านมากอพระเจดีย์ทรายนั่นเอง โดยที่ชาวบ้านจะนำเสื่อมาลาปูเอาไว้คอยท่า เมื่อพระสงฆ์ลงมาก็นั่งลงบนเสื่อนั้น กังตัวอย่างเช่น

ถึงวัดนั่งลงตรงพระทราย	แล้วถวายนมัสการถวนหน้า ²
หญิงชายเต็มไปในวัดวา	ปูเสื่อสาคอยท่าพระสงฆ์ไว้
ฝ่ายพระสงฆ์หม่อมครองฉา	เสร็จแล้วลงมาศาลาใหญ่
เดรเดรนั่งจักถักกันไป	สัปบุรุษกราบไหว้ด้วยยินดี

1 ขุนช้าง - ขุนแผน, น.52.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระนั่งเรียงเรียงร้อยแล้วก็สวดมนต์ พอสวดจบก็เลี้ยงพระเจ้า ดังพรรณนา
ไว้ใน ขุนช้าง-ขุนแผน ว่า

ต่างถวายเกสรจัดพานเรียง	หม่นฝ้าสไบเฉียงอยู่ตามที ¹
อาราธนาศีลขึ้นทันที	สมภารมีก็ให้ศีลไปพลัน
แล้วถวายพรพระตั้งนโม	พวกสีกาหาไออยู่ตัวสัน
จัดของใส่สำรับลงฉับพลัน	ตั้งถวายเป็นหลั่นกันลงมา
ลูกศิษย์เฒ่าเฒ่าประเคนบาตร	อังกาสข้าวของไว้ตรงหน้า
ช่วยเหลือคอยสำรวจตรวจตรา	น่ายาพรองตองคักเอาเติมไปฯ

ระหว่างนั้นชาวบ้านที่เตรียมของมาตักบาตรก็จะนำอาหารที่เตรียมมาไปตักบาตร
เพิ่มอีก สำหรับบาตรนั้น เสฐียรโกเศศเล่าว่า "แต่ก่อนหัวแถวมีบาตรขนาดใหญ่กว่าสามัญ
จะทำควยคืนหรือเหล็กก็แล้วแต่เรื่อง ตั้งวางไว้หน้าเพื่อนเรียกว่า "บาตรพระพุทธร"² เวลา
ตักบาตรต้อง "ตักข้าวลงในบาตรพระพุทธรก่อนแล้วจึงจะตักบาตรอื่น ๆ ที่อยู่ถัดมา ส่วนของ
ควยของหวานและส้มสุกลูกไม้ ของตักบาตรมีมากมาย ประเดี๋ยวเดี๋ยวก็เต็มบาตรเต็มปา
ลูกศิษย์ต้องคอยฉายลงกระบุงกันขอย ๆ"³

การตักบาตรในสมัยรัตนโกสินทร์เรียกว่าเป็นการตักบาตรเลี้ยงพระคือพระฉัน
ไปพร้อมกันทันทีไม่จำเป็นต้องอุ้มบาตรกลับไปฉันที่กุฏิ ชาวบ้านที่ไปทำบุญจะคอยเพิ่มเติม
อาหารใส่บาตรพระ ลักษณะการเลี้ยงพระแบบนี้ยังปรากฏอยู่ในสังคมชนบทสมัยปัจจุบัน ส่วน
บาตรพระพุทธร ซึ่งใหญ่กว่าเพื่อนนั้นในวรรณคดีเรื่องนี้เรียกว่า "หัวโคง"

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.52.

² เสฐียรโกเศศ "เทศกาลสงกรานต์", ทฤษฎี-สารท, น.91.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ตัวอย่างการตักบาตรเลี้ยงพระคือ

ฝ่ายนางพิมมีศรัทธา
หีบขันข้าวบาตรเดินนาไป

กล้วยขนมสมชาใส่ถาดใหญ่¹
ใส่แต่หัวโตกลงมาพลัน

ในตอนตักบาตรนี้พระหรือเณรจะมีโอกาสได้ดูสาว ๆ ที่มาตักบาตรได้เต็มตา ส่วนหญิงสาวที่เห็นพระรู้จักกันหรือที่ตองตาตองใจตองก็จะตักบาตรให้มากเป็นพิเศษ อาจจะเป็นการทอดไมตรีให้ฝ่ายชายไปในตัว ดังตัวอย่างการตักบาตรของนางพิมให้เณรแก้วว่า

ครั้งน้อมมาถึงเจ้าเณรแก้ว
เจ้าเณรที่เหมือนรู้จักกัน
หม่อมปลาทูแห่งทั้งแกงไก่
ใส่กรอกปลาแห่งแกงโม

แฉแล้วเรรวนนิกหวนหัน²
นางก็ตักจิ้งหรีดทัพพีโต
ไขพอกช็อกใหญ่ใส่อกไข
แกงโตหนึ่งใส่ให้พอแรง

จะว่าไปแล้วนางพิมเป็นฝ่ายหีบยื่นไมตรีให้เณรแก้วก่อน ซึ่งก็ดูไม่น่าเกลียด เพราะเอาบุญบังหน้า พระและเณรองค์อื่น ๆ นางก็น่าจะรู้จักมักคุ้นมาบ้างเพราะวัดป่าเลไลยก์เป็นวัดประจำหมู่บ้าน เปรียบเสมือนโรงเรียนชายในสมัยปัจจุบัน หนุ่ม ๆ ที่หวังความรู้ยอมไปบวชเรียนกันอยู่ที่นี่ แต่ที่นางพิมสะอึกใจกับเณรแก้วอาจเป็นเพราะรูปร่างหน้าตาอันองอาจผึ่งผายหรือมีฉะนี้ก็เป็นเพราะเณรแก้วเป็นหนุ่มแปลกหน้ามานั่นเอง จึงดึงดูดความสนใจของนางพิมได้มากกว่าการที่นางตักบาตรให้มากผิดสังเกตนี้เองทำให้เณรแก้วต้องมองหน้านาง และโต้ตอบหยอกล้อกันขึ้น ดังตัวอย่าง คือ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น.53.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เณรแกวกมหน้าไม้ทรู
 ปะหน้าสีกาพิมยิมตะแคง
 ตักบาตรเหลือจนจน โอดิน
 หวานเค็มก็เต็มสำรับไป
 นางพิมยิมไปใส่เจ้าเณร
 เขาใส่ให้อักโขพาโลเอา

เห็นของมากงงยุกติตาแข็ง¹
 สีกันนี้มีแกงข้าหรือไร
 จะรู้ที่เปิบกินอะไรได้
 ส่วนที่ของขอบใจมิให้เรา
 ขาคิดว่าหลวงเณรเห็นโอเปลา
 จะให้เขาเสียศรัทธาขึ้นไป

ตามธรรมเนียมพระหรือเณรก็คือนุญญ์ปฎนธรรมเนียมที่เลือกเนื้อและหัวใจเหมือน
 หมูขร้าวาสทั้งหลาย เมื่อมีสาวสวยมาทอดสะพานให้ก่อนเช่นนั้นก็หว่านไผ่มิได้ เณร
 แกวจึง :-

ใจบิกบิกนึกเป็นครู
 ชื่อวาสีกาพิมพิลาโดย

เหมือนเคยเล่นกับกุกุจำได้²
 สาวขึ้นสวยอะไรเพียงบาดตา

นับตั้งแต่นั้นมาเณรแกวและนางพิมก็มีความคะเนถึงกัน อันเนื่องมาจากการทำบุญ
 ตักบาตรเลี้ยงพระ เป็นสื่อความสัมพันธ์เรื่อยมา จนมีโอกาสพบกันอีกครั้งในงานเทศน์มหา-
 ชาติ หลังจากนั้นก็มีความสัมพันธ์รักใคร่ถึงได้เสียจนกระทั่งแต่งงานกันในวันปลาย ชีวิตรัก
 ระหว่างนางพิมกับพลายแก้วเอกของเรื่องนี้เป็นตัวอย่างตอนหนึ่งสำหรับแสดงวางงานเทศ
 กาลครูสงกรานต์เป็นสื่อความสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งความจริงแล้วจะต้องมีสีกา
 จับคู่หยอกตลอดกับเณรเณรองค์อื่น ๆ อีก หรือชายหนุ่มที่เป็นขร้าวาส ก็อาจจะจับคู่เกี่ยวพาราตี
 กับสาว ๆ ที่ไปทำบุญได้ ถึงจะได้ศึกษาในตอนต่อไป อันเป็นบทบาทของขุนช่างเกี่ยวนางพิม
 ในงานเทศน์มหาชาติ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช่าง-ขุนแผน, น.53.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

หลังจากพระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว ก็สวดยถาสัพพี สัปบุรุษสี่กักรวคน้ำอุทิศส่วนกุศล
ให้วิญญูณบรรพบุรุษ แล้วค่างก็แยกย้ายกันกลับบ้านด้วย ความยินดีในกุศลผลบุญ บางกลุ่มก็
จัดการละเล่นขึ้นที่บริเวณลานวัดนั้น เช่น ร้องลำนำ หรือฟ้อนรำ เป็นการเฉลิมฉลองวัน
สงกรานต์ ดังตัวอย่างว่า :-

ครั้นพระสงฆ์ฉันเสร็จสำเร็จพลัน

อันคัรบับสัพพีโมทนา

ทางคนยินดีปรีดา

เสียงแซ่ของบางร้องเป็นลำนำ

ทานสมภารมีนั่นก็ยา¹

สัปบุรุษสี่กักรวคน้ำ

เสร็จแล้วกลับมายุคสาคลำ

บางฟ้อนรำฉลองทานสำราญครันน้ำ

3) ประเพณีฝังงานเทศนามหาชาติ

ในขุนช้าง-ขุนแผน พรรณนาว่า :-

ถึงเดือนสิบจวนสารทยังชาควัน

พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์

ตาปะขาวเสกแก่แขกคนมา

คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา²

วัดป่าเลไลยก์ในวันพระหน้า

พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น

แสดงวางงานเทศน์มหาชาติสมัยรัตนโกสินทร์มีในเดือน 10 ตรงกับเทศกาล
สารท ค้างจากคำบรรยายของเสฐียรโกเศศที่ว่า "งานเทศน์มหาชาติตามประเพณี มักทำ
กันเมื่อออกพรรษา พ้นหน้ากฐินแล้ว ทำกันในวันกลางเดือน 12 หรือจะทำกันในวันแรม 8
ค่ำก็ได้ วันพระกลางเดือนอายุก็มีทำกันบ้าง..."³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.53.

² เรื่องเดียวกัน, น.54.

³ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), "ประเพณีงานเทศนามหาชาติ," ครู-
สารท (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), น.284.

แต่ถึงจะจัดเทศน์มหาชาติในคืนใดก็ตาม วัตถุประสงค์ของงานก็จะต้องเหมือนกันทุกครั้งคือทำเพื่อหาเงินเข้าวัด¹ เพราะพระเทศน์ทั้งหมด 13 กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์ก็แบ่งให้สัปบุรุษสี่กัณฑ์มีใจศรัทธาเป็นเจ้าของกัณฑ์ไป ถ้าเป็นกัณฑ์ใหญ่หรือยาวกว่ากัณฑ์อื่นก็มักจะยกเศรษฐีเป็นเจ้าของกัณฑ์ เพราะต้องใช้เงินติดกัณฑ์เทศน์มากกว่ากัณฑ์อื่น ๆ ใครจะเป็นเจ้าของกัณฑ์ใด แสดงถึงฐานะความมั่นคงและความมีหน้ามีตาของเจ้าของกัณฑ์ด้วย "ถ้ามีผู้ศรัทธากันมากคือรับเป็นเจ้าของกัณฑ์เกินจำนวน จะรวมกันเป็นเจ้าภาพกัณฑ์ใดกัณฑ์หนึ่งหลาย ๆ คนก็ได้"² และ "พระที่เทศน์ เทศน์สององค์ซ้อนในกัณฑ์เดียวกันก็มี เพราะเจ้าภาพไม่อยากจะรวม ต้องการจะเอาบุญเป็นส่วนสักกันไป"³

ก) การแข่งกัณฑ์เทศน์

สำหรับวิธีการแข่งกัณฑ์นั้น เป็นเรื่องที่ชาวบ้านปรึกษาหารือกันเองว่าใครมีกำลังศรัทธาจะเป็นเจ้าของกัณฑ์ไหน เมื่อตกลงกันพร้อมแล้ว ฝ่ายพระสงฆ์จึงจะออกฎีกาไปให้ ตัวอย่างการแข่งกัณฑ์ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน คือ

บางก็รับศพพรหมพิณต์
มีลูกกกรับชุกกัณฑ์กลางวัน
มหาราชพันชาติกัณฑ์กลางคืน
จอกษัตริย์สังคเญียบเขียบคี
นางวันรับกัณฑ์จุลพน
เทศน์กัณฑ์มหาพนชิตนใจ
วันประเวศนนั้นทานวัดแค
เออกัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ใครดี

บางก็รับเอาทานกัณฑ์⁴
ให้ยายศรีประจันกัณฑ์ตรี
ฟังพระหัวเราะครีกกรันกันอ้อมมี
ตาหมื่นศรีคนแกแกร็บไป
เถรอนคี่ถนคี่หคี่ขึ้นใหม่
ตาไท้กรับไปทันที
เป็นกัณฑ์ของตาแพกับยายคลี่
ยากที่สัปบุรุษจะรับไป

¹ เสฐียรโกเศศ, "ประเพณีเทศน์มหาชาติ," ทฤษฎี-สารท, น.284.

² เรื่องเดียวกัน, น.285.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.54.

ออเออจริงแล้วกัณฑ์กุมาร
 นายบุญคุณันไปไวไว
 จะมีพระมหาชาติสิบสามกัณฑ์
 ตามแต่ใจหม่อมจะศรัทธา

 ขุนช้างหิวรอชอบใจ
 จะกิดอะไรกับสิ้นยัง
 เกิดชาติใหม่ก็จะไต่ไปมั่งมี
 นายบุญยินดีรีกลับมา
 ครบทั้งสิ้นสามกัณฑ์เป็นหล่นไป

ให้เจ้าขรรค์หัวล้านบ้านรั้วใหญ่
 ถึงขุนช้างยื่นให้ใบฎีกา
 วัตถุประสงค์เลยนั้นวันพระหนา
 พอชาทำบุญบางเป็นไร

 ที่กัณฑ์ใหญ่ใหญ่เรายินดี
 ถึงสิ้นสิบห้าซึ่งยังไม่หนี
 ทำบุญดูอย่างนี้เราเต็มใจ
 เมื่อก่อนเอาฎีกาไปส่งให้
 ชาวบ้านน้อยใหญ่ก็เตรียมการ

จะเห็นไควว่าการแบ่งกัณฑ์มหาชาตินั้นต่องคำนึงถึงความเหมาะสมในกานความ
 เป็นอยู่ของผู้รับ และความเหมาะสมของกาลเวลาด้วย เช่น คนมีลูกกตต้องเลือกเอากัณฑ์
 ที่เทศน์กลางวันเพราะลูกจะไต่ไม่ง่วงนอน ถ้าเทศน์ตอนกลางคืนต่องจัดเอากัณฑ์สนุกสนาน
 ไวกคนจะไต่หวเราะครื้นเครงแกงวงเหงาทาวนอนได้ กัณฑ์ที่เทศน์เรียบ ๆ มีเนื้อความไม่
 โลดเอนเช่นจกษัตริย์ก็ยกให้คนแก่ไป นางพิมกับนางศรีประจันเป็นผู้หญิงใจอ่อนชอบฟัง
 กัณฑ์ทรี ขุนช้างมั่งมีชอบไต่หน้าโคตา ให้กัณฑ์กุมารซึ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ที่สุด

ข) การจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์

ภาชนะที่สำหรับใส่เครื่องกัณฑ์เทศน์คือกระจกสานควายไม้ไผ่ ดังตัวอย่างที่ขุนช้าง
 ส่งเด็กให้สานกระจกควา:-

เด็กเอ่ยหาไม้ไผ่ไต่กาน

จักสานกระจกนั้นเตรียมไว้¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.55.

เสฐียรโกเศศอธิบายลักษณะกระดาษว่า "เป็นกระดาษขนาดใหญ่มาก เขา
สานด้วยไม้ไผ่เป็นรูปกลม ๆ มีปีกยื่นแฉะออกไป ที่ปากกระดาษเป็นกลีบ ๆ อย่างดอกบัว
ตามปลายกลีบปีกกระดาษสีและมักมีหูห้อย ตัวกระดาษจะปิดกระดาษสีประดับประดา
อย่างไรก็ตามใจ"¹ และกระดาษแบบนี้ "เมื่อบรรจุของเครื่องกัณฑ์แล้วหนักมาก ยกแบก
เอาไปคนเคี้ยวไมไหว ถึงกับต้องไขคนหามกันหลายคน... เขาใช้ใส่ขนม เครื่องกัณฑ์หรือ
จะสมัครใส่ของอะไรอีกก็ได้ไม่มีกำหนด ถวายเลยทั้งกระดาษ"² ส่วนของอื่น ๆ "มีบาตร
ยามเครื่องบริวารและอื่น ๆ ที่ไม่ใช่กระดาษ จะใส่ตะลุมโตกพานกระบุงหรือภาชนะอะไร ๆ
ก็ใส่ไปตามลักษณะของกัณฑ์ ของบริวารแบกขนกันไป ถวายแต่ของเท่านั้น ส่วนภาชนะที่ใส่ไป
ไม่ถวาย"³

การจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์ของขุนช้างมิ่งคังนี้ คือ :-

เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด
หาผ้าเนื้อดีมาทำไตร
ชาวแบ่งระแนงตำทำเป็นผง
สิ่งหนึ่งอย่าใ้ไหน้อยตั้งร้อยอัน
สมสู่ลูกไม้ใส่ของสวน
อย่าทำใจหมิ่นเขาในทา

บริวารเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่⁴
ที่ผู้หญิงนั้นไปหาเครื่องกัณฑ์
มุกกลมขนมมงเร่งจัดสรร
อยากลัวเปิดองน้ำมันให้ชื้อมา
ให้ถืถ้วนถูกแพงก็ไม่ว่า
เขานับหน้าว่ากูเป็นผู้ดี ๆ

¹ เสฐียรโกเศศ, "ประเพณีงานเทศนามหาชาติ", ตรุษ-สารท, น.286.

² เรื่องเคี้ยวกัน, น.287.

³ เรื่องเคี้ยวกัน, หน้าเคี้ยวกัน.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.55.

เครื่องกัณฑ์ของนางศรีประจันมี :-

บ่าวไพร่ทำขนมประสมปั้น
 เอยไพร่อนักชกพื้นรา
 วางไว้วตามชมคแลงเกียน
 ขนมกรูบขนมกรอบเห็นชอบดี
 ชาวเมากวนแป้งนวลชุมทอค
 มะพร้าว น้ำตาลหวานใสใน

ชุปแป้งทอดน้ำมันอุญญาณา¹
 อีคิงควักคักมาวาเกเรียนดี
 พันเทียนเรียงไว้อยาให้
 คลุกน้ำตาลพริบพริไสที่ไว้
 เอาไม้แยงแทงหลอดไสยอกไซ

ขนมเครื่องกัณฑ์เหล่านี้ พระจะเอาไว้ให้คนที่ไปฟังเทศน์กินแกหิวเพราะจะต้อง
 นั่งฟังกันทั้งวันทั้งคืนก็มี เครื่องกัณฑ์อื่น ๆ มีอาหารแห้ง จำพวกข้าวสารปลาแห้งปลาขย
 และเนื้อเค็ม นอกจากนั้นก็เป็พวกผลไม้ เช่น กล้วย ส้ม มะพร้าวอ่อนมะพร้าวแก่เป็น
 ทะลาย ๆ ไป อ้อยเป็นมัด ๆ ถ้ามีงมีหนอยก็ถวายไ้ตรเป็นเครื่องกัณฑ์ด้วย ไ้ตรนี้ถวายเพื่อ
 ให้พระครองขึ้นไปเทศน์ ร่องลงมาก็ถวายสบงจีวร หรือมีแคสบงตัวเดียว² สำหรับขุนช้าง
 และนางพิมก็ได้ถวายไ้ตรเป็นเครื่องกัณฑ์ด้วย

เมื่อจัดเครื่องกัณฑ์ครบถ้วนแล้ว รุ่งขึ้นเป็นวันงาน ก็จัดการขนเครื่องกัณฑ์ออก
 จากบ้านไปสู่วัด ดังเช่น นางพิมและนางศรีประจันให้บ่าวไพร่ขนเครื่องกัณฑ์ของตนไป:-

ครานั้นนางพิมศรีประจัน
 บาดรยามบริวารพานผ้าไตร
 ขนมนมเนยก็หลายอย่าง
 ข้างหน้าตั้งหมวกประจำกัณฑ์

ให้บ่าวยกเครื่องกัณฑ์มาหาข้าไม้³
 ส้มสุกกล้วยไม้เป็นหลายพรรณ
 ยกเข้าไปจ้ควางไว้เป็นหล่น
 ปี่พาทย์คลั่นขึ้นทันที

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.55.

² เสฐียรโกเศศ, "ประเพณีงานเทศน์มหาชาติ" ตรุณ-สารท, น.288.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, เรื่องเกิม, น.60.

ถ้าเจ้าของกัณฑ์ใดเป็นคนมั่งมี ก็จะมีแหแหนเครื่องกัณฑ์ไปอย่างครึกครื้น
มีการโห่ร้องตีฆ้องกลองฉิ่งมีไปตลอดทาง ดังเช่น ขุนช้างแหกฉิ่ง:-

ครื้นแล้วจึงส่งกับชาติ
แหแหแหฉิ่งในคนลือ

เองยกเครื่องกัณฑ์ไปให้อั้ง¹
ประจำกัณฑ์นั้นถือไปให้ดี

และ :-

อายุขาวแบกเครื่องกัณฑ์ไปทันที

โหมไปวัดป่าเลไลยก์²

นอกจากจะจัดเครื่องกัณฑ์เทศน์แล้ว ผู้รับเป็นเจ้าภาพเทศน์แต่ละกัณฑ์ยังต้องจัด
หมากประจำกัณฑ์ด้วย ซึ่งเสฐียรโกเศศอธิบายไว้ว่า หมากประจำกัณฑ์เทศน์เป็นเครื่อง
แสดงความเคารพบูชา ปุรคักไชยพูลุจีบิไสของ หมากทั้งลูกใส่ลงไปในขันพร้อมทั้งรูปเทียน
ด้วยไม่กำหนดจำนวน ส่วนมากจะให้ภรรยาหรือลูกสาวจัดประกวดกันอย่างเต็มที่ เวลาไป
ถึงวัดต้องเอาพานหมากประจำกัณฑ์วางออกไว้อย่างหน้า ดังเช่นพานหมากประจำกัณฑ์ของ
นางพิม:-

ครานั้นนางพิมพิลาไลย

ทำหมากประจำกัณฑ์ในขันที่
บ้างเอามะละกอมานำจัก
แล้วยอมสี่สดงามอรามา
และเป็นราชสีห์ลึงหอด
และเป็นเทพนมพรหมินทร์

เรียกหาข้าไทให้มานี้⁴

หมากพูลุสลีไปหามา
ช่วยกันแกะสลักเป็นหนักหนา
ประดับประดาเป็นที่ศิขรินทร์
เหยียบหยักยื่นอยู่คนึงคนิน
พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 56.

² เรื่องเกี่ยวกัน, หน้า 57.

³ เสฐียรโกเศศ, "ประเพณีงานเทศนามหาชาติ," ตรุษ-สารท, น. 298.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, เรื่องเกิม, หน้าเกิม,

 ครั้นถึงศาลามาตั้งไว้
 เออ เขาทำหมคจคงตงามก็
 ฐปัสต์วหัยคหของตละเป็น
 เขาซางแคะสลักจักเจียน

 สปับุรุษสุคใจไปคมี
 ไมเสี่ยทีทีล่ำบากพากเพียร
 คุเคนเห็นสะอาดคังวาคเขียน
 ทั้งการ เปรียบดูตางชมชมไปฯ

ส่วนพานหมากประจำกัลป์ของขุนช้างนั้น :-

แคะเป็นหลวงชี¹ตาเถน
 แคะแรงกินผีคู่พิกล

แคะเจ้าเฒ่าเคียงคนไว้ชั้น¹
 เอาคอรักปักปนกับดาวเรือง

ในการครั้งนี้หนุ่มสาวจะแต่งตัวประกวดกันอย่างเต็มที่ เพราะจะต้องไปอยู่ที่
 วัดตั้งแต่เช้าตรู่ไปตลอดทั้งวันทั้งคืนก็มี และในศาลาการเปรียญนั้น หนุ่มสาวก็จะมีโอกาส
 ได้พบปะสนทนากันโดยไม่ต้องเกรงคำครหาในนินทา เพราะฉะนั้น การแต่งกายในวันนั้นจึง
 พิถีพิถันเป็นพิเศษจริง ๆ ดังตัวอย่างขุนช้างอาบน้่า:-

 เอาขมิ้นถูทัวให้ทวคี
 ผิวหนังยังเขียวเหมือนผักตบ
 เขาหอมกินสอพองละลายทา
 ควักเอามุหนายขึ้นป่ายปีก

 ขำไทเข้ากลุ่มรุ่มกัน²
 ชีไคไหลรีสีออกมา
 นีจวนจวมหาพนแล้วสีหาว/
 ประท้วกายาจนพุงลาย
 ฉีกผมปกกระบาลให้ลานหาย

 นุ่งยกลายกร ะหนักเหมหงส์
 เกี้ยวसानปักทองกรองคอกไม้

 เหมือนผ้าทรงใครใครหามีไม่
 ผ้าเช็ดเหงื่อไคใส่ชมพู

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.56.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-8.

ครั้งนี้จะแคงไปให้ยิงยาค
 นิ้วก้อยใส่รังแตนแหวนงู
 นิ้วนางแหวนประดับทับทิม
 แหวนเครื่องของบิคาโยคท่าเม็ค

จะไปอวดนางพิมให้ยืมอยู่
 นิ้วสี่เข็ชุนั้นแหวนเพชร
 เอะที่นี้นางพิมป้อมสำเร็จ
 ชาวสุพรรณมันเข็ชุน่ามั่งมี

ฝ่ายนางพิมก็แคงตัว "ดูเหมือนหนึ่งนางท่ามงามนักหนา" เพราะใช้เวลา
 ประคิษฐ์ประคอดกับตนเองอยู่นาน กังตัวอย่างคือ :-

 จึงเอาขมิ้นมารินทา
 ทาแปงแคงไรใส่น้ำมัน
 เอาขี้สีพื้นเป็นมันขลิบ
 นุ่งยกลายกระหนกพื้นแคง
 ชั้นในหมสไบบรมพูนิม
 วิวทองกรองคอกพรพรรณราย
 ใส่แหวนเพชรประดับทับทิมพลอย

อาบนํ้าผลัดผ้าควยจับพลัน¹
 ลุกทวักกายาขมิ้นมัน
 ผัดหน้าเจ็ดคั่นคังนวลแคง
 กระจกสองเงาวับจับแสง
 กานแยงทองระยับจับตาพราย
 สีทับทิมทับนอกดูเจ็ดฉาย
 ชายเห็นเป็นที่เจริญใจ
 สอดคอกอยแหวนงูคูลิ้นไหว

จะเห็นได้ว่าขุนช้างแคงตัวก็เพื่อไปอวดนางพิม ส่วนนางพิมก็แคงกายเพื่อให้
 "ชายเห็นเป็นที่เจริญใจ" ทางฝ่ายตางก็หมายจะใช้งานเทศน์มหาชาตินี้เป็นสื่อสัมพันธ์
 ระหว่างเพศตรงข้ามให้ตนควย

ค) สื่อสัมพันธ์ในงานเทศน์มหาชาติ ในการนี้หนุ่มทั้งที่เป็นสมรवासและเถร
 เถรจะมีโอกาสไคมองสาวสวยที่ตนพึงพอใจ บางทีก็สนทนาปราศรัยด้วยกัน เพราะเถร
 และพระหนุ่ม ๆ เหล่านี้อาจจะเคยศึคใจสาวมาในงานครั้งก่อน ๆ หรือเวลาไปนิเทศบาตร
 ก็ได้พบปะถันมาบ้าง อารที่สึกาจะไปถูกใจรักใครกับพระสงฆ์หรือเถรนี้ ถ้าเป็นสมัยปัจจุบัน

¹พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.59.

จะถือว่าเป็นเรื่องบาปกรรมอย่างมหันต์ มีเรื่องราวหญิงสาวผู้นั้นต่างจางานา แม้แต่พระรูป
นั้นก็สิดชาคตองปลงอาบัติ แต่พระในสมัยโบราณเปรียบเสมือนนักเรียนหนุ่มที่อยู่รวมกันใน
โรงเรียนชาย การบวชเณรหรือพระก็เพื่อหวังวิชาความรู้ เมื่อถึงเวลาอันสมควรก็สึกออก
ไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง ส่วนการปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัยนั้นยอมมีชากๆ เกินๆ
ดังนั้นเมื่อเณรแก้วพบกับนางพิมในงานเทศนามหาชาติอีกครั้งหนึ่ง จึงยิ่งทวีความปฏิพัทธ์ผูก
พันต่อกัน ดังตัวอย่างคือ

 พิมนอยพอมยอมไปปะตา
 เณรพลายจึงร้ายละลวยซ้ำ
 กำลังมนตรีคดพิมให้ยินดี
 พอสบพัทธ์เณรพักษ์ให้ทันใจ
 เชิญกระหับมานี้เถิดสีกา

1
 หมายเห็นเจ้าพิมผู้นมหนา
 อายหนากมั่งอยู่ในที่
 ประจำจิตประสมเนตรวิเศษศรี
 ไมชากที่จะแลลออกไปต่อตา
 ควณน้ำใจผูกพันกระสันหา
 ทานสมภารไมมาอาพาธไป

และควยกลเม็คเค็คพรายในการเทศน์ของเณรแก้ว นางพิมก็ฉวยโอกาสทอด
 ไมศรีให้ฝ่ายชายโดยการเอาการกุศลบังหน้า ควยการเปลื้องผ้าสไบที่หม้อออกให้เณรแก้ว

 จับจบคำรบถวนสามที
 ถวายแฉวนอบนบอภิวันท์

2
 นางพิมเปลื้องผ้าทับทิมพลัน
 ยินดีวางลงในพานนั้น
 พิษฐานสำคัญควยศรัทธา

ในกรณีนี้ถ้ามีชายอื่นหมายปองฝ่ายหญิงเจ้าของผ้าสไบนั้นอยู่ ก็จะถวายผ้าหม
 ของคนอธิฐานแสดงความในใจออกมาต่างๆให้สาธารณชนไคยินทั่วกัน แลวางผ้าหมนั้น
 ลงเคียงผ้าสไบของนาง เหมือนอย่างที่ขุนช้างวางผ้าหมของตนคิคักันเทศน์เคียงผ้าสไบ

1 ขุนช้าง - ขุนแผน, น.61.

2 เรื่องเดียวกัน, น.62.

กึ่งตัวอย่างเช่น

ขุนช้างเห็นนางถวายผ้า
จะมานั่งนิ่งคูดศูใจ
จึงว่าสาธุโมทนา
ถึงตัวเรามีได้เป็นเจ้ากัณฑ์
ว่าแล้วเหลียวหน้ามาคูปิม
จับจับพ้อมมือถือประนม
สาธุสะเคชะเมตตาคจิต
ให้ไต่เร็วพลันให้หน้าใจ
ว่าพลางวางเคียงผ้านางพิม
จงบันคาลเคลื่อนคล้อยให้ลอยมา

ชะตาเขาเป็นหญิงยังทำได้¹
เรามีให้น้อยหน้านินทาทั้ง
ความศรัทธาเลื่อมใสกระไรนั้น
ก็ศรัทธามากครั้นในอารมณ
ยืมเปลื้องผ้ากรองที่กรองหม
ยกเหนือผมแล้วพิษฐานไป
ขอให้สมอารมณคึกพิสมัย
แต่ในคำวันน่อยาคลาคคลา
ขอให้ผาสีทับทิมอยาแคลวซา
แต่เวลาคำวันน่อยานานไป

การที่นางพิมทอดสะพานให้แกพลายแก้ว และการที่ขุนช้างอธิษฐานทับคำอธิฐาน
ของนางนั้นยอมเป็นที่ประจักษ์กันทั่วในสังคมชาววัดครั้งนั้น เมื่อถึงคราวสู่ขอนางพิมให้
พลายแก้ว เถาแก่ที่ไปกับนางทองประศรีจึงใคอาจเหตุการณ์ดังกล่าวเพื่อเป็นการแนะนำ
พลายแก้ว และอาจจะเป็นการชี้ให้เห็นว่านางพิมก็มีใจฝักใฝ่พลายแก้วด้วย
ฝ่ายเณรแก้วที่ไคสไบของนางไปก็เข้าใจในไมตรีของนางพิมที่ย่นมาให้ เพราะ
ปรากฏว่าคินนั้น เจ้าเณรแก้วครครวญถึงนางอยู่จนคอคคิน

โอ้พิมนี้มนวลของเณรแก้ว
หรืองามปลื้มแม่จะลืมน้ำใจจาง

เจ้าเณรน้อยละห้อยให้คะนึ่งนาง²
เจ้าไปแล้วจะรำลึกถึงพียง
แต่ครุ่นครางครวญคิกจนคอคคิน

¹ ขุนช้าง - ขุนแผน, น.62.

² เรื่องเดียวกัน, น.63.

และเฝ้าแตกอกผ้าสไบของนาง ดังตัวอย่างว่า

กอดผ้าสีทับทิมของพิม่อง

จูบประคองหอมซาบอาบทรงพี¹

ยิ่งวิญจนวนหวนหาในราตรี

จวนจะรุ่งพระสุริยศรีขึ้นรางรางฯ

ฝ่ายนางพิมก็ถึงกับนอนฝันเมื่อใกล้รุ่งเป็นท่านองว่าจะได้คู่² และขุนช้างก็เฝ้า
แต่ครวครวดูถึงนางพิมอยู่ทั้งคืนเช่นกัน³

พฤติกรรมต่างๆของตัวละครสำคัญทั้งชายหญิงก็กล่าวแล้ว แสดงว่างานเทศนา
มหาชาติเป็นสื่อสัมพันธ์ของสังคมชายหญิงนับตั้งแต่ได้เริ่มรู้จักกัน ได้สนทนาแสดงความ
รู้สึกนึกถึงซึ่งต่อกัน จนถึงขั้นได้เสียและลงเอยด้วยการแต่งงาน

1 ขุนช้าง - ขุนแผน, น.64.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน, น.65.

3.3 ความเชื่อทางไสยศาสตร์

3.3.1 ความหมายของไสยศาสตร์

"ไสยศาสตร์" เดิมหมายถึงลัทธิอื่นเนื่องด้วยการใช้เวทมนต์คาถาในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแบ่งพระเวทออกเป็น 3 ประการเรียกว่า "ไตรเพท" ได้แก่¹

1. กฤตเวท เป็นคำฉันท์สำหรับสวดก่อนนอนพระเป็นเจ้า
2. ยชุรเวท เป็นคำร้อยแก้ว ใช้ท่องในเวลาบูชาดวงสว่าง พระเป็นเจ้า
3. สามเวท เป็นคำฉันท์ใช้สวดในพิธีถวายน้ำโสม

ศาสนาพราหมณ์ถือว่าพระเวททั้งสามนี้เป็น "ศรuti" คือ ได้ยินและรับมาจากพระโอรุของพระผู้เป็นเจ้าเอง มิได้เขียนหรือแต่งขึ้นโดยลำพัง ภายหลังได้มีพระเวทเพิ่มขึ้นอีก คัมภีร์หนึ่ง เรียกว่า "อาถรรพเวท หรือ อาถรรพณ์"² เป็นคัมภีร์ที่ประกอบด้วยคาถาอาคม เรียกเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายตลอดจนวิญญูญาณมีดีให้มาช่วยเหลือให้พ้นภัยหรือสาบแช่งให้มีอันเป็นไปช่วยประการต่าง ๆ ตลอดจนเลขยันต์ที่เชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิปาฏิหาริย์ สามารถจะคลบ้นกาลให้เป็นไปตามใจปรารถนา"³ พระเวทที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้แพร่หลายไปในประเทศข้างเคียง และได้กลายเป็นพื้นฐานของไสยศาสตร์ในประเทศเหล่านั้น เช่น จีน มอญ พม่า ลาว และ ไทย

3.3.2 ไสยศาสตร์แบบไทย

สังคมไทยในสมัยศักค้ำบรรพ์ ก่อนที่พระพุทศศาสนาจะเข้ามาอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน "คงมีความเชื่อถือผีสิ่งต่าง ๆ มาก่อนดังจะเห็นได้จากนิยายนิทาน และเรื่องความรูต่าง ๆ ซึ่งเป็นคติความเชื่อถือของชาวบ้าน อันเหลือสืบเนื่องมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ผีที่ชาวบ้านเชื่อถือส่วนใหญ่เป็นจำพวกผีที่คอยจ้องทำให้คนได้รับความเดือดร้อน"⁴

¹แพทย์ สาริกบุตร, โหราศาสตร์ปริทรรศน์, ภาค 1 (พระนคร:เกษมบรรณกิจ, 2511), น.11, "โหราศาสตร์-ไสยศาสตร์"

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร:รวมสาส์น ภาค 2, น.155, " การนับถือศาสนาของชาวไทย".

ผีเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปในโลกนี้ ทั้งในน้ำ บนฟ้า ทุ่งนาป่าเขา ในเมือง ในบ้าน ฯลฯ และเมื่อ
 ที่เกิดภัยธรรมชาติขึ้น ชาวบ้านก็เชื่อว่าผีทำหรือบันดาลให้เกิดขึ้นทั้งนั้น แต่ในเวลาเดียวกัน
 ผีร้ายอาจกลายเป็นผีดีได้ ถ้ามนุษย์ปฏิบัติพิธีบูชาผีให้ถูกใจ¹ เหตุที่มนุษย์นับถือผีนั้น เป็นเพราะ
 ธรรมชาติในโลกนั้นมีบางสิ่งบางอย่างที่อีกกลับทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บแกมมนุษย์ได้ สิ่งเหล่านี้
 อยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์ เพราะฉะนั้นจึงสรุปกันว่าเป็นอำนาจของผีที่บันดาลให้เป็น
 ไป²

จากการศึกษาเรื่องของประเพณีในข้อ 3.1 นั้น จะเห็นว่าสังคมชาวบ้านในสมัย
 คันรัตนโกสินทร์ ยึดมั่นอยู่กับพระบรมพุทธศาสนา ซึ่งสังเกตได้จากการประกอบพิธีต่าง ๆ
 ในประเพณีเกี่ยวกับชีวิต "แต่ที่ยังต้องพึ่งพาอาศัยไสยศาสตร์อยู่ ก็เพราะยังเชื่ออยู่ว่าไสย
 ศาสตร์อาจแก้ความชุกของ เช่น เจ็บไข้ได้ทุกข์และภัยอันตรายซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้"

อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนาของเรานั้นก็มีพระพุทธรูปประวัติคอนที่แสดงว่ามีพื้น
 ฐานเดิมมาจากศาสนาพราหมณ์ อันเป็นตัวอย่างว่าเดิมพุทธศาสนิกชนเคยเลื่อมใสศรัทธา
 ศาสนาพราหมณ์ แต่มาภายหลังเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ จึงได้ลดความสำคัญของศาสนา
 พราหมณ์ลง แต่ในเชิงปฏิบัติแล้วยังคงทำควบคู่กันอยู่ ยากที่จะแยกออกจากกันให้เด็ดขาด
 ได้⁴

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, (พระนคร:รวม
 สาส์น, 2512), ภาค 2, น. 155-6 "การนับถือศาสนาของชาวไทย"

² สำนวน งามสุข, เกิดจากวรรณคดี (พระนคร:แพรวพิตยา, 2507), น. 378-9,
 "ความเชื่อทางไสยศาสตร์."

³ เสฐียรโกเศศ, เรื่องเกิม, น. 161.

⁴ เพี้ย สาริกบุตร, โหราศาสตร์ปริทรรศน์, ภาค 1 (พระนคร:เกษมบรรณกิจ,
 2511), น. 11-2, "โหราศาสตร์-ไสยศาสตร์." และอ่านตัวอย่างพระพุทธรูปประวัติที่แสดง
 ว่ามีพื้นฐานเดิมมาจากลัทธิพราหมณ์ใน เรื่องเดียวกัน, น. 16-7.

แม้ในสมัยพุทธกาล พระบรมศาสดาจะไม่ทรงแนะนำให้มนุษย์ยึดเอาธรรมชาติเป็นที่พึ่งแต่ให้พึ่งพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แทน เพราะจะทำให้บุคคลเห็นอริยสัจ 4 แล้วพ้นทุกข์ได้ แต่โบราณจารย์ ก็ยังหาทางดับความกลัวภัยพิบัติทั้งปวงด้วยการผูกประพจน์คาถาสรร เสริญคุณพระศรีรัตนตรัย ทำนองเดียวกับพระเวทในศาสนาพราหมณ์ มีความมุ่งหมายเพื่อให้ระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัย จะได้เป็นเครื่องคุ้มภัยอันตรายทั้งปวง อันเป็นเหตุให้เกิดการใช้คาถาบริกรรมภาวนาขึ้น¹ เมื่อวิธีการดังกล่าวแพร่หลายมากขึ้น จนถึงการคิดค้นแปลงแก้ไขคาถาอาคมในลัทธิไสยศาสตร์แต่เดิม โดยการตัดเอามนต์คาถาของพราหมณ์ออกเสีย และผูกคาถาพระพุทธรูปมนต์ขึ้นแทน เพราะเชื่อว่าพระพุทธรูปจะมีอำนาจมากกว่า กลายเป็นการเป่า ปลุกเสก ลงเลขยันต์ ฯลฯ²

เพราะฉะนั้นไสยศาสตร์แบบไทยก็คือ "เราต้องอาศัยเค้าโครงมาจากไสยศาสตร์ของพราหมณ์แต่ตั้งเกมเท่านั้น ส่วนเนื้อแท้ที่จริงก็คือมาจากพุทธศาสนาเรานั่นเอง..... เป็นสิ่งที่พึงควรเคารพ... และเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่สามารถระงับดับความกลัว อันมีประจำอยู่ในกายตัวมนุษย์เราทุกคนให้สูญสิ้นไปได้"³

3.3.3 ผู้สอนไสยศาสตร์

โดยเหตุที่ลัทธิไสยศาสตร์แบบตั้ง เกมของพราหมณ์ได้สลายตัวไปนานแล้ว ไสยศาสตร์ที่ยังอยู่ในความนิยมของสังคมไทย เหลือเพียงชื่อเท่านั้น ส่วนหลักสำคัญในการประกอบลัทธิพิธีอาศัยอำนาจพุทธานุภาพ และพระปริตรมนต์เป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นผู้ประกอบพิธีหรืออาจารย์คนตำรับแห่งวิชาไสยศาสตร์ของไทยทั้งหมดจึงมีใจพราหมณ์ แต่เป็นพระสงฆ์องค์

¹ เทพย์ สาริกบุตร, โหราศาสตร์ปริทรรศน์, ภาค 1 (พระนคร:เกษมบรรณกิจ, 2511), น. "โหราศาสตร์-ไสยศาสตร์" และอ่านตัวอย่างพระพุทธรูปประวัติที่แสดงว่ามีพื้นฐานเดิมมาจากลัทธิพราหมณ์ใน เรื่องเดียวกัน, น. 12-3

² เรื่องเดียวกัน, น. 13.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 13-4.

สำคัญนี้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและมักจะเป็นผู้บรรพชาอุปสมบทขึ้นสูง ๆ แล้ว ขรวาอาศัยทั่วไปจะใคร่วิชาไสยศาสตร์ก็ในตอนบวชเรียน เพราะฉะนั้นพ่อแม่ในสมัยโบราณจึงเลือกเป็นสำนักสงฆ์ที่จะส่งบุตรชายไปเป็นศิษย์วัด บวชเณร หรือบวชพระกันนัก เนื่องจากต้องการให้บุตรได้รับการศึกษาจากอาจารย์ที่เก่งกล่ามากที่สุด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ปรากฏว่ามีพระภิกษุสงฆ์ 2 องค์ เป็นผู้ชื่อเสียงมากในทางไสยศาสตร์ องค์แรกทรงสมณศักดิ์ เป็น "สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวร" (สุก ไก่เดือน) อยู่วัดพลับ มีพระชนม์อยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวกันว่า "ท่านมีค้ำถาดอาคมขลัง และมีเมตตามหานิยมที่มีอำนาจแรงกล้า"¹ ส่วนคำว่า "ไก่เดือน" เป็นฉายาที่ชาวบ้านเรียกกัน เนื่องจากท่านได้เรียนทั้งปริยัติธรรม และวิปัสณากรรมฐานจนสามารถ แผ่กระแสจิตแห่งความเมตตาไปยังสัตว์ต่าง ๆ ทำให้ไก่ป่าหรือไก่เดือนเชื่องได้² และ "ถ้าพิจารณาถึงเวทมนต์คาถาของพระสังฆราชไก่เดือนแล้ว มีลักษณะเป็นพุทธานุภาพหรือธรรมชั้นสูงของพระพุทธองค์ มากกว่าไสยเวทย์อันเป็นไปตามลัทธิของพราหมณ์"³ ดังนั้นในการปลุกเสกเครื่องรางของขลัง และการใช้เวทมนต์คาถาเพื่อการใด ๆ ตามแบบไสยศาสตร์ ก็คือ สมเด็จพระสังฆราช (สุก ไก่เดือน) มักจะอ้างเอาธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา มาประกอบเป็นคาถา

พระสงฆ์องค์หนึ่งซึ่งมีชื่อเสียงอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์คือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นศิษย์ของสมเด็จพระสังฆราช บวชเณร ตั้งแต่อายุ 12 ปีที่วัดสังเวชวิศยาราม เมื่อบวชเป็นภิกษุได้ย้ายมาศึกษาที่วัดระฆังโฆสิตาราม เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว "กล่าวกันว่าทรงเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก (พระยศระหว่างนั้นเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร) แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยังทรง

¹ "วิเทศกรณีย์," (นามแฝง), 50 เกจิอาจารย์นับสมบุรณ์, (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2515), น.436.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระเมตตาและโปรดปรานเช่นกัน"¹ ตามประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงศึกษาทางวิปัสสนาจากหลายสำนักจนเชี่ยวชาญแตกฉานในวิทยาคม บรรดาเครื่องรางของขลังที่มีค่ามากของท่านคือ "สมเด็จพระจักรพรรดิ" อันเป็นยอดของพระเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมีนิสัยเมตตาปรานีและมักนอบ ถาโศกสลดการะเงินทองมาประการใดก็จะนำมาสร้างวัดวาให้ที่ขึ้น หรือมีเงินนั้นก็แจกจ่ายไปให้คนยากจน ในด้านความมั่งคั่งนั้น เดากันว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสถาปนาสมณศักดิ์ให้เป็นพระราชาคณะ ท่านกลับปฏิเสธ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงเห็นความปรีชาสามารถ ทั้งในทางปริยัติและปฏิบัติศาสนกิจของสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นไปอย่างคิเลิศ จึงสถาปนาสมณศักดิ์ให้เป็นพระธรรมกิติ ต่อจากนั้นอีก 2 ปีก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เป็นพระเทพกวี จนเมื่อ พ.ศ. 2407 ตำแหน่งสมเด็จพระพุฒาจารย์ว่างลง เพราะองค์เกามรณะภาพจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา "หลวงพ่อดุ" ขึ้นเป็น "สมเด็จพระพุฒาจารย์"² เป็นที่กล่าวขวัญกันว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นผู้สำเร็จ "โลกียอภิญา" หรือ "ทิพย์อำนาจ" จนสามารถประสิทธิ์ประสาทเครื่องรางของขลังได้อย่างมีประสิทธิภาพและคุณานุภาพยอดเยี่ยม

อย่างไรก็ตามการศึกษาประวัติของสมเด็จพระสังฆราช (สุก โกลิเถื่อน) และสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ขวนให้สันนิษฐานว่า สมภารองค์ต่าง ๆ ที่กล่าวถึงอยู่ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ว่าเป็นเกจิอาจารย์ผู้ทรงวิทยาคมเหล่านั้นน่าจะเป็นตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นเลียนแบบสมเด็จพระทั้งสององค์ เช่น สมภารบุญ วัดส้มใหญ่ แห่งกาญจนบุรี เป็น "สมภารที่ชำนาญในทางใน"³ ส่วนที่เมืองสุพรรณ นั้น "ทางในท่านก็มีสองคน"⁴ ได้แก่สมภารมีแห่งวัดป่าเลไลยก์ และสมภารวงศ์วัดแค ทั้งสององค์เคยเป็นเพื่อนกับขุนไกรมา นอกจากนั้นก็เป็นที่

¹ ประชุม กาญจนาวังษ์, สมเด็จพระจักรพรรดิ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพแม่เปรมศรีสถาพร ณ วัดมงกุฎกษัตริยาราม, 10 พฤษภาคม 2515 (พระนคร: สัตยการพิมพ์, 2512), น.14.

² "วิเทศกรณีย์," 50 เกจิอาจารย์นับสมบุรณ์, น.487-8.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.42.

⁴ เรื่องเกี้ยวกัน, น.48.

พระเมืองเชียงใหม่ ชื่อ เถรชวาค มีสมณศักดิ์ ชั้นท่านพระครู และเป็นคนมีวิชาอาคมเก่งกล้า จนพระเจ้าเชียงใหม่เลี้ยงไว้เป็นที่ปรึกษาราชการ

การศึกษาไสยศาสตร์ขั้นต้นของขุนแผน เริ่มที่อาจารย์ บุญ คือ เรียบน "พื้นแต่หัวใจพระคาถา" นอกจากนั้นก็ เป็นจำพวก :-

อยู่คงปล้นสะคมมีถมไป   เลี้ยงโหงพรายใช้ได้ทุกตา¹

เรียบนจบจากเมืองกาญจน์แล้ว ขุนแผนมาศึกษาต่อกับสมภารมีที่วัดป่าเลไลยก์โดย วิชาที่เรียนก็คือ :-

คำรับใหญ่พิชัยสงคราม	สุรยจันทร์ถูกษยามก็รอบรู ²
อยู่ยงคงกระพันแสดงหน	ภาพยนต์ผูกใช้ให้ต่อสู้
รักทั้งเรียกเสกเข้าเป็นเจ้าชู	ผูกจิตหญิงอยู่ไม่เคยโอนคลาย

ต่อมาสมภารมีจับไถวาเถรแก้วเล่นชู้กับสีดา จึงขับไล่อีเสียนตี เถรแก้วทองหนีไปอยู่กับอาจารย์คงที่วัดแค สมภารวัดนี้มีความรู้ทางไสยศาสตร์มากกว่าท่านสมภารมี เถรแก้วเรียนอย่างเพ็ดลิตเพลินจนถึงกับลืมนางพิมไปชั่วขณะหนึ่ง วิชาที่เรียนก็คือ

สะกดทัพจับพลทั้งปลุกผี	ผูกพยนต์ฤทธิกำแหงหาญ ³
บดมังกำบังคนทนทาน	สะเคาะศาล โขกฤษฏ์แจประจักษ์ใจ
ทั้งพิชัยสงครามล้วนความรู้	อาจจะปราบศัตรูไม่สู้ได้
ถูกษานาที่ทุกสิ่งไป	ทั้งเสกโบมะขามเป็นตอแตน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 48.

² เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 50.

³ เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 122.

ชานาญทั้งกลศึกกลศึก
สู้ศึกไค่สินทั้งกินแดน
จิ้งจกขลังคะนองล่องหน
ดอนอาถรรพ์ประกอบประกับมี

กุมพลแม่ทัพนับตั้งแสน
มหาละอวยสุดแสนแสนศึก
ฤทธิรณแรงราวกับราราสีห์
เลี้ยงผีพรายกระซิบทุกสิ่งไป

ส่วนเถรชวาก พระคู่ใจของพระเจ้าเชียงใหม่ นั้นก็นับว่าเป็นผู้รอบรู้ไสยศาสตร์
อย่างสูงผู้หนึ่ง เมื่อตอนกองทัพไทยไปประชิดเมืองเชียงใหม่ นั้น เถรชวากมัวเข้าป่าหาเหล็ก
ไหลลายสิทธิ์ กลับมาถึงเมืองพระเจ้าเชียงใหม่ก็ทำสัตย์สาบานยอมสามัคคีต่อไทยเสียแล้ว
เมื่อกองทัพไทยกวาดต้อนพวกเชียงใหม่ลงมาอยุธยา พระเจ้าเชียงใหม่ นำเถรชวากมาช่วย
เพื่อ "ไว้เผ่าแก้ววิบัติเมื่อชกสน" เมื่อนางสร้อยฟ้าถูกยกให้เป็นเมียพระไวย พระเจ้าเชียง
ใหม่เป็นห่วงธิดา จึงให้เถรชวากทำตัวเป็นพระชุกงค์คอยช่วยเหลือลูกสาวอยู่ในกรุงนั้น
ความรู้ของเถรชวากมีทั้งการทำเสน่ห์ยาแฝด การล่องหนหายตัว สะเคาะไซ้ตรวน แปลงกาย
 ฯลฯ เรียกได้ว่า "รูวิธสารพัดจักเจเนใจ"¹ ไม่ยิ่งหย่อนกว่าพระองค์อื่น ๆ ที่กล่าวไปแล้ว

3.3.4 ไสยศาสตร์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ดังที่กล่าวแล้วว่าพระสงฆ์เป็นครูสอนทั้งวิชาหนังสือ คำราชาศัพท์สงครามและ
ไสยศาสตร์ เหตุที่พระสงฆ์ต้องรอบรู้เพราะ สังคมสมัยนั้นยึดเอาพระพุทธคุณ เป็นที่พึ่งที่ปลอดภัย
ภัยไฉนมากที่สุด พระมหากษัตริย์ซึ่งปกครองไพร่ฟ้าตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชยอมทรง
อำนาจเด็ดขาดที่จะลงโทษประหารชีวิตหรือบำเหน็จความชอบให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งตามแต่
จะทรงพอพระทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาเกิดศึกสงคราม แม่ทัพนายกองทุกคนต้องเข้า
ประจันบานกับข้าศึกถึงตัว ต้องไรทั้งฝีมือและพลกำลังพร้อมในการต่อสู้ มิฉะนั้นอาจเปลือง
พล่าเสียดที่แก่ข้าศึกถึงแก่ชีวิตได้ แม้นสู้ไม่ได้ก็จะต้องถอยหลังก็เกรงพระราชอาญา ซึ่งกำหนดไว้
ในกฎหมาย "กระบดศึก" อย่างยี่คยาว เป็นต้นว่า :-

(มาตรา 14, ข้อ 24)

อนึ่งยกไปรบข้าศึกก็ดี ข้าศึกยกมาเอาเมืองก็ดี แลท้าวพญาหัวเมืองขุนหมื่นมนตรี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.922.

มุขเสนา อำมาตราชโยชานายทบนายกอง

			รอย				
กอง	หน้า	}	กอง	พื้น	}	แฉก	
	หลัง			หมื่น			ข้าง
							มา
				แสน			

คังคาบเสไลเป็น

ไพบนาไมธนูหอกทวนยกไปตอยุทด้วยราชศักร ยังมีพันได้รบดอยออกมาชวตวรางหนึ่ง ให้ใส่ศรวไ้ ถ้าผู้ใดถอยออกมาสองชวตวราง ให้เอาควดงหญาชาง ดอยออกมา สามชวตวราง ให้ตะเวนแล้วให้ตักสี่ตะคกเท่าเสียบไว้หน้าทัพ/

อนึ่งถาตวยุทด้วยราชศักร ผู้ใดถอยออกมาชวตวรางหนึ่ง ให้ลงโทษตะเวนแล้ว ให้ตักตื้นตักสี่ตะเสียบไว้หน้าทัพ

ฯลฯ

ในทางตรงข้ามถาแม่ทัพนายกองผู้ใด ไปรบได้ชัยชนะแก่ข้าศึกกลับมาจะไ้คบ่าเห็นจ รางวัล คังบรรยายไว้ในมาตรา 16 ข้อ 36 ว่า :-

---นายกองนายทบผู้ใดออกไปได้รบมีไชยชนะแก่ข้าศึก แลให้ยุกระบัตพันกภูหมาย มา ให้รางวัลเจียดทองเสื่อสะหนอบ แลเปลี่ยนที่อื่น ฝากลูกหลานให้เลี้ยงดูตามบำ เหน็จ

ถ้าผู้ใดรบข้างชนะ บำเหน็จหมวกทองเสื่อสะหนอบ ทองปลายแขนยกขึ้นถึงนา 100 แล้วให้รมขันทองคานหามทอง

ถ้าพลหอกคาบคังเสไลพลเท่าไ้ช่วยด้วยข้าง แลผู้รบข้างนั้นมีไชยเพราะพล เท่า ยกพลนั้นขึ้นเป็นขุน รางวัน/ เงินลาก ทองลาก ลูกหลานเลี้ยงสืบไป ฝ่าย ผู้รบข้างนั้นรางวันจุจเดียวกัน.

ถ้าผู้ใดขึ้นมารับแล้ไต่ห้วมา บำเหน็จขันทองเสื่อนายกที่ขึ้น ถ้าพลเท่าใดหัว
รางวัลขันเงินเสื่อนา ถ้าพลเท่าใดมา รางวัลขันทองเสื่อนา

ผู้ใดสู้สองคนแล้แก้วรอกมา รางวัลขันทองเสื่อนา ถ้าผู้ใดไปสองคนรอก
ตัวออกมา ใ้ทั้งอาวุธขากี่มากด้วย บำเหน็จขันทองเสื่อนาตั้งให้เป็นขุน¹

เพราะฉะนั้นกฎัยการศึกษาในสมัยโบราณจึงบังคับให้คนสู้ตาย หมายถึงเอาชนะฝ่าย
เดียว เพราะถอยก็อาจจะตายเพราะพระราชอาญา แล้ถ้าสู้จากรอกตายและใ้บำเหน็จรางวัล
วัดเป็นเกียรติแก่คนและตระกูล ความกล้าตายหนึ่ง และความหวังชัยชนะอีกหนึ่งใ้คนต้อง
ฟังพระพุทศคุณในรูปของไสยศาสตร์

เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ไทยแล้ จะเห็นว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดย
เฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ 1 พัวพันอยู่ในมหายุทธสงครามกับพม่าตลอดรัชกาล ตั้งแต่พ.ศ.
2322 ถึง พ.ศ.2345 มีสงคราม 7 ครั้ง ครั้งที่ 8 พ.ศ.2352 อยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งสุดท้ายเป็นสงครามขัดคาทปัตตรงกับ พ.ศ.2363²

ในสงครามครั้งที่ 1 ซึ่งเรียกว่าสงคราม 9 ทั้พนั้น รัชกาลที่ 1 ก็ทรงใ้พระภิกษุ
องค์หนึ่งชื่อพระมหาช่วย จากเมืองพัทลุงมาช่วยราชการ เป็น "พระยาทุกขราษฎร์ตำแหน่ง
กรมการเมืองพัทลุง"³ ตามประวัติพระมหาช่วยมีว่า "กองทัพกรมพระราชวังบวรฯ ที่ยกลง
ไปตั้งทัพบกและเรือไปถึงเมืองชุมพร โปรคใ้กองทัพบกยกกลงไปถึงเมืองไชยา เวลานั้น

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2
(พระนคร; 2481), น.476-7, "กระบดศึก".

²ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394) (พระนคร: มิตรนาการพิมพ์, 2515)
บทที่ 2, น.39-72, "สงครามกับพม่า-ความเป็นไปในประเทศพม่า."

³เรื่องเดียวกัน, น.48.

พมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช เตรียมจะเข้าตีเมืองพัทลุงและสงขลาต่อไป ที่เมืองพัทลุง เจ้าเมืองและกรมการเมืองทราบข่าวว่าเมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่ข้าศึกก็หลบหนีเอาตัวรอด แต่มีพระภิกษุองค์หนึ่งชื่อพระมหาชวชิ่ง เป็นผู้ซึ่งชาวเมืองนับถือว่ามีวิชาอาคม ชักชวนชาวเมืองพัทลุงให้ต่อสู้รักษาเมืองไว้..."¹ ทั้งนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงว่าผู้รับราชการสมัยโบราณนิยมเลือกคนที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์ไว้ใช้

การสงครามเป็นมูลเหตุของความเชื่อทางไสยศาสตร์ เพราะสงครามสมัยโบราณเต็มไปด้วยความน่ากลัว ทวาดเสียวและสยดสยอง ผู้จะเข้าโรมรันพันธุ์ของการพลั้งใจอย่างมหาศาล และโดยเหตุนี้ "ไทยและพม่าได้ทำสงครามขับเคี่ยวกันมาเป็นเวลาประมาณ 300 ปี นับตั้งแต่พม่าเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2081 ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา สงครามไทยและพม่าก็ได้สิ้นสุดลงในรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง"² สังคมไทยโบราณจึงผูกพันอยู่กับการสงครามและการแสวงหาวิชาความรู้ประดับตนเพื่อไปรับใช้ในราชการสงคราม การศึกษาสมัยนั้น ซึ่งมีวัดเป็นโรงเรียน และมีพระสงฆ์เป็นครูจึงพยายามจัดการเรียนการสอนและเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องและสนองความต้องการของสังคม ดังนั้นครูที่มีชื่อในสมัยโบราณจึงเป็นพระสงฆ์ที่เชี่ยวชาญทั้งทางในไสยศาสตร์และตำราพิชัยสงครามด้วย

(1) ขุนช้าง-ขุนแผน เป็นวรรณคดีสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน แม้วรรณคดีเรื่องนี้จะเกิดในรัชกาลที่ 2 แต่สมาชิกในสังคมส่วนใหญ่ยอมรับและระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตมากกว่าอนาคต เพราะฉะนั้นความเชื่อทางไสยศาสตร์ในวรรณคดีเรื่องนี้ย่อมเป็นผลมาจากสงครามครั้งสำคัญตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ค่านิยมของชาวยุคนี้ใน

¹ ม.ร.ว. แสง โสม เกษมศรีและวิมล พงศ์พิพัฒนา, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394) (พระนคร: มิตรนาการพิมพ์, 2515) บทที่ 2, น. 39-72, "สงครามกับพม่า-ความเป็นไปในประเทศพม่า." หน้า 48.

² เรื่องเดียวกัน, น. 73.

สมัยรัตนโกสินทร์ จึงต้องมีลักษณะเป็นชายชาติทหาร มีคาถาอาคมอยู่ยงคงกระพันด้วย
ชายใดที่มีคุณสมบัติเช่นนี้มักจะได้เป็นแม่ทัพนายกองคนสำคัญ ดังคำวิจารณ์ของ ศุภร บุนนาค
ว่า :-

---สมัยก่อนแพชนะกันด้วยตัวแม่ทัพ เพราะฉะนั้นแม่ทัพจึงต้องเป็นพร้อมกัน
ไปในตัว กล่าวคือ เป็นป้อมค่ายที่ตีไม่แตก ด้วยความอยู่ยง เป็นอาวุธที่ไกลด้วยคาถา
อาคม เป็นอาวุธที่ไกลด้วยวิชาอาวุธจริง ๆ เป็นเสนาธิการวางแผนยุทธศาสตร์
ยุทธวิธีพร้อมเสด็จหมค¹

เนื่องจากเหตุการณ์ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์กำหนดค่านิยมของที่จะเป็นพระเอก
ไว้มันนี้ ชุนแผนและพระไวยจึงเหมาะที่จะเป็นตัวแทนของชายหนุ่มในสมัยนั้น กล่าวคือ เป็นเด็ก
หนุ่มที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดจนสามารถเรียนรู้เวทมนต์คาถาได้อย่างรวดเร็ว และเมื่อบ้านเมือง
เกิดศึกสงครามก็เข้าอาสาถึงจนมีชัยชนะจากศัตรูได้ คงตัวอย่างคอนขุนช้างกราบพุลสมเด็จ
พระพันวัสสาถึงลักษณะและคุณสมบัติของพลายแก้วว่าเหมาะที่จะเป็นแม่ทัพไปตีเชียงทองว่า

-----	ชื่ออยู่ที่พระบาท ²
อันบุตรขุนไกรที่วางวาย	ชื่อวานายพลายแก้วแกลวกลา
-----	-----
อันฤทธากลาหาญชาญชัย	เลี้ยงภูตพรายไค้เป็นถ้วนดี
อายุประมาณสิบเจ็ดปี	ขอจงทราบชู้พระบาทา

๐๖๐๗
316
๗๕

รูปร่างลักษณะของคนที่มีวิชาความรู้ ก็เรียกว่า :-

¹ศุภร บุนนาค, สมบัติกวี "ขุนช้าง-ขุนแผน" (พระนคร: มกุฎศึกษา, 2503), น.
549.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.175.

 ตาเป็นมันหยับชลบัณฑล

นำเอ็นดูรูปร่างมันงามสม¹
 วิทยาคมจักเชี่ยวชาญ

ส่วนคุณสมบัติของพลาญงามหรือพระไวยตอนอาศัยที่เชียงใหม่ นั้น ได้บรรยายถึง
 เชื้อสายประกอบกับความรู้ทางไสยศาสตร์ว่า :-

ลูกขุนแผนแสนสะท้านหลานขุนไกร
 วิชาเกล้าเกล้าแคลวกลอง

ชื่อพลาญงามวงไวใจคือ²
 ลองหนายั่วไฉยถวนดี

ลักษณะของคนที่จะเป็นแม่ทัพ เช่นนี้ มีเรื่องสมมุติสำหรับกวีที่จะเน้นคุณสมบัติของ
 ตัวละครเอกให้เด่นชัด เพราะแม่ทัพของฝ่ายศัตรู เช่น แสนตรีเพชรเกล้าของเชียงใหม่ ก็มีคุณ
 สมบัติไม่ผิดกัน คือ

แม่ทัพคนนี้มีศกกา
 แขนขวาสักกรงเป็นองค์นารายณ์
 ขาขวาหมักสักพยัคฆ์
 สักอูระรูปพระโมคคัลลา
 สีข้างสักอกขระนะจิงจิง
 ฝั่งเข็มเล่มทองไว้สองไหล
 ฝั่งก้อนเหล็กไหลไว้ในอุรา
 เป็นโปเป่าปูปบิบบิบบทั้งกาย
 แต่เกิดมาอาวุธไม่พองแพว

อยู่คงศักราวีรา³
 แขนซ้ายสักกราดเป็นราชสีห์
 ขาซ้ายสักหมี่มีกำลัง
 ภควัมปิดตานันสักหลัง
 ศีรษะบังพลอยนิลเม็ดจินดา
 ฝั่งเพชรเม็ดใหญ่ไว้แสกหน้า
 ข้างหลังฝั่งเทียนคล้าแก้วตาแมว
 คุเรียรายรอรองเป็นดองแถว
 ไม่มีแนวหนามซีกสักนิตเดียว

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.179.

² เรื่องเดียวกัน, น.602.

³ เรื่องเดียวกัน, น.693.

ส่วนรูปร่างลักษณะของแสนตรีเพชรกล้านั้นตรงกันข้ามกับขุนแผนและพระไวย กล่าว

คือ :-

สูงใหญ่รูปร่างเหมือนอย่างเสือ
 หนวดโค้งงอพันพันเป็นเกลียว
 নয়น์คำคำคล้ายกับตาเสือ
 คือกระหมวกหนวดแคงคูแคงราย
 แตรุนหนุมคุมใหญ่ไม่อาบนำ
 ไม่นอนกวยภรรยาทั้งตาปี

กำลังเหลือเนื้อหนังก็แน่นเหนียว¹
 พันขาวปากเขียวคังปลิงควาย
 ขอบตาแคงเรื่อคังราดป้าย
 ฦมนมวดยคล้ายโยคี
 เพื่อนคำแควนยาทาชาตสี
 คอศึกมีเมื่อไรใค้อาบน้ำ

ฯลฯ

เมื่อแสนตรีเพชรกล้าเห็นรูปร่างหน้าตาของแม่ทัพไทยคือพลายงามยังถึงกับกล่าว

คำสบประมาทว่า :-

เจ้าหนุมน้อยนี้หรือชื่อพลายงาม
 ตะแกลงหลอเหลาเพราะพริ้ง
 จะเปรียบลูกก็อ่อนกว่าลูกเล็ก
 ไม่ควรจะรบสู้กับพี่ตา
 จะไค้เป็นขวัญตาโยธาทัพ
 ยิ่งเด็กอยู่คอยคูวิชาการ

ช่างสมรูปสมนามงูงามยิ่ง²
 รูปร่างอย่างผู้หญิงพริ้งพรายตา
 จะเปรียบหลานพานจะเด็กกว่าหลานข้า
 กลับไปบอกบิดามารอนราญ
 เห็นฉบับแบบไว้ในทหาร
 เสียหลานพ่อยุโหนไปบอกมา

ครั้นถึงคราวสู้รบ กวีเน้นให้เห็นความสำคัญของไสยศาสตร์ในการสงคราม คือแม่ทัพผู้ก่นทั้งวิชาอาขุขและไสยศาสตร์ แต่ในที่สุดพลายงามผู้เสียเปรียบทั้งในด้านประสมการดี รูปร่าง วิทยุติ และเชิงอาขุข แต่มีความรู้ทางไสยศาสตร์สูงกว่าก็สามารถเอาชนะแสนตรีเพชรกล้า แม่ทัพหน้าของเชียงใหม่ได้ ดังตัวอย่างการสู้รบกระหว่างพลายงามกับแสนตรีเพชรกล้า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.693.

²เรื่องเกี้ยวกัน, น.701.

ครวนั้นแสนศรีเพชรกลา
 เหมอายนี้เทแทนหาว่าไม่พึง
 เทากระที่บกระทบไกลนโนนผก
 ทวงที่ขึ้นมาสงงาม

ฝ่ายเจ้าพลายงามทรามสง่า
 ก็รักมารับรายยายกระบวน
 เพชรกลาร่างาวาววับ
 สวงนายรายรำคาบทำนอง
 แล้วยกรำทำท่าหงส์สองทอ
 แลวนำท่ามกรรชอนวิเชียร
 เพชรกลาเลื่องวายยาวกวาคาม
 เพชรกลาซึกใจโลกลูกคลี
 เพชรกลาไคทาปลาดงนาค
 พลายงามตามซึกตึกตะบัน
 หยุนแปลหาเจ้าศรีเพชรไม
 เจ้าพลายผันพันษาเพชรกลาบึง
 แสนศรีเพชรกลางางาวกราย
 รวกับเกาหลังให้ยิงโกแรง
 เอาคานฟ้าดงนาคพันตะบันสง
 เพชรกลากลับคำเขาคำหุบ

โกธธาคาแดงคังแสงครึ่ง¹
 มาโห้หังอวครสูสงคราม
 มุนหมากซึบควางมากกลางสนาม
 ร้างาวกาวตามประมวนทวนา
 เห็นศรีเพชรซึบมาม่าบั้นปวน²
 แลวหันทวนองไวในทำนอง
 เจ้าพลายรำคาบรับสองมือปอง/
 มาดยงผันผกกววนเวียน
 เยื้องล่อเดี้ยวพันหันเทียน
 ผลัดเปลี่ยนองไวไม่เสียที
 เจ้าพลายฉาบเขาพันแล้วผันหนี
 เจ้าพลายรำทำทให้ไล่พัน
 เจ้าพลายหลบลาวพลาคคะมำหัน
 สบหาผาพันลงคำคัง
 เยื้องซึบกลับใส่เจ้าพลานึง
 เนื้อประหนึ่งหินผากิลาแดง
 พันเจ้าพลายงามพรวดคังกรวดเกรง
 พันตะแบงบุกไปไลตะครุบ
 เป็นหลายหนทนคงไม่มูบ
 ถูกเนื้อทุบพอชยายก็หายไป

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 702.

²เรื่องเคียวกัน, น. 702-3.

พลายงามและแสนศรีเพชรกล้าสู้รบกันด้วยกระบวรอาวุธแล้วต่างก็อยู่ยงคงกระพัน
 ไม่มีใครทำร้ายใครได้ จึงเปลี่ยนมาเป็นการสู้รบทางไสยศาสตร์ โดยตรงดั่งความคิดของ
 แสนศรีเพชรกล้าที่ว่า :-

จะรบวันฟ้าผ่าควยศัสตรา	เห็นทางท่าเอาชัยได้แน่ ¹
ต้องโจมตีทางในโหมนแพ	ก็ชักมาราแตะออกยื่นไกล

แสนศรีเพชรกล้าเป็นผู้เริ่มใช้เวทมนต์เรียกน้ำป่ามาท่วมทัพไทยก่อน ดังตัวอย่าง

คือ

หลับตาภาวนารายพระเวท	อันวิเศษเรียกราชูอาจารย์ให้ ²
เรียกมหาอาไปเป่าออกไป	เป็นน้ำไหลพลุงพลึงคั่งทอธาร
พืดกลั่นพันทวมทั่วจังหวัด	ลมก็พัดเป็นละลอกกระฉอกฉาน
พวกทัพไทยต่างคนตะลนตะลาน	ตะเกียกตะกายวายชวนขึ้นต้นไม้

ฯลฯ

พลายงามรายมนต์ขับไล่น้ำให้แห้ง และบันดาลให้เป็นไฟป่าไปไหม้ทัพเชียงใหม่
 ดังตัวอย่างคือ

กรานั้นพลายงามเจ้าความคิด	เรื่องฤทธิ์ลือแจ้งทุกแห่งหน ³
ฮานคาตาเป่าปิดไปบดกล	ก็ทศทันน้ำแห้งทุกแห่งไป
แล้วฮานมนต์กลเรียกเคโซชาตุ	เป่าปราศไปเป็นเพลิงเดือดไหม้
โผดงพลุงหุงเกือกเป็นเปลวไฟ	วาววามลามาไลไพรพลลาว

ฯลฯ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, 703.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 704.

จะเห็นได้ว่ากาถาอากาศทางไสยศาสตร์นั้นมีลักษณะการ เรียงแบบ เรียงผูกแล้วต้อง
เรียงแถว เช่น ถาดฝ่ายหนึ่งทำไถ่น้ำท่วม ฝ่ายตรงข้ามต้องขจัดน้ำท่วมเสียก่อน แล้วจึงบันดาล
ให้มีไฟไปเผาผลาญฝ่ายศัตรู ส่วนวิธีแก้ไฟก็เรียกฝนให้ตก ดังเช่น แสนตรีเพชรกล้าเรียกฝน
มาดับไฟของพลายงามตัวอย่างคือ

ครานั้นเพชรกล้าเป็นจาศึก	เห็นไฟไหม้คึกคึกมาเต็มป่า ¹
ระงับกายราชพระเวทวิทยา	เรียกมเหศวรลาหุให้ตกลง
ก็เกิดเป็นเมฆตั้งขึ้นบังปก	แล้วฝนตกข้างเขาป่าระหง
สักราใหญ่ไหลคาคแฉนคินคง	ดับไฟไหม้พงแล้วสูญไป

ฯลฯ

เมื่อพลายงามเห็นไฟพรพหล่นาวสนั่นงันก ก็บันดาลให้เกิดลมเพชรหึงมาพัดพาเอา
ฝนและเมฆฝนไปหมด แล้วแก้วยการ เสกกรวดทรายให้เป็นฝนไปตกฝ่ายทัพเจียงใหม่²
แสนตรีเพชรกล้าเป่ามนต์เป็นคารารางกลางอากาศกั้นหยาดเมฆฝนกรวดทรายได้ และบันดาล
ให้ฝนร่ายน้ำหายไป³

ในที่สุดแสนตรีเพชรกล้าก็สิ้นวิชาความรู้ เปลี่ยนยุทธวิธีเป็นเอากำลังมากเข้า โหม
ฆ่าฟันฝ่ายไทย จนไทยซึ่งมีกำลังน้อยกว่าทำท่าจะแพ้ พลายงามซึ่งมีวิชากล้าแข็งกว่าแสนตรี
เพชรกล้า จึงเสกใบมะขามเป็นตัวตอ ไลตอยกองทัพเจียงใหม่พ่ายแพ้ไปในที่สุด แมแต่แสนตรีเพชร
กล้า ก็ตาบอดไป ดังตัวอย่างเช่น

ครานั้นจึงโหมเจ้าพลายงาม	เรียวชาญการสงครามไม่ยอม ⁴
เห็นพวกอาสาบรรดาพล	เหน้อยจนไหลตกไม่ยกมือ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนรางวัล-ขุนแผน, น.704.

² เรื่องเดียวกัน, น.705.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.706.

จึงรุกเอาใบมะขามมาสวมกำ
ตั้ง โกฎิแสนแผนขามาซื้อซื้อ
ตัวยารวากอยไมทอยไทย
พิบสงเหล็กในคังใคร เคาะ

เพชรกลาคิกปิกพิษเหล็กใน
หน้าตาลวนแตกาเหล็กในตอ
ขวานายพายหนีวิงกรีกู

เสกข่าเป็นตอบินปรอปรือ
คูออกคลำคำปือไปทุกละเมาะ
จำเพาะลาวกราวไลใส่เปาะเปาะ
ถูกเหมาะเหมาะลัมทับกันยับยุบ

ทั้งม้ามอยตอยไลไปพรั้งพรุ
มาลาพาหอรุกไมอยู่
พวกไทยไลลุดะคุมบอนา

สำหรับเรื่องอุยงคองกระพัน พันแทงไมเท่านั้น ในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน กล่าวถึง
วิธีแก้ไ้วว่าถ้าจับตัวโคให้โซหลาวแทงกันจึงจะตายได้ ดังเช่นขุนแผนจับแสนศรีเพชรกลาคูหนี
กระเจิงจากการสู้รบกับพลายงามได้ก็สาควยวิธีนี้ ดังตัวอย่างคือ :-

-----
จะพันแทงสักเท่าไรก็ไม่ตาย
ขุนแผนรองวาวยามี่ฉาว
ถึงมาตรแผนอุยงมังกงทน

อายเพชรกลาคันนี้คใจหาย¹
ยังนอนหายใจอุยูกพิกล
เฮยพวกเราเอาหลาวทะลวงกัน
แยงให้จนถึงคอกงมรณา

าลา

เมื่อตอนขุนศรีวิชัยบิดาของขุนช้างตายก็ถูกโจรป่าฆ่าด้วยการเอาหลาวสวนทวาร
เพราะพวกโจรสาควยวิธีอื่นไม่ได้เหมือนกัน ตัวอย่างคือ :-

พวกอายขโมยพร้อมล้อมจับตัว
ผูกคอแทงฝังตึงตึงไป

เอาคาบสับหัวหาเข้าไม้²
ตั้งวาทงทอนไม้ไมเข้ามัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.711.

²เรื่องเดียวกัน, น.41.

 จิ้งจิบมกตั้นคูกุ๊กงหมูบั้ง
 อายชโมยอิกหนาระอาใจ
 จิงเอหาหลาวคำรู่ทวารไป
 ตายอชูกกลางป่าหลับตามิก

 ทังแทงทังยิงหาเข้าไม
 นีจะทำอย่างไรพอได้คิด
 ชุนศรีวิรัชก็คับจิต
 อายชโมยทำอุทธียิงปืนไฟ

ความจำเป็นทางสังคมโดยเฉพาะในเวลาสงครามทำให้คนในสมัยรัตนโกสินทร์
 ตอนต้นเลื่อมใสวิชาไสยศาสตร์ จนถึงกับบรรจุเป็นหลักสูตรอยู่ในการศึกษาแผนโบราณชั้นสูง
 ตามที่อธิบายในเรื่องการศึกษาคังกล่าวแล้ว และวรรณคดีเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน นี้ยัง เป็น
 เพิ่มประวัติและคำราวไสยศาสตร์ของสมัยรัตนโกสินทร์ด้วย ไสยศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 1
 และรัชกาลที่ 2 ประมวลอย่างคร่าว ๆ ได้เป็น 4 ประเภท ในแต่ละประเภทยังแยกย่อยออก
 ไปอีกหลายชนิด ในการวิจัยครั้งนี้จะกล่าวถึงเฉพาะประเภทใหญ่และรายละเอียดพิธีกรรม
 ในการปลุกเสก แสวงหา การไถ่มา และความเชื่อในคุณประโยชน์ของไสยศาสตร์เพียง
 ประเภทเท่านั้น ได้แก่

- ก. เวทมนต์คาถา อธิบายถึงคาถาต่าง ๆ เช่น อำนาจครุฑ, อำนาจยักษ์
 คาถาหมาล่าวย, คาถาสะกดให้หลับ, คาถาเสกแป้งทาตัว, การทำเสน่ห์ยาแฝด ฯลฯ
- ข. ภูติผีปีศาจ เช่น ผี, พราย, กุมารทอง
- ค. เครื่องรางของขลัง เช่น การทำคาบฟ้าพื้น
- ง. การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น ลองหนายตัว การแปลงตัว เป็นสัตว์รูป
 ต่าง ๆ การบันดาลและบังคับธรรมชาติให้เป็นไปตามต้องการ ฯลฯ

ก. เวทมนต์คาถา ดังที่อธิบายแล้วว่า เวทมนต์คาถา ในไสยศาสตร์แบบไทย
 เป็นเวทมนต์คาถาทางพุทธมนต์ โดยอาศัยโครงร่างไสยศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ ซึ่ง
 "วิเทศกรณีย์" (นามแฝง) ผู้เขียนหนังสือชื่อ "คาถาเลขยันต์ 108" ได้วิจารณ์ว่า
 ในกระบวนเวทมนต์คาถานั้น เราพากันยึดถือว่า/
 "พุทธานุภาพ" หรือคาถาในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอานุภาพ

2
 321

อันมหาศาล และเป็นพุทธรูจน อันศักดิ์สิทธิ์มีด้วยคำส่วนหนึ่งที่ เป็นอมตะและเป็นทาง
ไปสู่สัจจะธรรม มีทั้งอภิญญาและความศุกลิ้นแห่งอาสวะ จึงเป็นพลังงานอันใหญ่ยิ่ง
มหัศจรรย์ยิ่งกว่าเวทย์มนต์คาถาใด ๆ ในโลก¹

และ "วิเทศกรณีย์" ใค้อธิบายเป็นเชิงให้ความรู้เกี่ยวกับเวทย์มนต์คาถาว่า ความ
ศักดิ์สิทธิ์สัมฤทธิ์ผลของ เวทย์มนต์คาถาจะมีมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับกรรมเป็นคาบ ๆ
มากที่สุดถึง 100 คาบ เชื่อกันว่า ถ้าได้รายหรือทำการภาวนาจนถึง 100 คาบแล้ว จะเกิด
ผลานุภาพอันมหาศาลยิ่งกว่าคือ จะสามารถเคาะโรครวนหรือจะอธิษฐานให้ความสำเร็จ
ประการหนึ่งประการใดก็ได้²

ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน กล่าวถึงการสะเคาะโรครวนถึง 3 ครั้ง คือตอนขุนแผน
ติดคุก ตอนแก้พระทายน้ำ และ เถรชวทนต์ แสดงถึงอำนาจไสยศาสตร์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า
น่าจะเป็นจริง

ตัวอย่างตอนขุนแผนติดคุกและสะเคาะโรครวนคือ :-

คิดแล้วจึงสะเคาะถวายฤทธิมนต์

รวงกราวเท้ามือทั้งซีกคา

ตอนแก้พระทายน้ำ มีตัวอย่างว่า

ขุนแผนเสกข้าวสารหวานซัดน้ำ

รวงกราวเท้ามือทั้งซีกคา

ครวนหลนคนหลับสนิทหน้า³

ก็ลองหนออกมาจากคุกพลัน

เครื่องจำหลุกกายทั้งชายชวา⁴

คางทะลึงลูกกลาทั้งดาวไทย

¹ "วิเทศกรณีย์" (นามแฝง), "คำปรารภของผู้เขียน," คาถาเลขยันต์ 108 (พระนคร:
บันกาลสาส์น, 2515), น.17-8.

² เรื่องเดียวกัน, น.18.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.503.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.682.

ตัวคาถาจะสั้นบ้างยาวบ้าง ถ้าความในประโยคใดหรือวรรคใดก็ตีเพี้ยนยาวเกินไป ก็ยื่นยอดลงมาให้เหมาะแก่การทำพิธี วิธียื่นยอดที่ถือกันว่าเป็นแก่นสำคัญคือ การเก็บเอาตัวอักษรตัวหน้าหรือตัวหลังในประโยคแรกของคาถาบทหนึ่ง ๆ รวมกันเข้าเป็นคำยอสั้น ๆ บางคาถาอาจเก็บจากคำหรือพยางค์แรกของบทก็ได้ วิธีเก็บตัวอักษรนี้เรียกว่า "หัวใจ" หรือ "คาถายอ" ใช้สำหรับการเสกเป่า ทำพิธีทางไสยศาสตร์ เช่น ลงของ ลงเครื่องรางของขลัง ฯลฯ เวลาลงนั้นต้องบริกรรมหัวใจของพระคาถา พลังลากเส้นเป็นวงกลมเปลว ๆ หรือล้อมรอบตัวเลขตัวอักษรก็แล้วแต่ จนเป็นวงหรือลายอย่างที่เรียกกันว่า "ยันต์" จะใช้ลงยันต์ในฝ่ามือแล้วลูบหลังให้ผู้นั่งวิงรัก หรือลงยันต์ในตะกรุด ผ้าประเจียด ฯลฯ ใ้ทั้งนั้น¹ ตัวอย่างหัวใจพระคาถาก็คือ "อิสวาสุ" เรียกว่า "หัวใจพระเจ้า" หรือ "หัวใจแก้ว 3 ประการ" ขอมมาจากคำแรกของบทสรรเสริญพระพุทธคุณว่า อิติปิโสภควา อรหํ สมมาสมุ พุทฺธิชฺช ฯลฯ บทพระธรรมคุณว่า สุวาภูชาโต ภควตา สมฺโม ฯลฯ และบทพระสังฆคุณว่า สุปฏิปนฺโน ภควตา สมฺโม ฯลฯ นอกจากนั้นก็ยังมี "กรสติ" "หัวใจจิ้งง" "ทุสนิม" หัวใจบัตมิ่ง "ยตมอ" หัวใจหนูมาน ฯลฯ² หัวใจ เหล่านี้เวลาบริกรรมคาถาเพื่อลงของก็ลากเส้นวงกลมแล้วชักเส้นไปเหมือนตัวอักษรขอมที่อ่านว่า "นะ" [๔] คำว่า "นะ" จึงหมายถึงหัวใจที่ลงสำเร็จแล้ว เช่น นะจิ้งง นะบัตมิ่ง นะหน้าทอง ฯลฯ เส้นที่ชักลากไปนั้นเรียกว่า "ยันต์" นั้นเอง³ "หัวใจพระคาถา" นั้นเป็นการศึกษาขั้นต้นสำหรับผู้เรียนในไสยศาสตร์ซึ่งจะต้องท่องจำให้ได้ ขุนแผนเองได้ศึกษา "หัวใจพระคาถา" นี้ตั้งแต่เรียนกับอาจารย์บุญ แห่งวัดส้มใหญ่เป็นแห่งแรกที่เดียว⁴

¹ ภาณุภาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา), คอคคิกขอเขียน, ชุดที่ 4 (พระนคร:รวมสาส์น, 2514), น.191, "เสนาหยาแฝก".

² เรื่องเดียวกัน, น.193.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.48.

หัวใจพระคาถาที่สำคัญก็คือหัวใจปถมัง บางตำราเรียกว่า หัวใจวิยสัจจ์ หมายถึง ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ไชยคุณรยอว่า "ทุ สะ นิ มะ" เขียนตามแบบภาษาบาลีจะได้ "ทุสนิม"¹ ทางเวทมนต์คาถาเชื่อว่าหัวใจพระคาถานี้ เป็นมนต์ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นยอดแห่งพระธรรม คำสั่งสอน การภาวนาหัวใจปถมังหรือหัวใจวิยสัจจ์เป็นคาบ ๆ จนถึง 100 คาบจะนำมาซึ่งความสำเร็จทั้งปวง ปราศจากความทุกข์ยากลำบากและภัยอันตรายทั้งปวงรวมทั้งจะพ้นจากเครื่องจองจำพันธนาการด้วย²

การภาวนาเป็นคาบ ๆ นั้น คือการภาวนาเรียงตามตัวก่อนแล้วเปลี่ยนเอาตัวที่สอง สาม สี่มาขึ้นหน้าตามลำดับคาบไป เช่น³

ภาวนาเที่ยวที่ 1	ทุ	ส	นิ	ม
เที่ยวที่ 2	ส	นิ	ม	ทุ
เที่ยวที่ 3	นิ	ม	ทุ	ส
เที่ยวที่ 4	ม	ทุ	ส	นิ

ฯลฯ

พระคาถาเหล่านี้เป็นงานรวบรวมของผู้สมัยปัจจุบัน แต่ไม่หมายความว่า จะเป็นพระคาถาเดียวกับที่ใช้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เพราะระยะเวลาที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ที่ยกมาเป็นตัวอย่างก็หมายจะให้ เป็นหลักฐานแสดงว่าคำพรรณาเกี่ยวกับเวทมนต์คาถาต่างที่มีอยู่ในเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน มีใจเรื่องสมมุติเพื่อส่งเสริมตัวละครเอกให้เด่น ความจริงแล้วขุนพลสมัยนั้นมีความรู้ทางไสยศาสตร์จริง จนคนสมัยนั้นได้รับมรดกสืบทอดกันมา บางคาถาก็อาจจะตรงกัน บางก็ผิดพลาดเคลื่อนกันไปตามความแตกต่างระหว่างเวลาและเกจิอาจารย์

¹"วิเทศธรรมเนียม," คาถาเลขยันต์ 108, น. 19.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, น. 21.

คาถาอื่นๆที่ใช้อยู่ในเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน คือ

1. คาถามหาละลวย ตามเรื่องแล้วผู้ชายใช้กับผู้หญิงเพื่อให้เคลิบเคลิ้มรักกัน ดังเช่น
พลายแก้ววาคาถานี้กับนางพิม และนางลาวทอง

ตัวอย่างคาถามหาละลวยที่ขุนแผนใช้กับนางพิม:

เนรพลายจึงร้ายละลวยซ้ำ

ประจำจิตประสมเนตรวิเศษศรี¹

กำลังนศคลพมิให้นินทิต

ไม่ว่าที่ทะเลไปต่อท

เมื่อใช้คาถานี้กับนางลาวทอง พลายแก้วเสกหมากแล้วส่งให้นางพิม .

จึงเอื้อมือหยิบหมากที่ในพาน

อัคั่นใจอันพระคาถา²

ควยเคยเชื่อใจแต่โรมา

ไม่ว่าส่งให้พี่เลี้ยงปล้น

ช่วยยื่นหมากไปให้เจ้าลาวทอง

ทั้งสองพิถินหมากในพานนั้น

ฝ่ายพี่เลี้ยงรับหมากมาให้นางลาวทอง นางกินหมากแล้วก็รู้สึกเสียวใจ เพราะมนต์ของ
พลายแก้ว จึงกล่าสบตาและยอภรรยาเป็นภรรยาของพลายแก้วในเวลาต่อมา.³

มนต์มหาละลวยนี้ ตามตำราของ"วิเทศกรณีย์" คอนข้างจะยาวมีความว่า.

พระมหาละลวย

โอมละลวย มหาละลวย งวยงจงใจรักแห่งตัว เหมือนหนึ่งช่างรักงา เหมือนหนึ่ง
ปลารักน้ำ ไม่อยู่ในป่า ก็มาลืมหงนอน ฌมอยู่ในหัวก็ลืมเกล้า ข้าวอยู่ในคอก็ลืมกลืน
นางร้องไห้สะอื้นมาหาญ ทุกทิพาราตรี สวาหะสวาโหม ชูชะโก กัมมหาชาติ เอหิจิตติจิตตั้ง
ปิยังมะมะ เชนางเข้ามาสิงสู้อยู่ในดวงใจพี่นี้เถิดฯ

¹ "วิเทศกรณีย์," คาถาเลขยันต์เลข 108, น. 61.

² เรื่องเดียวกัน, น. 221.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 222.

โอมรักเอยมมาประสมโคลง โอมรักเอยมมาประจำรัก มาประจำแมลงคำ
 ชาวแดง เป็นทองประไพ แมมาประจำเนื้อประจำตัว. สวาทะ อิตถีมัง ปิยังมะมะ
 ประอะอุ นะโม พุทธายะ นะเมตตา โมกรุณา พุทธรักษารามังเกิด ยะราศีถึง
 สัจฉิชาปุทะยะปะ ทิมะสังอังขุ อาปามะจุปะ¹

ผู้เขียนได้อธิบายประโยชน์พระคาถานี้ไว้ว่า ใช้ทางเมตตามหาละลวย ใช้เสกเครื่องนุ่งห่ม
 แป้งหอม น้ำมัน เป็นมหาละลวยได้²

๖. คาถามหาเมตตา เป็นคาถาที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความเมตตาและรักใคร่อุ้มชู คาถานี้
 ชุนแผนใช้ตอนพานางวันทองเข้ามาบวช, ตอนเข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาเพื่อสู้ความกับขุนช้าง และ
 พระไวยใช้ตอนขอร้องพระหมื่นศรีให้พาไปอาศัยเมืองเชียงใหม่, กับตอนพูดขอชีวิตนางวันทอง
 ตัวอย่างตอนชุนแผนพานางวันทองเข้ามาบวช.

แล้วหมอบลงตรงหน้าทั้งสองท่าน

ชุนแผนอานมนต์เป่าเข้าหนักหนา³

เชื่อใจในพระเวทวิทยา

ว่าลี้กตรีกตราถึงคุณครูฯ

ฝ่ายพระพิจิตรกับนางบุษบา เมื่อเห็นชุนแผนกับนางวันทองว่า.

ต้องเคจรพระเวทอันเชี่ยวชาญ

ให้รักสองคนปานดังลูกตัว⁴

¹ "วิเทศกรณีย์," คาถาเลขยันต์ 108, น. 92.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ชุนแผน, น. 469.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 470.

ตอนขุนแผนเข้าเฝ้าพระพันวษาเพื่อสู้ความกับขุนช้าง ในชั้นศตพระพันวษาก็ยัง"เคืองคอง
หาทอกระเนตรไม่" ขุนแผนจึงเป่ามนต์หาเมตตาไป เป็นเหตุให้.

บันกาลพระทัยให้เคลื่อนคลาย   เป็นนบายพระพิศตรณินหา ¹

ท่านองเดียวกันกับพลายงามจะขอร้องให้พระหมื่นศรีพาไปอาศัยก็ได้ "รายพระเวทให้เมตตา"
เสียก่อนแล้วจึงได้ไต่ถามกิจการส่วนตัวของพระหมื่นศรี เพื่อนำการสนทนาเข้าสู่เป้าหมายของพลายงาม
คือความหวังที่จะช่วยพ้อออกมาจากคุก ด้วยการอาสาทำราชการงานศึกกับพระเจ้าแผ่นดิน

ในตอนทูลขอชีวิตมารคานั้น ตามวรรณคดีกล่าวว่พระไวยใช้คาถาหมาลละลวย ดังความว่า.

อ่านมนต์หมาลละลวย เลห์	เป็นเสน่ห์ผูกพันกระสันหา ²
แป้งผงลงยันต์เทพนิมิต	บิกมือดูปลไ้ไม่มีรอย
แล้วตั้งสัตย์อธิษฐานพระพรชัย	ขอพระทัยเคืองกลีบขยับถอย

แต่เมื่อมาถึงตอนเข้าเฝ้าแล้ว มีความที่เสแงวว่าพระไวยใช้มนต์หาเมตตาด้วย ดังตัวอย่าง
ว่า.

เห็นพระไวยเข้ามาอัญชลิ	พระภูมิให้ทรงพระเมตตา ³
------------------------	------------------------------------

าลา

ขอบพระทัยให้เมตตาปรานี	กุนึ่งสงสารอ้ายหมื่นไวย ⁴
------------------------	--------------------------------------

ในที่สุดพระพันวษาก็ทรงโปรดฯให้ยกโทษและงดการประหารชีวิตนางวันทองตามที่พระไวย
ทูลขอ กระนั้นนางวันทองยังต้องตายเพราะชะตาถึงคราว.

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 482.

² เรื่องเดียวกัน, น. 480.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 880.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 881.

พระคาถามหาเมตตานี้ ในคำราชของวิเทศกรณีย์ เขียนไว้ว่า.

ม เมตฺตา จ มหาราชา อ เมตฺตา จ มหาราชา¹
 อ เมตฺตา จ มหาราชา สัพฺปสิเนหา จ ปุริศา สัพฺปสุขั
 จ มหาลาภี ราชาโคธั วินาสฺสุนตี ฆนาโกธั วินาสฺสุนตี
 สัพฺปโกธั วินาสฺสุนตี.

3. คาถาที่ใช้สำหรับควาด ข้ำศึก และศัตรูให้ตกตะลึงจิงจิง ได้แก่ คาถาอำนาจครุฑ, อำนาจยักษ, คาถามหาจิงจิง ฯลฯ เป็นต้น

ขุนแผนใช้คาถาอำนาจครุฑตอนสู้รบกับทัพหลวงซึ่งพระพันวษาสั่งให้ออกไป เรียกตัวขุนแผน มาชำระความตามคำฟ้องของขุนช้าง เหตุที่ขุนแผนไม่ยอมรบก็เพราะไม่ต้องการจะต่อสู้รบกับ พวกเดียวกัน การทำให้ฝ่ายตรงข้ามยั้งจิงจิงเคลื่อนไหวไม่ได้ ก็ทำให้ยุติการสู้รบไปในตัว ดังตัวอย่างคือ.

 เสกข้ำควาดอำนาจครุฑ
 ชักลิ้มอกไว้ไม่ประจัญ

ขุนแผนแสนกล้าก็อ่านมนต์²
 คนหยุดยืนแหงนเสียงชน
 ภูทาก่อนจะเป็นคนทรยศ

แต่ในตอนขุนแผนทวาก้วยมนต์อำนาจยักษกับแสนศรีเพชรกล้า เมื่อควาดแล้วต้องพันข้าง ไปทันที ดังตัวอย่างว่า.

ขุนแผนทวากอำนาจยักษ
 แล้วยกเง้าวู้อ่อกผาคดาลงไป

เพชรกล้าจะระงักไม่ไหวได้
 ถูกหัวไหลลวาลิมลงจนอาน³

¹วิเทศกรณีย์, คาถาเลขยันต์ 108, น. 26.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 448.

³เรื่องเดียวกัน, น. 711.

สำหรับคาถาพวกนี้ "วิเทศกรณีย์" ให้ไว้แต่พระคาถาอำนาจฤทธิ์ ความว่า.

อะหังครุฑโร อาคะโตัสสัม นาคะราเชอปีเปติ อูหังนาโค¹
 เหวโร คุรุฑโร พุทัง ัมมัง สังฆัง สรณังอิติฯ

คาถานี้นอกจากจะทำให้ขี้กัศฺฐุระงักงันแล้ว ยังใช้สำหรับเสกหมากพูนพินูได้ด้วย²
 พระคาถามหาจิงงังเป็นอีกคาถาหนึ่งที่ขุนแผนใช้กับพวกพ้องบริวารของขุนช้างซึ่งคิดตามนาง
 วันทองไป ดังตัวอย่างเช่น.

ทวาคด้วยพระเวทวิเศษมนต์
 คาบถือหุคมือตลิ่งวาง
 ถูมนต์จิงงังทั้งนายไพร่

บุญคนทั้งปวงทั้งเป็นนาง³
 ขุนช้าง นางคังหาทวน
 ตางเกรงฤทธิ์ไกรใจนั้นป่วน

คาถามหาจิงงัง มีเนื้อความว่า.

นะหิจังงัง นะมิงตา นะมิงจิตตั้ง นะโมหิจังงัง/⁴
 โมมิงตั้ง โมมิงจิตตั้งโม พุหิจังงัง พุหิมิงตา พุหิมิงจิตตั้ง
 พุทพาหิ จังงัง ยะมิงจิตตั้งยะ.

มีคำอธิบายว่า "คาถานี้ใช้ภาวนาสำหรับเป็นมหาจิงงัง ศักดิ์ภูมูรายจะทำอันตรายแก่เรามีได้
 จะอ้าปากพูดก็มีออก จะทำอันตรายก็ยกมือยกเท้าก็มีไหวหวัชจกัศฺฐุระงักงันแล้ว"⁵ ข้อความที่อธิบายมานี้
 จะเห็นว่าตรงกับอาการของขุนช้างดังที่อธิบายไว้แต่ต้น

¹ วิเทศกรณีย์, คาถาเลขยันต์, น. 227.

² เรื่องเดียวกัน, น. 224-8.

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุน, น. 418.

⁴ วิเทศกรณีย์, เรื่องเดิม, น. 105-6.

⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 106.

4. มนต์บังตา เป็นคาถาที่ขุนแผนใช้บ่อยๆ ใช้สำหรับบังตาไม่ให้คนเห็นตัว เช่น ตอนขุนแผนบังตาพวกขุนช้างไม่ให้เห็นนางวันทอง ดังตัวอย่างคือ.

แล้วรามนตร์ลึงกำบังตา

ใครมามีให้เห็นเจ้าวันทอง¹

ตอนเช้าแก่โทษกับพระพิจิตร ขุนแผนก็รามนตร์บังทั้งมาสีหมอกและคนเข้าเข้าไปจนถึงตัวพระพิจิตร จึงไต่คล้ายมนต์ ดังตัวอย่างเช่น.

แล้วขึงกายให้หายทั้งอาษา

ตรงมายังจวนเจ้าเมืองพลัน²

ฯลฯ

ครานั้นขุนแผนกับวันทอง
เข้าไปไม่มีใครทักทาย
ลงจากม้าพลันหันใจ
แล้วคล้ายเวทบังกายมีไถ่ทาน

ทั้งสองบังตัวให้สูญหาย³
มองดูแยกกายเห็นขุนบาน
ผูกสีหมอกไว้ประตูบ้าน
ผิวเมี้ยก้คลานเข้าวันทา

คาถากำบังตนนี้ "วิเทศกรณีย์" เรียกว่า "คาถาระวังคนเห็น" เป็นคาถาสั้นๆว่า "อะระหัง มหาปัญญา"⁴

คาถาที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นเพียงตัวอย่างที่ประกอบให้เห็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ประเภทหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น ถ้าศึกษารายละเอียดจากวรรณคดี ขุนช้าง - ขุนแผนแล้ว จะยังมีคาถาอื่นๆอีกมากมาย เช่น คาถาปลุกเครื่อง, คาถาเสกน้ำ, คาถาปลุกผี, ฯลฯ ซึ่งไม่สามารถจะนำรายละเอียดมากล่าวถึงในหัวข้อนี้ได้ อย่างไรก็ตามยังมีเวทมนต์คาถาที่สำคัญอีกอย่างซึ่งให้ผลร้ายแก่ผู้ถูกกระทำเป็นอย่างมาก นั่นคือการใช้เวทมนต์คาถาทำเสน่ห์ยาแฝดร่วมกับเครื่องรางของขลังอีกหลายประการ ประกอบกันขึ้นทำพิธีทางไสยกรรม การทำเสน่ห์ยาแฝดนี้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 417.

² เรื่องเดียวกัน, น. 468.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 468.

⁴ วิเทศกรณีย์, คาถาเลขยันต์ 108, น. 76.

เข้าใจว่าเป็นพิธีที่มาจากสังคมภาคเหนือก่อน แล้วจึงเผยแพร่เข้ามาสู่ภาคกลาง เพราะความคติปรากฏในขุนช้าง - ขุนแผนว่า เณรชวาคเป็นผู้ทำให้พระไวยหลงนางสร้อยฟ้า

วิธีทำเสน่ห์ยาแฝดนั้นประกอบด้วยกรรมวิธี 3 อย่าง

ขั้นแรก เณรชวาคปลูกเสกน้ำมันดี เสร็จแล้วให้นางสร้อยฟ้ารับขันน้ำมันกลับไปทูนหัว อธิษฐาน ขอให้ตัวผู้หลงตนและเกลียดคนนางศรีมาลา ทั้งตัวอย่างคือ.

หยิบขันสำริดประสิทธิ์
อธิใจเป่าไปก็พลานพลุง
ส่งไปให้เจ้าสร้อยฟ้านั้น

จุกฐูปเทียนบูชาเข้านั่งที่¹
ฤกษ์ก็ตักน้ำมันมาเสกพดด้วง
เป็นฝอยฟุ้งฟ่องฟุ้งขึ้นท่วมขัน
อธิษฐานเสียดให้ทันที่^๑

นางสร้อยฟ้ารับขันน้ำมันมาทูนหัวอธิษฐานว่า.

ขอพระเวทวิเศษประสิทธิ์
จงเข้าคลีใจพระไวยผู้
แล้วชิงชิงศรีมาลาอย่าหนีปกป้อง
ครั้นอธิษฐานเสร็จให้สระผม
นวลหน้าฟ้าจันกระจายไป

ใหญ่ยลันราศีที่ร้ายรอง²
ให้มีแก้วมธุมาหลลงมาห้อง
ต้องมนต์พันฟ้าให้มัวใจ
ที่เกรียมกรรมขุนหมองให้มองใส
สบายใจพูกจากกับอาจารย์^๓

ขั้นที่สอง เณรชวาคปั้นรูปพระไวยและนางศรีมาลาด้วยขี้ผึ้งปิดปากผี แล้วผูกติดไว้ให้หลังชนกัน บักหนามทั่วตัวหุ่นขี้ผึ้งนั้น มีคตราสังลงยันต์พันด้วยใบเตยรัง เสร็จแล้วไปฝังไว้ในป่าช้า ตัวอย่างพิธีกรรมขั้นนี้คือ.

หยิบขี้ผึ้งปากผีมามินาน
ลงอักษรเสกขอมแล้วขอมถม
เป็นสองรูปวางเรียงไว้เคียงกัน

เอาเถาพรายมาประสานประสมพดด้วง³
นปากด้วยอาคมแล้วจึงปั้น
ชักยันต์ลงชื่อศรีมาลา

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 928.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³เรื่องเดียวกัน, น. 929.

อีกรูปหนึ่งลงชื่อพระไวย
บึกหนามแทงศิวทักทาย
ซ้าลงยันต์พันควยไบเตารั้ง

เอาหลังติดกันไว้ให้ทางหน้า
แล้วถูกตราสั่งมันชนันไว้
ให้เนรจิ่วไปฝั่งป่าช้าใหญ่

าลา

บรรดาวัสดุที่ไ้กระทำกับหุ่นซึ่งตั้งระหว่างพระไวยกับนางศรีมาลาล้วนเป็นของเหลวร้ายและ
ให้ความหมายเป็นเชิงพลัดพรากเกลียดชังซึ่งกันและกัน

ขั้นที่สาม นั้นเป็นรูปพระไวยกับนางสร้อยฟ้า (ไม่กล่าวว่ใช้ซึ่งฝั่งปากผี) ลงยันต์ซ้อนกับไบ
รักที่ตัวหุ่นทั้งสอง เกรขวาคบปริกรรมคาถาจนหุ่นทั้งสองเคลื่อนไหวมากอดก่ายกันแน่น แล้วเอา
ค้ายสายสิญจน์พันมัดรัดครึ่งไว้ เสกแป้งน้ำมันจันทน์ประสมควยวานยา น้ำมันพรายทาที่รูปทั้งสอง
แล้วสั่งให้นางสร้อยฟ้านำไปฝังไว้ใต้ที่นอน ตัวอย่างพิธีกรรมตอนนี้เป็นคือ.

แล้วปั้นรูปสร้อยฟ้ากับพระไวย
เกรนึ่งปริกรรมแล้วซ้าเป่า
หันหน้าคว่ำกอดกันปล้นวัน
รูปนี้จึงฝังไว้ใต้ที่นอน
แล้วเสกแป้งน้ำมันจันทน์ทา

เอาไบรักซ้อนใส่กับเลขยันต์¹
พอต้องส่องรูปเข้าปล้นก็ปลิดเอ็น
เอาสายสิญจน์เข้ากระสันไว้ครึ่งตรา
ไม่ข้ามวันก็จะรอนลงมาหา
ประสมควยวานยาน้ำมันพราย

ผลของการทำเสน่ห์ยาแฝดคือคืนนั้นพระไวยนอนฝันถึงนางสร้อยฟ้าวานางมาเชิญชวนให้ไป
นอนควย ละเมอเพื่อพุดออกจากห้องไปหานางสร้อยฟ้า และเกิดความหมางเมินไม่ชอบนางศรีมาลา
เป็นเหตุใหญ่โตตุลาลามไปถึงหูขุนแผน ซึ่งมีความรักสะใภ้คนนี้เป็นพิเศษ จึงมาว่ากล่าวห้ามปราม
ลูกชาย แต่พระไวยกำลังถูกเสน่ห์ก็เถียงพ้อและตำเล็ดบุญคุณว่าตนช่วยพ้อออกจากคุก ขุนแผนโกรธ
และแค้นใจลูกชายมาก จึงสมคบกับพลายชุมพลจะฆาพระไวย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 929.

นอกจากเส่นหยาเผดจะทำให้ครอบครัวของพระไวไม่สงบ พระไวกลายเป็นคนอกตัญญู จนเป็นที่เคียดแค้นและปองร้ายของบิดาแล้ว ตัวพระไวเองก็หมดสง่า และเสื่อมเวทมนต์คาถาค้วย ตัวอย่างพระไวหมดสง่าราศี เป็นตอนที่พระพันวษาตรัสทักว่า.

ดูหน้าตาเผดคล้ายไม่มีคี่

อายพลายงามเป็นอย่างไร จึงหมองศรี¹
เอ็งนี้ไม่สขายค้วยอันใด

และ.

ดูชมเซอะเคอะครันทุกวันไป
นี่มันดูถูกระน่อยแต่เพียงนี้

ช่างไม่ส่องกระจุกดูหน้าตา²
นานไปอายนี้จะเป็นบ้า

ทางด้านเวทมนต์คาถาปรากฏว่าเสื่อมลงจนปลุกหุ่นไม่ลุก ต้องเสกซ้ำหลายหนจึงกลายเป็นคน แต่ไม่มีอาวุธติดมือเหมือนเดิม แสดงว่าพระไวกำลังหลงๆ หลืมๆ ตัวอย่างตอนพระไวเสกหุ่นเตรียมไปรบกับพลายชุมพลซึ่งแปลงเป็นมอญ

ผูกหุ่นครบครันในทันใด
หุ่นพลิกกระดิกขึ้นอยู่ไม่ลุก
จึงชยบัลลังก์ขึ้นเป็นคน

พระไวเสกซ้ำข้าวสารมนต์³
ต้องเสกปลุกข้าวปรายเป็นหลายหน
ซ้ำพิลลอาวุธก็ไม่มี

โดยเหตุที่การใช้เวทมนต์คาถาทำเส่นหยาเผดให้โทษแก่ผู้ถูกระทำ และบุคคลในสังคม แวกล้อมมากกว่าจะเกิดผลดีดังกล่าวแล้ว และการกระทำเช่นนี้คงจะปรากฏอยู่เสมอในครอบครัวแบบมากเมียของสมัยโบราณ ดังนั้นกฎหมายในสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้ห้ามและกำหนดโทษสถานหนักแก่ผู้ทำเส่นหยาเผดผู้อื่นไว้ในกฎหมาย "เบ็ดเสร็จ" มาตรา 148 ว่า.

1 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 934.

2 เรื่องเดียวกัน, น. 1016.

3 เรื่องเดียวกัน, น. 997.

ผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวงงงววยในตน แลปรกอบภักตยาคุณเป็นยาแผดด้วย
 สิ่งใดๆให้ทานกันก็ค ไล่ให้ทานด้วยประการใดๆก็คิ แลเป็นรูปฝังรูปด้วยวิทยา
 คุณประการใดๆก็คิ พิจารณาเป็นสัจ ให้ทวน๖๐ทีเอาขึ้นหย่างประจารแล้ว
 ทะเวน ^{บท 3} } วัน แล้วสามัมเสีย ถ้าทำให้ ^{ผู้}) มันก็รู้ด้วยประการใดๆ
^{เรื่อง 3} } พิจารณาเป็นสัจ ให้ลงโทษจุจเคียว แลส่งให้ชายฉวยตามแต่ใจมัน ¹

เพราะฉะนั้นเมื่อนางสร้อยฟ้าถูกหาวาสมคบกับเถรชวาตทำเสน่ห์ยาแผดพระไวย จึงต้องมี
 การสู่ความ เสาะหาหรือจับรูปรอยที่ทำเสน่ห์ไวมาเป็นพยานหลักฐานในการพิจารณาคดี

ช. โศกณิปีศาจ ในเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน กล่าวถึงการใช้เวทมนต์คาถาขับไล่
 เรียกและปลุกเสกภูตณิปีศาจไว้เป็นบริวารกันอย่างแพร่หลาย การเรียนรู้เกี่ยวกับภูตณิปีศาจ
 แต่ละชนิดจนสามารถใช้มนต์บทใดบังคับมันได้ เป็นสาขาสำคัญสาขาหนึ่งในไสยศาสตร์ ปลายแก้ว
 เรียนวิชาเรียกโหงพรายตั้งแต่มวยบวชเนร แม่แต่ขุนช้างซึ่งไม่ปรากฏว่ามีความสนใจในไสยศาสตร์นัก
 ก็ยังเลี้ยงผีพรายไว้รอบบ้าน เมื่อขุนแผนบุกขึ้นบ้านขุนช้างเพื่อลักพานางวันทอง ก็ต้องปะทะกับนาง
 พรายทั้งห้าของขุนช้างอยู่แค่ประตูบ้าน คึงตัวอย่างเช่น

จะ กล่าวถึงพวกพรายนายขุนช้าง	ห่านาง เตี้ยรายอยู่รอบที่ ²
บอกกันทันใจว่าไพร่	เราไล่ตีตอยทำให้หมาใจ
ว่าปลาง เณ โธเน โจนทวาด	เอาทรายสาคดินทิ้งวิ่งไล่

ฝ่ายพวกนางพรายของขุนแผนก็เข้าต่อสู้กับการสกัดกั้นของพรายขุนช้างอย่างเต็มความสามารถ
 ตัวอย่างเช่น

¹ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, ๑๓๒, น. 33.
² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 368 - 9

ฝ่ายว่าพวกพรายนายขุนแผน
โชนพาคชาคด้วยตำแยยา

ทะเลิ่งเล่นทุ่มทิ้งด้วยหินเผา¹
กล้าตอกกล้าแข่งต่อแข็งแรงณรงค์

พวกพรายเหล่านี้ยังสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ และโต้ตอบสนทนากับมนุษย์จริงๆ ได้
คิง เชนพรายของขุนช้างแปลงเป็นนางสาววัง ขุนแผนรู้ทีก็เจรจาเกี่ยวพาราดี และขอร้องให้เปิด
ประตูบ้านให้ แต่พรายเหล่านี้ก็ไม่ยินยอม เพราะจงรักภักดีต่อขุนช้างซึ่งเลี้ยงดูมา ในที่สุดขุนแผน
ต้องใช้เวทมนต์คาถาขับไล่ผีด้วยกำรเอาข้าวสารชัคไป คิงตัวอย่างคือ.

ว่าพลางทางจับข้าวสารชัค

พรายขมระจัดหลักหนีไปหึ่งมอง²

การจะมีภูตผีปีศาจเป็นบริวารนั้น นอกจากจะศึกษาเล่าเรียนแล้ว ขุนแผนยัง
ต้องนำความรู้นั้นมาทำพิธีเรียกผีทั้งหลายในป่าช้า มาประชุมกันต่อหน้าตน และใช้ "ยันต์ตรีนิสิงเห"
ปิดศีรษะหัวหน้าผีให้ได้ เมื่อหัวหน้าหมดฤทธิ์ บริวารก็ยอมตกอยู่ในอำนาจของขุนแผนด้วย พิธีเรียก
ผีและบังคับให้เป็นบริวารนั้น ขุนแผนทำในคืนที่ "พระจันทร์ตรงทรงกลดคังกลดกาง" ในป่าช้า
เริ่มพิธีด้วยการ.

แล้วจุกเทียนสว่างกระจ่างพราว

ปลุกศาลเพียงตากาคณาชาว³
หึ่งสายสัญญาณก้าวสะกดวง.

ต่อจากนั้นขุนแผนก็ก้าวเข้าไปนั่งทำพิธีอยู่กลางวง ขณะที่ร้ายเวทมนต์อยู่นั้นเกิดเป็นเสียงพ
พายุใหญ่พัดจนต้นไม้ใหญ่ เอนล้มหักระเนระนาด เกิดฟ้าแลบฟ้าผ่าและแผ่นดินไหว ด้วยฤทธิ์
ของเวทมนต์ คิงตัวอย่างคือ.

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 369

² เรื่องเดียวกัน, ๓๓๐.

³ เรื่องเดียวกัน, ๓๓๒.

คึกคึกพายุพิคะมัทพง
 บันดาลสนิคนองเสียง
 ฟ่ำแควบแปลบปลาบระวาลม
 ธรณีทึ่งกระทึงไหว

ไม่ไหลลูลงหัทธม¹
 เบี่ยงเบี่ยงเสียงเบื่องกระเคื่องลม
 เจียนจะลมโลกแหลกทำลาย
 คึงคนไกวเกือบแยกแตกสลาย

และในท่ามกลางความวิปริตแปรปรวนอย่างมหัศจรรย์ของธรรมชาติ ฝูงญาติมีศาทั้งหลาย
 ในรูปแปลงต่างๆกันก็วิ่งมาชุมนุมอยู่ตรงหน้าขุนแผน ซึ่งนั่งบริกรรมคาถาอยู่ คึงตัวอย่างเช่น.

ฝูงผีลูกโลกโขมคพราย
 ครั้นเข้าฝึกได้ไม่อาจะทำร้าย
 ต่างกมกราบตามไปมิไคซา
 อายตัวนายมาทีหลังกำลังโกรธ
 ไม่ลูกไปภูจะไล่ตะลุมตี

แปลงกายต่างต่างวิ่งวางมา²
 ค้วยกล้วนตเจ้าพรายเป็นหมักหนา
 เจ้าชาจะประสงคอันไคนี้
 โลกแล่นรองมาว่าไคนี้
 ใ้หนีไปเป็นภักศมธุลีงา

ในการปราบผีนี้ นอกจากจะไล่เวทมนต์คาถากำกับแล้ว "ข้าวสาร" นับเป็นอาวุธสำคัญใ
 การทำร้ายผี คึงตัวอย่างว่า.

พลายแก้วควาคแล้วชักข้าวสาร
 ถูกกายผีพรายไม่ยืนตรง

คึงสะทอนกองฟ่ำประหง³
 ก็ยอบลงตัวเล็กเท่าเหล็กใน

เมื่อผียอมแพแล้ว ขุนแผนก็ได้เรียกหัวหน้าผี เข้าซักไซ้ไ้ถาม และบังคับให้อยู่ในอำนาจ
 อาวุธที่ไซ้บังคับผีได้อีกอย่างหนึ่ง คือ คันคำแยหรือใบคำแย ครั้นหึ่งหน้ายอมแพแล้วก็เอายันต์
 "ตรีนิสิงเห" ปิดลงบนศีรษะ คึงตัวอย่างคือ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 132.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ภูหรือคือมีฤทธิ์ใหญ่

พลางควากพาค่ายคำแยะ

แล้วจึงเสกยันต์ครันสิงเห

เอายันต์ปิดศีรษะลงทันใด

เองจะไปหรือไม่ไปให้เร่งว่า¹

ผิงราบรับว่าจะพาไป

เรียกผีผีเซเข้ามาใกล้

.....

หลังจากนั้นผีทุกคนก็กลายเป็นบริวารของขุนแผนใช้สอยได้คล่องแคล่วว่องไว ซึ่งขุนแผนก็ได้อาศัยต่างพาหนะไปได้รวดเร็วปานลมพัด ดังตัวอย่างว่า

โคกขึ้นบนหน้าผาโล้ว

ข้ามทุ่งมุ่งลัดตัดคด

พรายผีผีรับถีบทะยาน

ข้างของคลองใส่ไหลผีสิง²

ดั่งลมปลิวรี่มาในป่าระหง

หมายตรงเข้ามาเมืองสุพรรณ

มาถึงบ้านท่านศรีประจันนั้น

๑ ๒ ๓

พวกผีเหล่านี้นอกจากจะเลี้ยงไว้เฝ้าบ้านแบบนางพรายของขุนช้าง ใช้ต่อสู้ข้าศึกศัตรู เช่นการประทะกันระหว่างพรายของขุนแผนและขุนช้าง ใช้ขับชู้ต่างพาหนะ ซึ่งรวดเร็วปานลมพัดแล้ว พวกผีเหล่านี้จะมีความจงรักภักดีต่อนายเป็นที่ยิ่ง ดังเช่นพรายทองของขุนช้าง ปฏิเสธคำเกี้ยวพาราสีของขุนแผนซึ่งชักชวนให้เป็นพวกของตนว่า

ขุนช้างเลี้ยงเข้ามาคืบคืบ

ควรที่จะทดแทนพระคุณท่าน³

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน. น. 133

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 370

พวกผีพรายเหล่านี้จะติดตามนายไปทุกหนแห่ง คอยระแวงระวังอันตราย และช่วย
หลอนหลอกศัตรูที่เข้ามาใกล้นาย เพราะฉะนั้นขุนแผนจึงเดินทางผู้เดียวไปไหนมาไหนได้ตาม
ใจชอบ โดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะมาประทุษร้าย ดังตัวอย่างพวกพรายหลอนหลอกขับไล่ขุนช้าง
และบริวารที่มาแอบดูขุนแผนนอนกับนางวันทองว่า

ฝ่ายว่าพวกพรายนายขุนแผน
หลอนหลอน โศกคั้นแลล้นพลาบ

เห็นคนก็แล่นมายุ่มยาม¹
ดูคำรามเกรี้ยวกราดควาคอิ่ง

ในบรรดาผีทั้งหมดที่เป็นบริวารนั้นขุนแผนก็ยังไม่มีความพอใจ เมื่อซบซี้โซ่สอยกันมา
นานวัน ก็มีความรู้สึกว่ามัน "แก่เก่าเศร้าเลือนฤทธิ์" ถ้าหากของดีอีกสามอย่างคือ กบ,
กุมารทอง, และม้าชั้นดี ได้ครบแล้ว แม้จะมีศึกศัตรูมากมายอย่างไรก็ไม่ถอย และกุมาร
ทองซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาของดีสามอย่างนี้ ก็คือผีชนิดหนึ่งนั่นเอง แต่เป็นผีเด็กผู้ชายอันเกิด
จากมารดาตายทั้งกลม ข้อสำคัญที่สุดผีนั้นจะต้องเป็นบุตรคนหัวปีของผู้ทำพิธีเอง จึงจะศักดิ์สิทธิ์
และจงรักภักดีต่อเจ้าของ เมื่อขุนแผนออกแสวงหาของวิเศษทั้งสามนี้ เริ่มตนก็ได้กุมารทองก่อน
เพราะไปพบนางบัวคลี่ ลูกสาวหมื่นหาญ ซึ่งตั้งช่องโง่ใหญ่อยู่ในป่า ขุนแผนพิจารณาเห็นรูป
ลักษณะของนางบัวคลี่ว่าจะให้ลูกชายคนหัวปีกับตนแน่ จึงเข้าไปตีสนิทขออาศัยอยู่กับหมื่นหาญ
และได้ทำตนให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอกับหมื่นหาญ วันหนึ่งขุนแผนเข้าป่าพร้อมกับหมื่นหาญ และ
ได้ช่วยชีวิตหมื่นหาญให้พ้นจากถูกวัวป่าชวิดตาย หมื่นหาญสำนึกในบุญคุณจึงยกนางบัวคลี่ให้ขุนแผน
นอกจากนั้นหมื่นหาญยังหวังจะใ้ลูกเขยเป็นเครื่องมือในการปล้นสะดม ขุนแผนอยู่กับนาง
บัวคลี่จนมีทองได้หลายเคียนและเกลี้ยงนอนอยู่บ้านเฉยไม่ยอมช่วยเหลือปล้นชาวบ้านเหมือนหมื่นหาญ
ครั้งหมื่นหาญว่ากล่าว ขุนแผนก็เถียง จนเกิดทำร้ายให้สองวิชาอยู่ยงคงกระพันและแคล้วคลาด
กันขึ้น ผลของการประลองปรากฏว่าไม่มีผู้ใดทำอันตรายขุนแผนได้ หมื่นหาญริษยาลูกเขย จึง
คิดสังหารเสีย โดยอาศัยนางบัวคลี่เป็นเครื่องมือนำยาพิษไปโรยอาหารให้ขุนแผนกิน แต่พราย

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 440.

ประจำตัวขุนแผนได้เตือนไว้ว่านางบัวคลี่คิดไม่ซื่อ เมื่อขุนแผนจับได้เช่นนี้จึงเป็นโอกาสเหมาะให้ขุนแผน
ได้ทำกุมารทอง คือแหะเอาลูกในท้องของนางบัวคลี่ไปประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ แต่ก่อนจะฆ่านาง
บัวคลี่ขุนแผนได้ทำเคล็ดขอลูกจากท้องนางดังความว่า

ลูกที่อยู่ในท้องของน้องนี้

ขอให้พี่เกิดเป็นโอรสให้ป็น¹

.....

.....

ลูกรักเกิดด้วยก้นก็จริงใจ

พี่อยากได้เป็นสิริหุ้คิดขอนาง

ลูกหัวปี่มีใหม่ได้กับพ่อ

พี่จึงขอแก้วตาอย่าขัดขวาง

ถ้าสมัครรักใคร่ไม่จีจาง

ขอเชิญนางอนุญาตอย่าขัดกัน

เมื่อนางบัวคลี่พาชื่อออกปากยกให้ ขุนแผนจึงสมคะเน ตกคึกสะกดใจคนหลับแล้วจึงเตรียม
เครื่องมือในพิธี ได้แก่ เทียน 3 เล่ม เครื่องอาน กด็กเหล็กไฟ สายสิญจน์ เลขยันต์ แล้ว
คว้านท้องนางบัวคลี่ ควักเอาทารกในครรภ์ไปทำพิธีที่โบสถ์ร้างในวัดที่คั่นนั้นเอง

พิธีทำกุมารทองเริ่มต้นด้วยการวางสายสิญจน์รอบพิธี เอาไม้ไผ่พดุกกับไม้พระยาบ่า บัก
เป็นชาพาศศกุมารทอง อย่างศพดุกพื้น "ไม่มะริคกันเกราเถกกันภัย" ที่หัวกุมารปิดยันต์นารายณ์
แดงฤทธิ ข้างหลังปิดยันต์ราชะ กลางตัวปิดยันต์นารายณ์ฉีกอก ที่พื้นดินปิดยันต์นางพระธรณี ยันต์
สังวาลอมรินทร์ปิดที่เพดาน เอาไม้รักบักเสาศิขงขึ้นสี่ทิศ สำหรับวางสายสิญจน์ และในการวาง
กุมารทองก็ต้องย่างจนแห้งเกราะจึงจะใช้ได้ ระหว่างย่างนั้นขุนแผนก็ภาวนาเวทมนต์คาถาไปช่วย
กว่าจะเสร็จพิธีก็พอดิรุ่งเช้า ตัวอย่างที่กล่าวการทำกุมารทองคือ

วางยามเปิดลักแล้วชักชุก

ตีเหล็กไฟชุกเทียนขึ้นแดงรา²

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 352.

² เรื่องเดียวกัน, น. 354.

กุมารทองจึงกลายเป็นของวิเศษคู่ใจขุนแผนที่คอยติดตามไปทุกหนทุกแห่งคอยช่วยเหลือบิคา
 ทุกประการโดยไม่ต้องเรียกร้อง เปรียบเสมือนขุนแผนมีภูผาพิภพและตาทิพย์ เพราะได้อาศัยกุมาร
 ทองเป็นผู้สอดส่องดูแลทุกข์ภัย และเตือนสติ เช่นตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เมื่อเห็นขุนช้างและ
 นางวันทองนอนกอดกายกันอยู่ ขุนแผนโกรธเกรี้ยวหึงหวง จึงเอาขี้จะพันให้ตายทั้งสองคน ก็ได้
 กุมารทองเข้า ยื้อยุดห้ามปรามไว้จนได้สติ ดังตัวอย่างคือ

กุมารทองป้องบังศักดิ์คาบ
 ถีบตอยเตะตักจาก เคียงลง
 งคกอนผอนพอยา เพาะมา
 ขุนแผนแค้นกักรามคำรามฮือ
 มันทำแค้นพอก็พอแรง
 ถอยไปไซ้การอย่านำพา
 กุมารทองห้ามว่าอย่าให้ตาย
 พันฆ่าเทวดามักกลใจ

ประนมกราบขอโทษยิ่ง โกรธส่ง ¹
 กุมารตรึงยัดขวางไม่วางมือ
 ไม่นกลัวอาญาเจ้าชีวิตหรือ
 เออฮืออูไม่กลัวแล้วอาญา
 กูจะแลงออกอกเอาคาบมา
 มาเสียที่ลิ้นจับเอาใคร
 เอาแต่พอเจ็บอายเลือดคทาไหล
 จับได้เนื้อความลามกระจาย ๆ

อันฤทธิ์เดชของกุมารทองนั้นเหนือภูตผีปีศาจทั้งปวง เมื่อขุนแผนมาจุดเอานางวันทองไป
 นั้น นางวันทองเป็นห่วงขุนช้างก็ได้คิดสินบนผีพยายประจำบ้านให้ปลุกขุนช้างตื่นขึ้นมาช่วย แต่นาง
 พรายทั้งหลายกลัวกุมารทองไม่กล้ารับสินบน ดังตัวอย่างคือ

เจ้าพลาปลาย่าจะทำให้
 เทียนเงินเทียนทองของตระการ
 นางพรายได้ฟังน้ำลายไหล

เปิดโกเกล้าเข้มทั้งของหวาน ²
 ขอให้ท่านฉวีรักข้าตื่นตัว
 ออยากเปิดคอกอกโกมิใช่ชั่ว

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 354.

² เรื่องเดียวกัน, น. 395.

กุมารทองร้องห้ามด้วยความกลัว
นางพรายรู้ตัวกลัวกุมาร
ยัดซากราชนั้นให้แอนเปร

หัวเกิดเคี้ยวเนื้อยาโลเล
ทะยานถึบขุนช้างจนทางเท
ชวนเซไปไม่รู้จัก

ขุนแผนได้ใช้โหงพรายและกุมารทองช่วยเหลือในการรบเกือบทุกครั้ง เป็นคนว่าดูคนทาง
และดูสากเลาะข่าวความทางไหน เมื่อขุนช้างยกทัพมาตามหนทางวันทอง กุมารทองก็ไปปลุกขุนแผน
ดังตัวอย่างคือว่า.

จะกล่าวถึงโหงพรายกุมารทอง
เห็นกองทัพยกตามมาครัน

ของขุนแผนรักษาอยู่¹
ก็พากันวิ่งเข้ามาปลุกนาย

ในขณะที่มีการสู้รบกุมารทองก็นำพวกผีพรายเข้าร่วมรบด้วย ดังความว่า.

ประคังกันกระชั้นชิดติดตามมา
ไล่พวกกุมารพรายชายชวา

ดูโยธาขุนช้างดังพลมด²
คาบฟาคฉาดฉากก็ผิดหมด

และในการรบที่เชียงใหม่ ขุนแผนและพลายงามก็ใช้กุมารทองและโหงพรายเป็นเครื่องมือ
จนได้ชัยชนะ โดยทั้งสองได้กำบังกายตนแล้วใช้กุมารทองข้ามกำแพงเมืองไปสะกดคนเมือง
เชียงใหม่ให้หลับไหล แล้วโหงพรายลาวเปิดประตู บุกลงไปถึงพระราชฐานชั้นใน ให้กุมารทอง
สะกดพระเจ้าเชียงใหม่ไว้ เมื่อรับเอาพระแสงประจำพระองค์มาได้แล้ว จึงปลุกพระเจ้าเชียง-
ใหม่ขึ้นมาเจรจาสันติภาพ พระเจ้าเชียงใหม่ยอมแพ้โดยสันติวิธี และขอร้องขุนแผนให้เพิกถอน
สมเด็จพะพันตุมหาโยธาให้เกี่ยวโกรธมากนัก ระหว่างรอเวลาจะนำตัวพระเจ้าเชียงใหม่ลงมา
อภัยขานนั้น ขุนแผนก็ได้ใช้กุมารทองเฝ้าดูพฤติกรรมของพระเจ้าเชียงใหม่ดังนี้คือ.

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 415.

² เรื่องเดียวกัน, น. 418.

 เองจงอยู่ดูปรากฏอย่าห่างไกล
 สักคตตามทุก รอยคอยสอดส่อง
 ลูกเมียมาตะบอยอ้อยอิ่ง
 ถ้าเชื่อเมียเสียสัตย์เป็นศัตรู

กระซิบสิ่ง โห่งพรายกุมารทอง¹
 ประจำเจ้าเตียงใหม่อยู่ในห้อง
 เธอจะครองอย่างไรก็ไม่ว่า
 เธอตรงไว้ไม่ประวิงให้หนึ่งอยู่
 เองรีบออกไปบอกกูด่านอนใจ

บรรดาญาติพี่พรายเหล่านี้คุ้มครองมาจนถึงพลายงามบุตรของขุนแผน เช่นตอนขุนช้างลง
 พลายงามไปมาด้วยการเอาขอนไม้ทับให้คับแค้น พลายงามไม่ตายเพียงแต่กลับไปเพราะ

พี่พรายนายขุนแผนผู้แค้นไว

เข้ากอดไว้มิให้ลูกลูกของนาย²

เมื่อขุนช้างกลับแล้ว พวกพรายของขุนแผนก็ได้.

 อุตสาหัสขอนใหญ่ให้เขยอน³

 แล้วเป่าแกแผลหายจะลายจลือน

หลังจากนั้นพรายก็ไปเข้าฝันนางวันทองซึ่งนอนกลางวันอยู่ เป็นนิมิตให้เห็นความใจร้ายของ
 ขุนช้าง แล้วปลุกให้นางไปตามหาลูก

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 433.

² เรื่องเดียวกัน, น. 514.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ค. เครื่องรางของขลัง

"เครื่องราง" ตามความหมายในพจนานุกรมเป็นคำนามแปลว่า "ของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย
ยังไม่ออกพ้นไม้เท้า เช่น เหล็กไหล" เครื่องรางเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ทำขึ้นมาตามวิธีไสยศาสตร์ และ
ประกอบขึ้นด้วยองค์วัตถุ ซึ่งเป็นไม้ ปรอท เหล็ก ดิน ฝา แบ่ง วาน ฯลฯ และมีชื่อเรียกกันไปต่างๆ
เช่น ยี่พระตะกรุด เสมมา แหวน ลูกอม ฝาประเจียดมงคล น้ำมันทาตัว ฯลฯ เป็นต้น

ในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน กล่าวถึงเครื่องรางของขลัง ควบคุมไปกับตัวละครฝ่าย
ชาย เช่น ขุนช้าง ขุนแผน พลายงาม ฯลฯ เป็นต้น นับตั้งแต่เกิดมาที่เกี่ยว ผู้ใหญ่จัดหาเครื่อง
รางมารับขวัญเด็ก ทำเป็นรูปใบเสมา ปลัดขิก หรือรูปพริกเทศ ดังเช่นตอนที่นิคพลายแก้วก็ได้มีการ
"ให้หลานใส่เสมาพะหล่า" และ"ผูกลูกพริกเทศด้วยทองคำ" ท่านองเดียวกับขุนช้างเมื่อเกิดมาใหม่ๆ
ปู่ยาตายายก็ให้เอา"พริกเทศประดับปลิงหา"คาบเอาไว้ ครั้นโตขึ้นจนถึงชั้นบวชเรียนได้แล้ว หม่อมฯ
สมัยรัตนโกสินทร์นิยมจะพกเครื่องรางของขลังมากขึ้นซึ่งอาจจะได้เป็นมรดกตกทอดจากบิดา ได้จาก
อาจารย์ และจากการปลุกเสกขึ้นด้วยวิชาความรู้ของตนเอง ดังเช่นการแต่งตัวของพลายแก้วตอน
สึกเนรก็ได้.

ตกแต่งตัวผูกลูกสะกด

พร้อมหมัดเครื่องรางปรอทมัน¹

หลังจากนั้นพลายแก้วก็ได้ทำพิธีเรียกภูตผีปีศาจในป่าช้าทั้งหัวหน้าและบริวารมาเป็นลูกน้องของ
ตน ด้วยการปิดยันต์ "ตรีนิสิงเห" ดังกล่าวแล้ว. ซึ่งเครื่องรางที่พลายแก้วใช้แต่งตัวทั้งหมดนั้น อาจ
จะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พิธีนั้นศักดิ์สิทธิ์ และให้พลังใจแก่พลายแก้วด้วย เพราะในตอนกำเนิดกุมารทอง
ก็ต้องเตรียมเครื่องรางไปเข้าพิธีด้วย ดังตัวอย่างคือ.

เอาเครื่องอานสารพัดยัดลงยาม

กับเทียนสามเล่มใส่ขมิ้นมัน²

กลักเหล็กไฟสายสิญจน์ทั้ง เชี่ยนยันต์

ก็พร้อมสรรพนับพันด้วยทันที

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 7.

² เรื่องเดียวกัน, น. 353.

เครื่องรางของขลังเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับผู้ชายในสมัยนั้น โดยเฉพาะเวลาออกทัพจับศึก จะเสาะแสวงหาเครื่องรางติดตัวไปคุ้มภัยกันคนหนึ่ง ๆ มีจำนวนไม่น้อยในระยะแรกยังเป็นหนุ่มอยู่เครื่องรางก็ไม่มาก ดังเช่นพลายแก้วเตรียมเครื่องรางไปรบที่เมืองเชียงใหม่ ตัวอย่างคือ

ครานั้นจึง โฉมเจ้าพลายแก้ว	แม่กับเมียไปแล้วก็จัดสรร ¹
เครื่องอาถรรพ์ยาสารพัน	สำหรับกันอาวุธไม่ไว้ใจ

ครั้นอายุมากเข้า ความรู้ก็มากขึ้น ประสบการณ์ที่ผ่านมาก็ทำให้ผู้มีเวทมนต์คาถามั่นใจในสรรพคุณของเครื่องรางของขลังที่ตนมีอยู่แล้ว เพื่อจะไปรบทัพจับศึกก็มีการปลุกเครื่องรางให้ศักดิ์สิทธิ์ด้วยอำนาจจิตของตน และสร้างเครื่องรางขึ้นอีกสำหรับแจกจ่ายแก่พวกพ้องและบริวารจนมีการใช้เครื่องรางของขลังแพร่หลายออกไป โดยเฉพาะในหมู่ทหารและนักเลงทั้งหลาย ดังเช่น ขุนแผนและพลายงามตอนจะไปทำศึกเชียงใหม่ ก็ไ้รวมใจกัน"ปลุกเครื่อง" และแจกจ่ายให้แก่บริวารของตน ดังตัวอย่างเช่น.

ครานั้นขุนแผนกับพลายงาม	เสร์จพิศมีความเกษมสำนัด ²
จึงจัดแจงแบ่งปันซึ่งเครื่องอาถรรพ์	แจกทหารกับไพร่ใหญ่ทุกพัน

เมื่อขุนแผนและพลายงามจะลอบเข้าเมืองเชียงใหม่ ในเวลากลางคืน ซึ่งนับว่าเป็นการปฏิบัติหน้าทีอย่างหาญหาญและกล้าตายที่สุด เพราะเข้าไปล่าพั้งสองคนพอถูก ถาพลาตพลั้งเสียที่เกศาตีกถูกฆ่าตายหรือจับตัวได้ก็จะกลายเป็นฝ่ายไทยแท้เพราะแม่ทัพเป็นเชลยของข้าศึกแล้ว ดังนั้นการแต่งตัวจึงต้องรัดกุมและพกเครื่องรางตั้งแต่หัวจรดเท้า ดังตัวอย่างเช่น.

เข็มขัดฆ้อง โขมคคาคชอุอาจอง	แล้วประจง โปกประเจียดประจุกุทร ³
ใส่เสื้อลงเลขยันต์ย้อมวานยา	เสกจันทร์เจิมหน้าปกาสิต

1 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน น. 192.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 623.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 681.

เครื่องรางเหล่านี้ถ้าเป็นเวลาธรรมดาก็หยิบมาสวมหรือคาบไปได้เฉย ๆ แต่เวลาออกศึกครั้งสำคัญ ๆ แล้ว จะต้องทำพิธีใหญ่ปลุกเครื่องเสียก่อน การปลุกเครื่องก็จะมีพิธีร่วมกันทั้งแบบพราหมณ์และพุทธ กล่าวคือ มีการตั้งศาล แต่งเครื่องบัตรพลี วงสายสิญจน์รอบบริเวณพิธีประกาศชุมนุมเทวดา ภูตผีปีศาจ ฯลฯ ให้มารับเครื่องสังเวทยและสรรเสริญพระพุทธคุณ ตลอดจนคุณของบิณฑามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์คุณ ขออัญเชิญให้มาช่วยอวยพรให้เครื่องรางของขลังเหล่านี้ศักดิ์สิทธิ์เป็นส่วนช่วยให้แม่ทัพนายกองทั้งหลายประสบชัยชนะแก่ข้าศึก หลังจากนั้นจึงร้ายคาถาปลุกเรื่อง คึงที่มีรายละเอียดพิธีกรรมปลุกเครื่องอยู่ในตอนขุนแผนและพลายงามเตรียมจะไปทำศึก เชียงใหม่ว่า

ครุานันขุนแผนแสนศึกดา
จะปลุกเครื่องให้เรื่องฤทธิ์ไกร
ให้ทหารปลุกศาลขึ้นฉับพลัน
หัวหมูเป็ดไก่ทั้งเหล่ายา
เอาผ้าขาวปลุกคาคคาคเพกาน
ในมณฑลนั้นอยู่แต่ผู้ชาย
หึ่งพอลูกเข้านั่งกลางมณฑล
ชุมนุมเทวดามาพร้อมกัน
ทั้งพระเพลิงพระพายกรุงพาลี
อีกพระไพรเจ้าป่าพารักษ์
พระคเณศร์พินายทั้งชายชวา
หึ่งคุณแก้วสามประการอันชาญชิต
คุณครูอุปัชฌ์อาจารย์
ขออัญเชิญช่วยมาอวยพร
แล้วร้ายคาถาหมาเหว
วานยาผ้าประเจียดมงคสนัน
เคชะพระเวทอันเชี่ยวชาญ

คิกกับลูกยาหาชาไม้¹
จึงชวนกันออกไปที่ป่าช้า
คึงบายศรีสามชั้นทั้งชายชวา
เครื่องเซ่นจัทหามาเรียงราย
นมัสการจุกฐูปเทียนถวาย
วงสายสิญจน์รอบเป็นขอบคัน
อานมนต์โองการอันกวาดขัน
ทุกของขันอินทพรหมมยักษ์
พระภูมิเจ้าที่อันมีศักดิ์
พระนารายณ์ทรงจักรศิวาทิตย
ขอเชิญลงมาให้ศักดิ์สิทธิ์
บิณฑามารดาสถาวร
พระโองการบพิตรอภิศร
ให้เรื่องฤทธิ์ขจรทุกสิ่งอัน
ปลุกเสกเครื่องวิเศษทุกสิ่งสรรพ
ตะกรุดโทนน้ำมันอันเรื่องฤทธิ์
เครื่องอาถรรพ์ไปตั้งใครบิต

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 621

แล้วตั้งกองอัคคีทั้งสี่ทิศ
 เปลวลุกคึกคิกไม่ขาดสาย
 จึงเอาพระภควัมที่ทำได้
 ในชั้นนั้นใส่น้ำมันหอม
 พระนั่งขึ้นได้ในบัคคด
 ล่องหนนั้นกำบังจิ้งจกครบ
 ปลุกเครื่องสำเร็จพลันอัญชลี

เอาเครื่องวางกลางอุทรีในกองไฟ
 ชั้นแต่เส้นค้ายหาใหม่ไม้
 ใสชั้นสัมบริประสิทธิมนต์
 เสกพร้อมเป่าลงไปสามหน
 น้ำมันนั้นทานทั้งทุบตี
 อุปเท่ห์เล่ห์จบเป็นถนัด
 .....

การปลุกเครื่องรางและวณายาจะทำทุกครั้งที่มีสงครามน้อยใหญ่ พระไวยเมื่อจะไปรบกับ
 พลายชุมพล ที่แปลงเป็นมอญ ก็ทำพิธีปลุกเครื่อง หมั้นหาญจะได้รักษาแผน แสนตรีเพชรกล้าแม่ทัพ
 เมืองเชียงใหม่ออกศึก พลายชุมพลจะปราบเถรชวาค ฯลฯ ต่างก็ตั้งศาลทำพิธีปลุกเครื่องทุกคน
 แสดงให้เห็นความเชื่อว่า เครื่องรางของขลังนั้นมีความจิตลึกลับบางอย่างแฝงอยู่ เมื่อทำพิธีปลุก
 อานาจิตและเวทมนต์คาถาของผู้ทำพิธีจะไปกระตุ้นอำนาจที่แฝงสงบอยู่ในนั้นให้ตื่นขึ้นและพร้อมที่จะ
 ปฏิบัติงาน

การใช้เครื่องรางของขลังในเวลาออกทัพจับศึก มิใช่เป็นสิ่งที่วิเวกขึ้นเพื่อสร้างเสริม
 ความสำคัญของตัวละครเอก แต่เป็นสิ่งที่จริงที่นิยมกันอยู่ในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะขุนช้าง
 เองซึ่งไม่ใช่แม่ทัพนายกอง คนสำคัญ เมื่อเวลายกทัพออกติดตามขุนแผนและนางวันทองเข้าไป
 ในป่า ก็ได้พกเครื่องรางรอบตัว ดังตัวอย่างคือ

ผูกตัวเข้าเป็นพรวนลวนเครื่องราง
 คุกไขคันทองแดงกำแพงเพชร
 ตะกรุดโทนของท่านอาจารย์คง
 ลงยันตร์ราชะปะท่ายทอย

พระปรอชชอกหวางมวงคลวง¹
 ไขเบ็คเป็นหินขมิ้นผง
 แล้วมองค้พระคะวัมลิ้งจิ้งจก
 ยิ่งหยอมแหยมหยอกหยอยเหมือนหยอยสังข์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 414

ความนิยมเครื่องรางของขลังไม่มีแต่ฝ่ายไทยเท่านั้น แม้ทัพของเมืองอื่นๆก็เป็นทำนองเดียวกัน เช่นเมืองเชียงทอง เมื่อพระสังฆราชออกมาหาพลายแก้วเพื่อขอเป็นพวกด้วย ก็ได้เตรียมไพร่พลก็ได้เตรียมคิทัพ เชียงใหม่บูรณารุกขานด้วย บรรดาทหารเมืองเชียงทองก็ได้เตรียมเครื่องราง คึงตัวอย่าง เช่น.

บ้างปลูกเครื่องอาสน์ไสมงคล

ทมนต์น้ำวานโหดหาญกล้า¹

ส่วนทหารของพระเจ้าเชียงใหม่ ก็เตรียมเครื่องราง คือ.

เครื่องอาสน์วานยาสำหรับกาย

2

บ้างปลูกย้อมเครื่องอาสน์วานเวท

วิเศษสูดศึกคากลาหาญ

ในศึกเมืองเชียงใหม่ครั้งหลังอันเป็นสงครามซึ่งนางสร้อยทองนั้น แม้ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ก็แสนตรีเพชรกล้า และ กรุงกาฬ ล้วนอยู่ยงคงกระพันและมีเครื่องรางของขลังเต็มตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งแสนตรีเพชรกล้าสักกร่างกายค้ำมือ นอกจากนั้นยังฝังเครื่องรางของขลังเต็มตัว เช่น เพชรนิลจินดา เข็มทอง เหล็กไหล เทียนไว้ในเนื้อหนังทั้งตัวจนดูเป็นปุ่มไปยุบยิบไปทั้งตัว นอกจากนั้นมีการอาบน้ำแร่ น้ำวานโหดให้หนังเหนียว คาคตะกรุด พรอท ใส่แหวนเพชร ตะแบงมานค้วยผ้าประเจียด คาคเข็มขัดจาริกอักษระขอม เสกผงดินสอเจิมหน้า คึงตัวอย่างเช่น

จะไปทัพจึงหาบรรดาวาน

มาเสกอาสน์อาคมถมน้ำ³

เครื่องรางตะกรุดลงองค์ควม

บริกรรมเสกเป่าเข้าทันใด

หิบบเครื่องรางวานยาขึ้นมาไว้

เพชรกล้าลงไปในแม่ขัน

ประจวบเคารพแล้วอาบพลัน

และ.

คาคตะกรุดเครื่องรางพรอทวาว

ใส่แหวนเพชร เม็ดพร้าวเหมือนควาราย

ฯลฯ

1 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.201.

2 เรื่องเดียวกัน, 202.

3 เรื่องเดียวกัน, 693, 694.

บรรดาไพร่พลบริวารของกองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ก็พากันเครื่องรางแปลกๆที่มีสรรพคุณต่าง
กันออกไป เป็นต้นว่า.

สวมสอดเสื่อลงใส่มงคล
บ้างอยู่ควยรากไม้ไพลวาน
บ้างอยู่ควยเลขยันต์น้ำมันทา

ล้วนอยู่ยงคงทนซึ่งศาสตร์¹
บ้างอยู่ควยโอมอานพระคาถา
บ้างอยู่ควยสุรารอาพักกิน

ฯลฯ

ในบรรดาเครื่องรางของขลังหรือของวิเศษที่ยกตัวอย่างมานี้ ล้วนมีอิทธิฤทธิ์ในทางอายุยงคง
กระพัน เป็นเครื่องป้องกันภัยอันตรายได้สารพัด ตั้งแต่อันตรายจากคมอาวุธไปจนถึงกันพิษและเขี้ยว
งาของสัตว์ร้าย ซึ่งอาจต้องประสมภัยในระหว่างการเดินทาง

แต่เครื่องรางของขลังที่มีชื่อที่สุดของขุนแผนก็คือกุมารทองและคาบฟ้าพัน กุมารทองนั้นนับ
เป็นเรื่องภูติผีปิศาจ และเครื่องรางของขลังคาบฟ้าพันนั้น ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวถึงสรรพคุณไปแล้ว
สำหรับคาบฟ้าพันนั้น อธิบายว่าต้องไล่เหล็กจากสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่งมาประสมกับทองแดง ทองคำ
เงินและนาก หล่อหลอมให้เป็นแท่ง ทั้งเขี้ยวไ้วสามวัน จึงนำเหล็กชั้นซัดให้เหล็กลงขนาดพองาม
ต้องซัดถึงเจ็ดครั้ง เนื้อเหล็กจึงจะได้ที่ ตัวอย่างโลหะต่างๆที่ใช้ทำคาบฟ้าพันคือ.

เอาเหล็กยอกเจดีย์มหาธาตุ
เหล็กขันทันผู้พรายคายทั้งกลม
หอกสัมฤทธิ์กรีฑทองแดงพระแสงหัก
พร้อมเหล็กเบญจพร รมณัลเม็ด
เอาเหล็กไหลเหล็กหลอบพระแสง
ทองคำสัมฤทธิ์นากอแจ
เอามาสูบคุมควบเข้าเป็นแท่ง
ไ้วสามวันซัดเหล็กนั้นเล็กลง
ซัดเหล็กครบเสร็จจึงเจ็ดครั้ง

ยอกปราสาทวารามาประสม²
เหล็กตรีง์โลงตรีง์ปืนเมสสลักเพชร
เหล็กปะกุกสลักประคุดตะปูเหล็ก
เหล็กน่านพร้อมเสร็จทุกสิ่งแท
เหล็กกำแพงบ่าพิทิงเหล็กแ
เงินที่แทชาติเหล็กทองแดงคง
เผาให้แดงตีแผ่แซ่ยาผง
ยังคงแทพองวมตามตำรา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 695.

² เรื่องเดียวกัน, น. 359.

เมื่อเตรียมเหล็กพร้อมได้ที่ ก็พอดีถึงวันฤกษ์งามยามดีตรงกับ "เสาร์ ลีปห" หรือวันเสาร์
ขึ้นสิบห้าค่ำ ขุนแผนได้ตั้งศาลเพียงตา จัดเครื่องบัตร์พลี และเริ่มพิธีกรรมในการตีคานฟ้าขึ้น
เครื่องมือที่จะใช้ในพิธีจะต้องถูกตามตำรา แม้แต่ถ่านก็เตรียมไว้ ผู้ทำพิธีต้องนุ่งขาวห่มขาว
ต้องมีฤกษ์ตีคานค้ายเรียกว่า "พิชัยฤกษ์" ฤกษ์ของคานฟ้าขึ้นเป็นเวลาเที่ยงตรงชื่อฤกษ์ราชสีห์ พอได้
เวลานั้นขุนแผนจะเป็นคนสุบลมให้ไพร่ถอนแรงจนแรงฉาน นายช่างก็จะตีเหล็กออกเป็นรูปเรือยาวตาม
ต้องการ ตัวอย่างการตีคานฟ้าขึ้นคือ.

ก็ตัดไม้ปลูกศาลขึ้นเพียงตา
เทียนทองคิกตั้งเข้าท่งคู
เอาสุบทั้งคั้งไว้ในพิธี
ช่างเหล็กฝีมือลือทั้งกรุง
วงสายสิญจน์เสกลงเขยยันต์
ครันไคพิชัยฤกษ์ราชสีห์
ขุนแผนสุบเหล็กให้แดงดี
ที่ตรงกลางกว้างสามนิ้วกึ่ง
เผาซุบสามแดงแทงตะไผ่
อานคี่มีไคมีขนแมวพาด
เลื่อมพรายคล้ายแสงแมลงทับ

พอกระทั่งฤกษ์เช้าเสาร์ลีปห¹
แล้วจัดหาสารพัดเครื่องบัตร์พลี
ก็ระห่มเบ็ดโกทั้งบายศรี
เอาถ่านที่ตองอย่างวางในนั้น
เอาผ้าขาวนุ่งผ้าขาวห่มดูคนสัน
คนสำคัญคอยดูซึ่งฤกษ์ดี
พระอาทิตย์เที่ยงฤกษ์ราชสีห์
นายช่างตรีวิศกรรูปให้เรือยาวปลาย
ยาวถึงศอกกำมาหน้าลูกไก
บัดเคียวใจเกลี้ยงพลันเป็นมันยับ
เลื่อมปราศเนื้อเชียวดูคมหนับ/
ปลั่งปลาบวบวิจับแสงตะวัน

คานคานฟ้าค้ายไม้ "พิชัยฤกษ์" ลงยันต์พุทธจักรที่เหล็กกัน ซึ่งเป็นแกนคานหยั่งลึกลงในคาน
นอกจากนั้นในโพรงคานก็มีบรรจุเม็ดที่สุกใสไปค้าย แล้วจึงเอาขันจุด ส่วนฝึกคานนั้นขุนแผนได้
เอาไม้ระงับสรรพยามาทำฝัก ประสมดวงลงรักให้ฝังมอง²
กานหุ้มตนปลายลายจำลอง ทำค้ายทองถวนบาทชาติบางตะพาน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 359-360

² เรื่องเดียวกัน, น. 360.

เหตุที่ขุนแผนจะให้ชื่อว่า "คาบฟ้าพัน" นั้น เนื่องจากอิทธิฤทธิ์ของคาบ เมื่อเวลา
ขุนแผนจับขึ้นกวัดแกว่ง จึงได้เกิดสิ่งอัศจรรย์ขึ้นคือ

เสียงอ้ออึงเอิกเกริกได้กฤษณ
ฟ้าผ่าเปรี้ยงเปรี้ยงเสียงโถงดัง
ไค้มีคฟ้าเปรี้ยงดังเสียงเป็น

เกิดโกลาฟ้าพยับโถมหน¹
ฟ้าคำรนฝนพยับอยู่ครันครัน
ขุนแผนพึงจิตพิให้ชูขึ้น
ให้ชื่อว่าฟ้าพันอันเกรียงไกร

หลังจากนั้นขุนแผนก็ปลุกเสกคาบฟ้าพัน ตามพิธีไสยศาสตร์ โดยนำคาบขึ้นไปวางไว้บนศาล
เพียงคา ร่ายเวทมนต์คาถาจนคาบสั่นระริกไค้ เป็นอันเสร็จพิธี²

สำหรับสรรพคุณของคาบฟ้าพันในเชิงอาวูษคู่มือนั้น ปรากฏว่าขุนแผนได้ทดลองโดยพันตัวรัง
ขนวด "สามก่ากึ่ง" ซากพิบลงกับที่ไค้ในที่เดียว³

เครื่องรางของขลังของขุนแผน สำเร็จไปแล้วสองอย่าง คือกุมารทองและคาบฟ้าพัน แต่ตาม
วรรณคดีกล่าววว่าขุนแผนต้องการ

จะตีคาบซื้อมาหากุมาร
ถ้าสามสิ่งนี้ได้สมอารมณ์นึก

ให้เขี้ยวชาญวิชาไค้เผาศึก⁴
จะอีกทีก็มาอย่างไรก็ไม่กลัว

เพราะฉะนั้นขุนแผนจึงต้องเสาะแสวงหาเครื่องรางประจำตัวต่อไป แสดงให้เห็นว่าความ
นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ไม่เพียงแต่จะใช้เครื่องรางของขลังที่เป็นวัตถุแร่ธาตุ พืช และภูตผี
ปีศาจเท่านั้น แต่ความเชื่อมีมาถึงว่า สัตว์ซึ่งเป็นพาหนะคู่ใจนั้นก็เป็เครื่องรางอย่างหนึ่ง เพราะ
ต้องปลุกเสกและบังคับด้วยเวทมนต์คาถา และมาสิหมอกของขุนแผนก็มีผีเท้า เขาวน ภูภิภาน และ
กำลังคิดว่ามาตัวอื่นๆ ดังนั้นขุนแผนจึงต้อง "เที่ยวไปทั่วประเทศเขตต์" เพื่อ "...คิดอ่านจะไป
หามาสำคัญ" ไค้ท่องเที่ยวไปทั่วทั้งราชบุรี สุพรรณบุรี จนกระทั่งวันหนึ่งไปพบลูกมาซื้อสิหมอกเข้าที่
เพชรบุรี เป็นลูกคิดแม่มาจากเมืองมฤต เพราะตามขบวนซื้อมาหลวงมา สิหมอกเป็นลูกมาที่เกาะ

1 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง - ขุนแผน, น. 360.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

4 เรื่องเดียวกัน, น. 333.

และพยมมาก ชอบเข้าตอแยและล่องกำลังกับม้าเทศซึ่งถูกควบคุมมาเสมอ จนเป็นที่รำคาญและชิงชัง
ของกองคุมม้า เพราะสีหมอกทำให้ม้าตัวอื่น ๆ ที่ขยากรแก็การควบคุมดูแล ประวัติความเป็นมาของ
ม้าสีหมอกมีกล่าวไว้ในเรื่องขุนช้างขุนแผนอย่างละเอียดว่า

จะกล่าวถึงหลวงพลกับพันภาน
ไปตั้งอยู่เมืองนฤเป็นครั้งปี
กัวย่นฉวางศรีวรขานไปซื้อม้า
ต้องรอรออยู่จนฤดูลมแล่นใบ
หลวงศรีไค้มาามอบให้
อีเหลืองเมืองมฤทพลอยคึกมา
มีตัวหนึ่งชื่อสีหมอก
ร้ายกาจหนักหนานัยศาคำ
มาถึงสิงขรผอนพักหยุด
กรมการกุยปราณส่งเนื่องมา
เลี้ยงม้าถึงศาลาบ้านแดงแฉ
สีหมอกล่องเชิงเวียงฤทธิ์
ฝ่ายหลวงทรงพลแกช้ใจ
มันร้ายชุกชอนเป็นพันเทศ
สีหมอกจะเข้าไปหาแม่
พอคนนิ่งวิ่งเข้าไปทันใด

พระโองการศรีไส้ไปตะนาวศรี¹
กับไพร่สามสิบสี่ที่ตามไป
ถึงเมืองเทศยังชาท่ามาไม่
เรือที่ไปเมืองเทศจึงกลับมา
ทั้งม้าเทศม้าไทยหกสิบห้า
ตัวมันท้าวว่าเป็นม้าน้ำ
มันออกวันเสาร์ขึ้นเก้าค่ำ
เห็นม้าหลวงข้ามน้ำก็ตามมา
ปล่อยม้าอุตุคึกให้กินหญ้า
ผานจะอำถึงท่าเพชรบุรี
มันโคอิฐคึกแคศิริศรี
เข้าก็คฝัดขี้เอามาเทศ
ให้ไพร่ไล่คี่มาตีเปรต
เข้าที่ไหนไล่เจดมันออกไป
ถูกเขาทิ้งวิ่งแร่ออกมาใหม่
ต้องเวียนไล่เขาชังกันทั้งกองฯ

ฝ่ายทางขุนแผน พอได้เห็นม้าสีหมอก พิเคราะห์ดูเห็นเป็นม้าที่ถูกตองตามตำราทุกประการ
ก็เข้าไปขอซื้อลูกม้านี้กับหลวงทรงพลผู้ควบคุมขบวนม้า หลวงทรงพลกำลังระอาความคะนองชุกชอนของมัน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน น. 333.

จึงบอกชายให้ในราคาถูก เพราะสีหมอกเป็นน้ำคึกแม่น้ำ มีไธมาในบัญชีหลวง เมื่อขุนแผนซื้อมาได้ตั้ง
ประสงค์ทำพิธี

เสกน้ำคึกมหาละลวยใหญ่

เข้าใกล้สีหมอกแล้วบอกว่า¹

จะไปถ้ำเราก็คเข้ามา

ยื่นญาให้พลันในทันที

สีหมอกรับญามา เคี้ยวกลืน

ชมชื่นปรีดิ์ไปรมเกษมศรี

ให้มีใจจงรักด้วยภักดิ์

คิดขุนแผนเจินรีตามหลังไป

๑ ๑ ๑

น้ำสีหมอกนี้เป็นพาหนะคู่ใจของขุนแผนตลอดมาพร้อมกับคาน้ำฟ้าพื้นซึ่งเป็นอาวุธคู่มือ ส่วนกุมารทอง
ก็เป็นผีประจำตัว เมื่อขุนแผนไปรบทัพจับศึก ก็อาศัยเครื่องรางของขลังทั้ง ๓ ชนิดนี้เป็นสิ่งช่วยให้ประสบ
ชัยชนะตลอดมา โดยเฉพาะน้ำสีหมอกซึ่งเป็นสัจธรรมมีชีวิตอยู่มาถึง ๑๕ ปีกว่า เมื่อขุนแผนคิดคุกได้ฝากพระ
พิจิตรเลี้ยงดูไว้ ครั้นจะไปทำศึกเมืองเชียงใหม่ ก็แวะเข้าไปรับน้ำสีหมอกไป เป็นพาหนะซบซู่เวลา
ออกศึกด้วย ความจริงน้ำสีหมอกควรจะชราภาพหรือตายไปแล้ว เพราะอยู่มาจนถึง ๑๕ ปี แต่เป็นเพราะ
ขุนแผนเลี้ยงเวทมนต์คาถา เมื่อเวลาจะใช้ออกศึกสงครามก็ปลุกเสกให้มีกำลังวังชาและคล่องแคล่วเหมือน
เดิม สีหมอกจึงเป็นน้ำที่มีอายุยืนและรับใช้เจ้านายของตนได้มากกว่าน้ำตัวอื่น ตัวอย่างที่แสดงว่าขุนแผน
เลี้ยงน้ำคึกเวทมนต์และปลุกเสกพลังของน้ำทำนองเดียวกับปลุกเครื่องรางคือ

จึงเลือกเค็ดคอกกัญญาเติมมือ

ถือเสกคึกพระเวทมุขใหญ่²

ป้อนน้ำกินหญ้าในทันใด

ระงับโศกโรครภัยให้บรรเทา

เคชะพระเวทวิเศษขลัง

สีหมอกมีกำลังขึ้นตั้งเกา

ผูกเครื่องเรื่องอร่ามงามเพริศเพรา

ขุนแผนชี้เหยาะเหย้ารอกมาพลัน

สองชั้นน้อยใหญ่ทั้งไลหนี

ทวงทีไวว่องคล่องขยัน

ถึงน้ำหนุ่มจะเปรียบไม่เทียบทัน

สารพันถูกทำนองคึกวางอไว

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 362.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 639.

ง. การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เป็นลักษณะนิยมของพวกโยคีหรือคาบสโมในอินเดียมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ดังที่ปรากฏเรื่องราวต่าง ๆ อยู่ในพระพุทธรูปประวัติ ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น พระศาสดาไม่โปรดฯ การแสดงปาฏิหาริย์นัก แต่บางครั้งพระองค์ทรงจำเป็นต้องกระทำ เพื่อขจัดการดูถูกเหยียดหยามในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นจะทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อให้ฝูงชนเกิดความเคารพและเกรงกลัวบารมีของพระพุทธองค์ยิ่งขึ้น อันจะเป็นหนทางให้เกิดความศรัทธาในหลักพุทธธรรมต่อไป อย่างไรก็ตามทรงให้อุททาหรณ์ว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ไม่ใช่หลักสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะแม้แต่พวกเดียรถีย์ก็แสดงปาฏิหาริย์ได้ การแสดงปาฏิหาริย์เป็นการเกี่ยวของอยู่กับโลกอยู่ในวัฏสงสาร มีอวิชา ตัณหา อุปาทาน ค้ำยันนั้นจึงไม่ทรงสนับสนุนให้พระพุทธสาวกองค์ใดแสดงโดยมิได้กราบทูลให้ทรงทราบ¹

แต่เมื่อถึงเวลาที่ทรงแสดงพระพุทธองค์จะทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้ก็กว่าบุคคลอื่น เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษที่มีอำนาจจิตอันได้รับการฝึกอบรมมาอย่างสูง ทรงผ่านการบำเพ็ญทุกกะกิริยาซึ่งต้องการพลังอำนาจทางจิตมากกว่าพิธีกรรมของลัทธิโยคีอื่น ๆ ที่เคยปฏิบัติมา ผลของความเพียรทำให้พระองค์ยังทรงมีความสำเร็จอย่างสูงใน "โลกีย์อภิญญา" 5 ประการ อันประกอบด้วย อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) ทิพโสถ (หุทิพย์) เจโตปริยญาณ (รู้จักกำหนดใจผู้อื่น), บุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ระลึกชาติได้), ทิพจักขุ (ตาทิพย์)²

¹ G.T. Malalasekara, Dictionary of Pali Proper Names, Vol. II (London : Luzac & Company Ltd., 1960), p. 862.

² วิเทศกรณีย์, 50 เกจิอาจารย์ฉบับสมบูรณ์ น. 290.

นอกจากนั้นพระพุทธรูปของคดียังทรงบรรลูลोकุตตรอกิณญา 6 หรือวิชา 8 ประการ ซึ่งสูงกว่าโลกียอกิณญาชั้นอีก 3 ชั้น คือ มโนเมยิทธิ แสดงฤทธิ์ด้วยอำนาจแห่งวงจิต เนรมิตตามที่มีความปรารถนา จุฑูปปาตญาณ ความฉลาดรู้จู้ และอุบัติของเวไนยสัตว์ ตามพลังกรรม, และอาสาวัคชญาณ มีความฉลาดในการกำจัดอัสวะให้หมดสิ้นไป¹

การที่พระองค์สำเร็จญาณทั้งรูปฌาน อรูปฌาน มาแล้วจากอาฬารคาสและอุทกคาส ซึ่งรวมเรียกว่าโลกิยฌาน หรือโลกียอกิณญา" นั่นก็พอสมควรแก่ความรู้ที่พระองค์จะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้แล้ว เพราะในปฐมสมโพธิกถากถาววาทะปิณฑโฑลภากรทวารุชะได้ เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้าไคควยการ เข้าฌานชั้นที่ 4 หรือ "จตุตถฌาน" เท่านั้น² แต่พระศาสดาทรงบรรลุจนถึงฌานชั้นสูงกว่านั้นขึ้นไปอีก ทำให้เชื่อได้ว่าพระองค์จะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ก็กวาคณอื่นๆ ได้ก็กวาคณอื่นๆ โดยเฉพาะพวกโยคีซึ่งแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการฝึกจิตใต้สำนึก (sub-conscious mind) ให้มีอำนาจเพิ่มขึ้น จนสามารถแสดงความสามารถต่อหน้านักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันได้ ด้วยการคัมภีร์อย่างแรง หรือมีชีวิตอยู่ได้หลังจากถูกฝังทั้งเป็นนั้น ย่อมไม่ศักดิ์สิทธิ์มหัศจรรย์เท่าการแสดงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดขึ้นโดยการเนรมิตอำนาจจิต หรือตั้งความปรารถนาขึ้นในทันที มิใช่เกิดจากความเคยชิน

อิทธิปาฏิหาริย์จำแนกได้เป็น 3 ประการ คือ ⁴

1. อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์เดชเป็นการมหัศจรรย์
2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดึงใจคนเป็นมหัศจรรย์
3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสั่งสอนเป็นมหัศจรรย์

¹ วิเทศกรณีย์, 50 เกจิอาจารย์ฉบับสมบูรณ, น.290, 296.

² เรื่องเดียวกัน, น.291.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.297.

การแสดงปาฏิหาริย์ในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน เป็นแบบ "อิทธิปาฏิหาริย์"¹ ทุกครั้ง ทั้งนี้เพราะผู้แสดงเป็นนักบวชหรือแม่ทัพจึงจำเป็นต้องแสดงฤทธิ์เดชเพื่อให้เป็นที่ยอมรับนับถือของบริวารประการหนึ่ง เพื่อชมเชยผู้ศรัทธาและเป็นกระบวนการสู้รบด้วยใช้สติปัญญาความรู้อีกประการหนึ่ง การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อเหตุผลดังกล่าวเกิดขึ้นแทบนับครั้งไม่ถ้วนโดยเฉพาะในเวลาเกิดศึกสงคราม เป็นการเน้นบทบาทของแม่ทัพสมัยนั้นโดยตรง เช่น การเสกคาถาปลุกหญ้าให้เป็นทหาร ขึ้นมารบหรือเป็นยักษ์ให้โลดแล่นไปสู่จุดหมายได้, การลองหนหนายั่ว หรือการแปลงกายเป็นสัตว์ร้าย, การเสกใบมะขามเป็นแก้วตอแต่น ฯลฯ เป็นต้น

เหตุที่แม่ทัพนายกองในเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนชอบแสดงอิทธิปาฏิหาริย์นั้น ก็เนื่องมาจากบุคคลเหล่านี้มีไชพระอรหันต์ที่สละกิเลสทั้งปวง หากเป็นมนุษย์ปุถุชนที่มีคตินหาหรือความอยากอยู่ในอารมณ์ เช่น อยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากได้ชัยชนะแก่ข้าศึก อยากอวดวิชาความรู้ เหล่านี้เป็นต้น ทำให้มนุษย์ผู้ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสังสารใดจะแสดงแต่อิทธิปาฏิหาริย์ให้ประจักษ์ตาแก่ฝูงชน ข้าศึก และพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อหวังให้ปาฏิหาริย์เหล่านี้เป็นเครื่องนำมาซึ่งยศฐาบรรดาศักดิ์ และอิทธิพลทั้งมวล ดังเช่นพลายงาม เมื่อแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้จมน้ำครั้งแรกนั้น ก็ดูประสงค์จะให้จมน้ำเตรียมรับความสามารถของตน และนำไปเข้าเฝ้าพระพันวษาเพื่ออาสาไปรบศึกเชียงใหม่ ดังตัวอย่างคำพูดของพลายงามว่า

เสียแรงดูกรเรียนรู้อาณาวิชา

ให้มีชื่อเสียงทั่วทั้งสากล

จะอาสาทำศึกเสียสักหน¹

ว่าเป็นคนชาติทหารอันชาญชญา

และในส่วนลึกของหัวใจนั้น พลายงามต้องการจะช่วยพ่อให้พ้นจากทุกข์ภัย ครั้นนำความคิดเข้าไปบอกกับจมน้ำศรี จมน้ำศรีไม่เชื่อความสามารถ พลายงามยังเด็กนักอายุได้เพียง 15 ปี จึงทักท้วงว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 600-601.

ซึ่งเจ้าจะกล้าอาสาไป
ควยตัวเจ้ายิ่งเล็กเด็กหนักหนา
ไม่เคยเห็นวิชาอาคม

พอนยังไม่ไว้ในอารมณ์
จะทูลความอาสาเห็นไม่สม
เจ้าสะสมว่าเรียนไว้อย่างไร

ฯลฯ

พลายงามมีความมุ่งมาดปรารถนาที่จะเอาดีทางรับราชการตามบรรพบุรุษและ
หวังจะช่วยพ่อให้พ้นโทษอยู่แล้ว จึงไม่ฟังคำท้วงติง ได้ยืนยันเจตนาของตนว่า

เป็นลูกศิษย์มีครูรู้เพียงแท้
ถ้าจะให้ปรากฏจะทดลอง

มีโชดกว่าตามใจคนอง²
ทานทานายไว้นั้นไม่เป็นสอง
ให้ดองแท้ให้เห็นเป็นแกะตา

การทดลองของพลายงามก็คือการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ล่องหนหายตัวไปต่อหน้า
ที่ชุมชน ดังตัวอย่างคือ

ว่าแล้วยกมือขึ้นไหว้ครู
หายตัวไปพลันมีทันชา

ให้สิ่งสุแล้วอ่านพระคาถา²
ตอหน้าคนดูอยู่ทั้งนั้น

ต่อมาก็ปรากฏกายให้เห็นเป็นเสือโคร่งตัวใหญ่ยืนเหยียดคน แล้วจึงแปลงกลับ
มาเป็นคนตามเดิม ตัวอย่างคือ

เจ้าพลายก็กลายให้คนเห็น
โตะหมื่นยืนหยัดคักกายา

กลับเป็นเสือโคร่งตัวคร่า³
ท่าท่าเหมือนจะโคกโลดโลดคน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 601.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 602.

พลายงามก็คล้ายฤๅษีมันต์

กลับกลายเป็นคนลงนั่งไหว้

และก่อนที่จะยกทัพไปเชียงใหม่ขุนแผนกับพลายงามก็ได้ประลองฝีมือกันต่อหน้าพระที่นั่ง เป็นฝีมือทั้งในกระบวรอาวุธ และกระบวรไสยศาสตร์ ซึ่งต่างก็ไม่มีใครแพ้ใครชนะ เพราะเรียนมาจากตำราเดียวกัน ตัวอย่างการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของสองพ่อลูกคือ

 แต่พอทางวางทวนกับปัดพี
 ลูกโพล่งโผงผางกลางสนาม
 ลามใหม่โลดคนทั้งหลายนั้น

เจ้าพลายหันเอียงย่องท่านองหนี่¹
 อัญชลีร้ายเวทเป็นไฟกลับ
 เปลวพู่วามเสียดสนั่น/
 คนผู้อยู่นั้นก็หนีครุ

ขุนแผนแค้นช่วยการเรียกฝนมาดับไฟ

 ขุนแผนอ่านมนต์ฝนตกชุก²
 เสียงคนคูฮาลันสนั่นอึ้ง

เป็นน้ำไหลไฟดับอยู่ชั่ว
 แล้วเสกเป็นงูเห่าแผ่แผ่เบีย้วความหิมาเลื้อยชอกชอนไปในหมู่คน:-

ฝ่ายขุนแผนเสกข้าพว่าตะบึง
 อ้ายควัวใหญ่มีหงอนเทาทองสูง
 บริวารมากมายมาคายนก

ประเคี้ยวหนึ่งเป็นงูชูโพนเพน³
 เลื้อยพุ่งตาแดงคังแสงเสน
 แผ่พังพานพานเพนสักสองพัน

ส่วนพลายงามก็ปราบงูช่วยการ เสกตะกรุดเป็นนกกคควัวใหญ่ไล่จิกงู:-

พลายงามขว้างตะกรุดไปทันใด
 ตีนเหยิกปากจิกปีกป้องรับ

เป็นนกกคควัวใหญ่ไล่ตามงู⁴
 งูขยับเลี้ยวฉกนกจิกสู้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 616-7.

² เรื่องเดียวกัน, น. 617.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ฝูงคนกล่นเกลื่อนกันมาดู
บรรดาขบวนวิวารสิ้นทั้งหลาย

นกกกคาบงชูรอนบิน
ก็พลอยหายสาบสูญไปหมดสิ้น

หลังจากนั้นพลายงามได้เสกก่อนคืน เป็นข้างตม้นตัวใหญ่ ไล่แทงขุนแผน
ขุนแผนรำขอรับ ข้างเปลี่ยนเป็นควาย ขุนแผนแปลงเป็นเสือโคร่ง ไล่ชกควายเป็น
พิลวัน สู้รบกันสักพักขุนแผนก็แปลงเพศเป็นนกแก้วพุกจอย ๆ พลายงามแปลงเป็นนกสาธิตา
พุกเป็นภาษาคนแข่งกัน แล้วก็คลายเวทมนต์เป็นคนอย่างเดิม¹

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์นี้แสดงว่าผู้แสดงสามารถทำปาฏิหาริย์ได้อย่างรวดเร็ว
ทันควัน และต้องมีปฏิภาณดีพอที่จะทำปาฏิหาริย์แก่เชิงกันไคทันทวงที เพราะฉะนั้นอิทธิปาฏิหาริย์
จึงเป็นการแสดงความมูความสามารถระดับขั้นแม่ทัพมากกว่าจะเป็นไพร่พลธรรมดา เพราะ
คนที่จะเป็นแม่ทัพนั้น ต้องผ่านการประลองฝีมือหน้าพระที่นั่งมาก่อนแล้ว ส่วนพวกทหารชั้น
รองลงมาจนถึงชั้นเลวก็อาจจะมีเพียงคาถาอาคมหรือเครื่องรางของขลังประจำตัวบ้างเล็ก
น้อย แต่จะให้มีความสามารถถึงขั้น แสดงปาฏิหาริย์อย่างแม่ทัพนั้นยาก

นอกจากแม่ทัพสมัยรัตนโกสินทร์จะนิยมแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่ออวดความ
สามารถให้เป็นที่เกรงขาม และเป็นกำลังใจแก่ไพร่พลในการสู้รบแล้ว อิทธิปาฏิหาริย์ยัง
นับเป็นยุทธวิธีแบบหนึ่งอีกด้วย ไคแก่การเสกหญ้าแพรกให้เป็นทหารหุ่น เคลื่อนไหวและรบ
พุ่งได้ราวกับมนุษย์ที่มีชีวิต แต่พูดไม่ได้ การปฏิบัติหน้าที่ขึ้นอยู่กับคำสั่งของผู้ทำปาฏิหาริย์นั้น
คิง เช่นขุนแผน เสกหญ้าแพรกเป็นกองทัพปะทะกับพวกขุนช้างติดตามนางวันทองมา อันเป็น
เหตุให้ขุนช้างไปเท้คหูลพระพันวษาว่าขุนแผนของสมุญคนเป็นกบด

จึงสั่งพรายให้ถอนหญ้าแพรกส่ง
กลายเป็นคนพลันมีทันชา

ปลงอารมณ์โอมอ่านพระคาถา²
ศาสตราง้าวทวนก็ถวนตน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.618.

² เรื่องเดียวกัน, น.417.

จึงกำชับยับยั้งผู้นี้ก่อน
 คอญเรียกเมื่อไรให้ประจัญ

เร็นซอนอยู่ในไพรสณฑ์
 จึงออกไปไลพลอายขุนช้าง

และในตอนทีสมเด็จพระพันนวราชรังสฤษฎิ์ ขุนเพชรและขุนรามจัดทัพ
 ออกไปตามขุนแผนมาสู่ความกับขุนช้าง ขุนแผนก็ตั้งไมยอมมอบตัวโดยคี่ ก็ได้แสดงอิทธิ
 ปาฏิหาริย์ เป่ามนต์ให้กองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นจิ้งจก ปลอยขุนแผนพานางวันทองขึ้นมา
 สี่หมอก ผานออกมา¹ ขุนแผนพานางไปซ่อนไว้แล้วจึงแสดงปาฏิหาริย์ไปรยทรายรอบที่
 ซอนบันศาลเป็นกำแพงและป้อมปราการอย่างแข็งขัน ซ้ำดอนทูลมาเสกเป็นหุ่นทหารให้
 ซอนอยู่จนกว่าจะเรียกให้ช่วยจึงออกไป² เมื่อเจรจากันไม่ได้ผลเพราะขุนเพชรขุนราม
 บังอาจมาคนล่าเล็กถึงบรรพบุรุษของขุนแผน ขุนแผนโกรธมาก จึงเรียกกองทัพหุ่นมาช่วย
 มีตัวอย่างว่า:-

วาพดางทางรายพระคาธา
 ออกจากคองวังสะพรั่งพรู
 ขุนแผนขับมาเข้าธาโถม
 พวกหุ่นวิ่งกลมคังลมพา

เรียกหุ่นหมุนมาเป็นหมุนหมุน
 โหรงก่องกูเป็น โกลา
 จูโจมห้าพันพันพันหน้า
 แฉงสองข้างมามาทันใด

 อาสาห้าเหล่าเข้าตานคอ
 คังพันหินบิ่นหักกักระเด็น

 หอบหืดขึ้นคอสูเต็มเชิญ
 ไม่เข้าหุ่นหมุนแผนเข้าฟาดฟัน

ในตอนทีขุนแผนสมคบกับพลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกทัพมาตั้งอยู่ที่สุพรรณ เพื่อ
 ลอพระไวยออกไปหาเสียบ ทหารของพลายชุมพล และพระไวยต่างก็เขินมนต์ทั้งสิ้น นอกจาก

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.442.

² เรื่องเดียวกัน, น.443.

³ เรื่องเดียวกัน, น.449.

นั้นพลายชุมพลยังสามารถเสกหุ่นหญ้าให้เป็นยักษ์ได้ แล้วใช้ยักษ์นั้นถือสารไปหาขุนแผน
ตั้งตัวอย่างคือ

 แข่งขาซอล่ากำยำครัน
 แล้วมกไม้ไผ่เป็นตะบอง

จัดแจงสารพิศม์ศรพลี
 วงกายสายสิญจน์วิชาการ
 ถวนคำรบจบคาบชัคข้าวสาร
 ทะลิ่งโลกโคกสำแดงแสงศกคา
 เอาหนังสือผูกคอกกระชั้นมัน
 เองจงรับถือหนังสือไป

มคหญ้าเป็นยักษ์โตงัน¹
 ปากบั่นเขี้ยวขบเขาคิดไว
 สอดใส่ในสองมือยักษ์ใหญ่

 วับริ้เดินออกมานอกชาน

ลูกจากกุฎีมาปลุกศาล
 แล้วเสกเข้าปลุกมารควมมนตรา
 ยักษ์ทะยานสงเยียมเทียมภูผา
 ทวาดควาไหนดงลงทันใด
 ข้าส่งหุ่นนั้นหาซาไม
 ให้พอกที่กาญจนบุรีฯ

ฝ่ายขุนแผนไต่ยีนเสียงคนอ้ออังกิ้วยักษ์ ก็ลงจากจวนมาดูเหตุการณ์ เห็นเข้าก็
 วาวาเป็น "ยักษ์วิชาการ" วิธีแก้ไปสอดคล้องกับเรื่องรามเกียรติ์ คือเสกผ้าขาวบางเป็น
 ลิงใหญ่มาสู้รบกับยักษ์

 ยักษ์กับลิงวิ่งเข้าประจัญบาน
 ลิงลอยยักษ์ไล่ทะลิ่งโลก

 ยักษ์มนต์คนน้อยศกคาเดช
 ยักษ์ร้ายกลายเป็นหน้าฟาง

 คนผูกพาดนทั้งพารา²
 ลิงโคคยักษ์เงือตะบองงา

 ลิงเวทย์มนต์เข้าควยลำหาง
 ลิงก็หายกลายเป็นผ้าไปฯ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 974.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 975.

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อื่น ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวไปแล้วมีอยู่อีกหลายเรื่อง เช่นคอนเผาตวันทองพระไวก็เข้าไปนอนให้ไฟเผาตนเองด้วย แต่ไม่มีอันตรายใด¹ เมื่อครั้งจรเข้เฒ่าขาดแพหลายชุมพล เกร็กแปลงเป็นปลา พลายชุมพลแปลงเป็นนกเบ็ดน้ำ คำค้นหาปลา เกรซขาดแปลงเป็นช่างงาตัวใหญ่ พลายชุมพลแปลงเป็นเสือไล่ตะครบกัดคอช้าง ช้างสู้ไม้ไผ่แปลงเป็นลิงวิ่งหนีไป พลายชุมพลแปลงเป็นงูขบกัดครัดลึงกลิ้งอยู่กับพื้น เกรซขาดจึงสิ้นฤทธิ์ถูกจับได้ในตอนนี้ และถูกประหารด้วยดาบฟ้าฟันในที่สุด²

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์นานาประการ ดังที่ได้ยกสังเขปตัวอย่างมาแล้วนั้น ไม่มีหลักฐานระบุแน่นอนว่ามีแม่ทัพนายกองในสมัยรัตนโกสินทร์ หรือสมัยก่อนหน้านั้น แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้สลับซับซ้อนถึงเช่นนี้ แต่อย่างไรก็ตามตัวอย่างที่อ้างไว้ก็นับเป็นเครื่องยืนยันความเชื่อของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ทางไสยศาสตร์ว่าควรจะมีกระบวนการเป็นไปทำนองใด การสืบทอดระหว่างลึงกับยักษ์ ที่สร้างขึ้นด้วยเวทมนต์เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงแหล่งที่มาของความเชื่อต่ออิทธิพลของเรื่องราวเกียรติ ส่วนเรื่องอื่น ๆ ก็มีทำนองเดียวกับนางคอนก็อาศัยปรากฏการณ์ธรรมชาติของสัตว์เป็นหลักของความเชื่อในการแสดงปาฏิหาริย์ เช่น นกขนะงู งูขนะลิง เสือขนะควายเป็นต้น

มิใช่แต่บทบาทของตัวละครเอกเท่านั้นที่สะท้อนภาพสังคมให้เห็นความคลั่งและเชื่อทางไสยศาสตร์ ตัวละครประกอบอื่น ๆ เช่น ไพรพลทั้งฝ่ายไทยและลาว ตัวละครที่เป็นโจร เช่น หมิ่นหาญ หรือคนซึ่กทั้งหลายที่ขุนแผนขอตัวออกมาช่วยศึกเชียงใหม่ ล้วนก็มีคาถาอาคมเป็นพื้นอยู่ทุกคน แทบจะกล่าวได้ว่าชาวยุทธในสมัยรัตนโกสินทร์ มีความเชื่อทางไสยศาสตร์อย่างฝังหัวทีเดียว ทั้งนี้เนื่องมาจากอิทธิพลของความกลัวตายในส้นฮวนของมนุษย์ คราวใดที่เกิดศึกสงคราม ไสยศาสตร์จะมีบทบาทอยู่ในทุกบท

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 898.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า. 1087-1088.

มีความบางตอนชวนให้คิดว่าไสยศาสตร์อาจเสื่อมลงได้ เมื่อเข้าใจ
 ผู้หญิง คดีในเรื่องนี้ กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา) ก็ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า ฝรั่งหลาย
 ชาติที่นับถือไสยศาสตร์จะมีคติดีรรมกัน ว่าผู้หญิงเป็นเพศไม่สะอาดไม่ควรให้เข้ามาเกี่ยว
 ของกับเครื่องรางของขลังหรือพิธีกรรมอื่น ๆ เพราะจะทำให้เสื่อมคลายคุณวิद्याความ
 ขลังและความศักดิ์สิทธิ์ไป โดยเฉพาะพวกกรีก และอียิปต์โบราณห้ามนักบวชและผู้ชาย
 พุคกับผู้หญิงในสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ถ้าจำเป็นต้องพูดคุยให้รำระลางร่างกายให้สะอาด
 ก่อนเข้าไปในสถานที่นั้น ผู้ประกอบพิธีจะต้องเว้นประเวณีชั่วคราว ส่วนพวกฮีบรูห้าม
 ผู้ที่ร่วมประเวณีเข้ามาในโบสถ์ ประเพณีในอาฟริกา ห้ามมิให้ผิวเมียร่วมประเวณีระหว่าง
 เวลาที่พระเจ้าแผ่นดินคองโกเสด็จประพาสที่ต่าง ๆ¹ คดีเหล่านี้ย่อมมาจากความเชื่อวา
 สตรีคือศัตรูของไสยศาสตร์ และเมื่อสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์หมกมุ่นอยู่กับ
 ไสยศาสตร์เช่นนั้น ยอมรับเอาคตินี้มาด้วย ดังตัวอย่างใน ขุนช้าง-ขุนแผน เช่นแสนศรีเพชร
 กล่า แม่ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ผู้มีความอาวาคมและเครื่องรางของขลังทั้งตัววันหนึ่ง ๆ
 ฝ่าแต่ปลุกเสกเครื่องอาว ย่อมวานหาร่างกาย และ "ไมหลับนอนด้วยภรรยาทั้งสามปี"
 เพราะเกรงคาถาอาคมจะเสื่อม นอกจากนั้นแสนศรีเพชรกล่าไม่ยอมอาวนำมาเป็นเวลา
 นานด้วยเกรงฤทธิ์เดชของอาวที่อาวยอมร่างกายไว้จะหมดไป ต่อมาเสร็จงานศึกสงคราม
 แล้วครั้งหนึ่ง ๆ จึงจะยอมอาว²

คุณและโทษของการใช้ไสยศาสตร์นั้น "วิเทศกรณีย์" สรุปไว้อย่างน่าคิดว่า
 การบดเคี้ยวกรรมชั่ว เป็นทางทำให้บุคคลที่ยังไม่ถึงที่ตายอาจตายได้ แม้จะมีเครื่องราง
 ของขลังและอยู่ยงคงกระพัน ถ้า วิภอกกรรมชั่ว เช่น เบียดเบียน เพื่อนมนุษย์ ประพฤ
 ติเป็นอันธพาล หาเลี้ยงชีพทางทุจริต ลักลอบเล่นชู้กับเมียเขา หรือขบถลงเครื่องราง
 ของขลัง ฯลฯ บุคคลสร้างกรรมดังกล่าวนี้ แม้ยังไม่ถึงที่ตายก็อาจตายก่อนได้³

¹ กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา) "เครื่องราง" สงกรานต์ 2510 วัดพระเชตุพน
 (พระนคร: ศรีเมืองการพิมพ์, 2510), น.99-100.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.693-4

³ "วิเทศกรณีย์," 50 เกจิอาจารย์นับสมบูรณ, 4.413.

ถ้าพิจารณาความคิดเรื่องนี้โดยการศึกษารายละเอียดจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน แล้วจะเห็นว่าจริง ดังเช่น เถรฆาต ซึ่งเป็นพระที่มีคาถาอาคมแก่กล้าคนหนึ่ง แต่ประพฤติตนเป็นคนทุศีลกินเหล้าเมายาอาละวาด และใช้คาถาอาคมในทางที่ผิดคือทำเสน่ห์ยาแฝดพระไวยที่เป็นคนที่มีศีลธรรม มนต์คาถาของเถรฆาตก็เสื่อมไปในที่สุด สู้พลายชุมพลซึ่งเป็นเด็กคราวหลานไม่ได้ อีกคนหนึ่งคือหมื่นหาญใช้ไสยศาสตร์ไปในทางทุจริตคือปล้นสะคมชาวบ้านเป็นอาชีพ ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่ขุนแผนไป แม่แต่โจรป่าที่ชื่อจันทรซึ่งได้ปล้นหาญตายในวรรคตีพรรณมาวาเป็นโจรที่เชี่ยวชาญไสยศาสตร์อีกคนหนึ่ง ก็ต้องติดคุกติดตาราง แต่ยังมีโอกาสได้แก้ตัวเป็นพลเมืองคืออีกครั้งหนึ่ง เมื่อขุนแผนคิดเล็งออกมาเป็นทหารอาสาไปที่เชียงใหม่

ในทางตรงข้าม ถ้าบุคคลใฝ่ไสยศาสตร์ไปใช้ในทางที่ดี ประกอบการงานสุจริต ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ ตลอดจนมีความเชื่อมั่นในอนุภาพแห่งพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา อาจารย์ ฯลฯ แล้วไสยศาสตร์ก็จะคุ้มครองป้องกันสรรพอันตรายให้ คุณประโยชน์ในแง่นี้เห็นได้จากประวัติของขุนแผนเป็นตัวอย่าง

ถ้าศึกษาวรรดคดีในสมัยเดียวกันเช่น เรื่องอิเหนา, รามเกียรติ์, พระอภัยมณี ฯลฯ จะเห็นวามบรรดาไพร่พลซึ่งเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของสมาชิกในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ต่างก็ตระเตรียมเครื่องสำอางของล้นอาบนำวานพกลูกอม ฯลฯ ในเวลาจะไปรบทัพจับศึกแต่ละครั้ง แสดงถึงความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนในสังคมสมัยนั้น เป็นสิ่งยืนยันได้ว่าสังคมในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ยึดมั่นไสยศาสตร์กันมาก มีการแข่งขันทดลองวิชาซึ่งทำให้เกิดทั้งผลดีและผลร้ายต่อสังคมอยู่เสมอ ในส่วนนี้ก็เป็นการป้องกันตัวและเป็นกำลังใจ ในการออกสงคราม ที่เป็นส่วนร้ายก็อาจจะมีผู้นำวิทยาคณะเหล่านี้ไปใช้ในทางที่ผิดเช่นปล้นสะคม ทำร้าย หรือแกล้งใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น จนกระทั่ง ต้องตราเป็นกฎหมายขึ้นไว้ใช้บังคับ และพิจารณาคดีเกี่ยวกับ เรื่องฟ้องร้องทางไสยศาสตร์โดยเฉพาะอยู่หลายข้อ และ

¹ "วิเทศกรณีย์," 50 เกจิอาจารย์ฉบับสมบูรณ์, น.413.

ในบางข้อก็ได้ แยกประเภทความเชื่อในเรื่องภูติผีปีศาจและกรรมกระทำทางไสยศาสตร์ไว้ด้วยนับว่ากฎหมายเหล่านี้ให้หลักฐานที่สอดคล้องกับเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน อย่างยิ่ง ตัวอย่างข้อความที่กล่าวถึงแสดงความเชื่อในเรื่องภูติผีปีศาจในมาตรา 136 ว่า :-

...มีพระราชโองการมานพระบันทูลสุรสิงหนาทพระราชประณัย
 กำนันเมือง } ผู้ร้อง } ผู้พิจารณาความ } ฦๅมบ } กระสื่อกระทาง
 กรมการ } กรมการ } จกละ }

ถ้าเป็นสัจแล้ว อย่าให้ } เจ้าเมือง }
 กรมการ } } เอาชะมบจะกละกระสื่อกระทาง

ไปฆ่าเสีย ให้บอกสงเข้าไปยังกรุง.....¹

(ฦๅมบ, " (ชะมบ) หมายถึงผีผู้หญิงที่ตายในป่าและสิ่งอยู่ในบริเวณที่ตายมีรูปเป็นเงา ๆ แต่ไม่ทำอันตรายใคร, "จะกละ" เป็นชื่อผีชนิดหนึ่ง รูปเป็นแมวอยู่ในจำพวกผีป่า หมอผีชาวป่าเลี้ยงไว้ใช้ไปทำร้ายศัตรู)²

มาตรา 137 ระบุว่า :¹

ผู้ใดสอดทานวากเป็นฦๅมบกฤษศียารู } วาน } วิชาคุณกระทำให้ท่านตาย
 ยาน } }
 พิจารณามีเป็นสัจแลหากโทษสอดทานทั้งนั้น ท่านให้ลงโทษโดยโทษานุโทษ แล้วให้โทษ ขวบ
 ศาค์ผู้สอด ถ้าเป็นสัจคุณผู้เอ ท่านให้สามันผู้รู้คุณวานยาฦๅมบจะกละกฤษศียานันเสีย เพราะ
 มันจะทำไปภายหน้า สอนทรัพย์สิ่งสินมันนั้น ให้เอาเข้าพระคลังหลวงจงสิน

¹ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น.261, "พระอัยการเบคเสจร".

² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, น.310 และ 278.

("สื่อ" แปลว่า พ้อง, "กฤติยา หรือ กฤษติยา" แปลว่า การใช้เวทมนตร์, เสน่ห์, อาถรรพ์)¹

มาตรา 139 ระบุว่า :-²

คำ	]	ท่านว่าหมบกฤษติยารู่ว่านยา และวิทยาคุณกระทำให้
ว่า		
คู่		
ท่านตาย		ถ้าเป็นสัจจริงตั้งนั้น ให้ถาม / เอาครุมนักขย
คำ	]	มันเสียให้ตกตาม กัน ถ้ามีเป็นสัจแลมันเสกสัน
คำ	]	" "
ว่า		
คู่		
ท่าน		ให้ลงโทษทอนมันแล้วให้ใหม่เท่าค่าตัวมันผู้
คำ	]	ท่านนั้น
ว่า		
คู่		

ตัวอย่างในมาตรา 137 และ 139 นี้ทำให้เราพิจารณาได้ว่าคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เชื่อถือไสยศาสตร์จริง มีการศึกษาอย่างแพร่หลาย มีครูเป็นต้นคำรับความเชื่อในคำไสยคุณอาจเป็นเหตุให้เกิดการลอบทำร้าย หรือใส่ร้ายกันไปมา ทำให้

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น.262.

²ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม..., น.884, และ 87.

³มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, น.262-3.

ทำให้สังคมปั่นป่วนยากที่จะพิจารณาคติให้ประจักษ์ชัดเจนได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องมีกฎหมาย บังคับและลงโทษไว้ทั้งผู้กล่าวหา ผู้ต้องหา และผู้ตั้งตัวเป็นครู, อย่างไรก็ตามกฎหมายลักษณะ นี้ก็ได้ยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงว่าอิทธิพลของความเชื่อ ในสมัยหลังรัชกาลที่ 2 มาแล้วไคลคลง ประจวบกับในสมัยรัชกาลที่สาม เป็นต้นมา สงครามระหว่างไทยกับพม่าได้ ทางการเมือง ชาติมหาอำนาจทางซีกโลกตะวันตกได้แผ่อิทธิพล เข้ามาครอบครองชาติต่าง ๆ ใน แหลมอินโดจีนมากขึ้น แม้แต่พม่าชาติศัตรูคู่แค้นของไทยก็ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ไทยไม่ ต้องทำสงครามกับชาติเพื่อนบ้านอีกต่อไป แต่ในเวลาเดียวกันพระมหากษัตริย์ก็จำเป็นต้องทรง เปลี่ยนนโยบายปกครองประเทศ เพื่อป้องกันกรรุกรานของชาติตะวันตก เพราะฉะนั้น จึงยอมรับไมตรีและขอเรียกร้องที่ชนชาติต่าง ๆ เหล่านี้เสนอมานับ ความสัมพันธ์กับชาติ ตะวันตกเป็นเหตุหนึ่งให้สังคมไทยรับเอาวัฒนธรรมใหม่ ๆ ของเขามา เป็นต้นว่าความรู้ ทางวิทยาศาสตร์ การฝึกทหารแบบยุโรป ฯลฯ เป็นต้น ค่านิยมทางการศึกษาจึงต้องเปลี่ยน แนวไปจากการศึกษาไทยศาสตร์ เพื่อเป็นแม่ทัพนายกอง มาเป็นการศึกษาวิทยาการแบบตะวัน ตกในสาขาต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงประเทศไว้รับอารยธรรมตะวันตกและเพื่อมิให้เป็นข้ออ้าง ของชาติมหาอำนาจทางตะวันตกว่าไทยเป็นชาติป่าเถื่อน ดังนั้นไสยศาสตร์จึงค่อย ๆ หด ความสำคัญ สำหรับการรับราชการ แต่ในความเชื่อของสังคมแล้วยังมีอยู่มาก แม้แต่ใน สมัยปัจจุบัน.